

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

Хирад мояи човидонӣ бувад!
Хирад пояи зиндагонӣ бувад!

Фирдавсӣ

КИМИЁИ ХИРАД (Нашри сеюм)

Душанбе
Маориф
2016

ББК – 87. 717+86.38+83.3(2 тоҷик)
К–48

К–48. Абдусалом Шарифзода. **Кимиёи хирад.** Душанбе,
Маориф, 2016. 208 сах.

ISBN 978-99947-1-381-3

© Маориф, 2016

САРСУХАН

Агар пурсанд, ки таҳорат (поки)-и ботин кадом аст, ҷавоб бигӯ, ки пок сохтани дил аст аз ғаллу ғаш ва ҳасаду кина; пок сохтани забон аст аз дурӯғу ғайбат ва суханчиниву тухмат; пок сохтани шикам аст аз ҳаром хӯрдан; пок сохтани тан аст аз ҳаром пӯшидан; пок доштан аст зоҳири худро; пок доштан аст сари худро аз ҳавову ҳавас.

(Аз «Чаҳор китоб»)

Ахлоқ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ва ҳодисаи таърихӣ, маҷмӯи қоидаҳои рафтори таърихии ташаккул-ёфтаи мардум мебошад, ки таҷрибаи чандинасраи муносибатҳои инсониро фаро мегирад. Мазмун ва роҳу равиши ахлоқро шароити моддии ҷомеа муайян карда, онро ба майдон меорад, муҳофизат мекунад ва таракқӣ медиҳад. Хулқ муносибати одамро ба одам, ҷамъият ва оила муайян мекунад.

Бузургони илму адаби форсу тоҷик дар мавзӯи хулқи поку соф бисе ранҷҳо бурда, мафҳуми покиро ба арши аъло бароварда, то ба симои фариштаҳои беайб шабоҳат дода, дар тӯли қарнҳо аз илми ахлоқ баҳри беканоре ба вучуд овардаанд. Ин ранҷҳо дар таърих баҳри ахлоқ аз эҷодиёти халқ ва устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оғоз ёфта, то мутафаккирони кунунӣ фаро расидааст.

Назария, мавзӯъ ва масоили таълиму тарбиявӣ дар эҷодиёти гурӯҳе аз адибон ҳамчун дастовардҳои мустақил набуда, дар таркиби асарҳои адабӣ омехта, бо афкори сиёсӣ иҷтимоӣ интишор ёфта, манзури аҳли биниш гардидаанд. Ба ин маънӣ офаридаҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯшақури Балхӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абулқосим Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, Умари Хайём, Саъдиву Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва дигарон ба ин ё он муносибату мавриде таълиф ёфтаанд. Аммо дар ин миён дар майдони адабиёт ва маданияти халқ бузургоне қадам

ниҳодаанд, ки афқору ақоиди хешро махсус ба ахлоқ ва таълиму тарбия бахшида, асарҳо офаридаанд. Чунончи, «Қовидон хирад»-и Абӯалӣ Аҳмад ибни Муҳаммад Яъқуб (ваф. 1030), «Рӯшнонома» ва «Саодатнома»-и Носири Хусрав (1003-1088), «Тухфат-ул-вузаро»-и Абдуллоҳи Ансорӣ (1006-1088), «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус (1020-1099), «Кимиёи саодат», «Насихат-ул-мулук»-и Имом Муҳаммади Ғаззолӣ (1094-1107), «Калила ва Димна»-и Абулмаолии Насруллоҳ (1118-1157), «Панднома»-и Фаридаддин Аттори Нишопурӣ (1119-1233), «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1184-1292), «Ахлоқи Носирӣ»-и Шайх Насируддини Тӯсӣ (таъ. 1235), «Макорим-ул-ахлоқ»-и Амир Сайид Алӣ ибни Шаҳҳоби Ҳамадонӣ (ваф. 1384), «Баҳористон»-и Мавлоно Абдурахмони Қомӣ (таъ. 1478), «Шарҳ-ул-одоб»-и Мулло Муҳаммади Табризӣ (ваф. 1494), «Ахлоқи Муҳсинӣ» ва «Анвори Сӯхайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ (1420-1505), «Ахлоқи Чалолӣ» ва «Лавомеъ-ул-ишроқ-фй-макорим-ул-ахлоқ»-и Чалолуддин Муҳаммади Даввонӣ (таъ. 1475), «Одоб-ус-солиҳин»-и Абдулҳақ ибни Сайфиддин Қодири Дехлавӣ (ваф. 1642), «Одоб-ул-мубин»-и Ғиёсуддин ибни Эшон Мирзиёуддин (таъ. 1867), «Ахлоқи Музаффарӣ» (таъ. 1860) ва «Ахлоқи Муҳаммадӣ»-и (таъ. 1871) Мир Абӯтоҳирхоҷаи Садри Самарқандӣ (ваф. 1885), рисолаҳои ахлоқии «Мебояд дид», «Мебояд писандид»-и Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пурӣ (таъ. 1879) ва амсоли инҳо.

Устодон ва суҳанварони адаб дар ниҳоду табиати инсон чой доштани сифатҳои олиӣ ахлоқро аз ҷумлаи бехтарин маънавиёту пояи одамият, муҳимтарин воситаи камолот, асоси пешравии рӯзгор, ободии мулк, мартабаю обрӯ, хусни ботинию зевари инсон ба қалам додаанд.

Намояндагони афқори пешқадам ҳаёти муфтхӯрона ва бекорию сарсарӣнаро вобаста ба шароити таърихӣ иҷтимоӣ ва бо мурури замон доништа, сарчашмаи бадахлоқиву бадбахтиҳо ва зарари ҳар гуна мусибатҳо ҳисоби-

даанд. Онҳо ақида доранд, ки ибрати хайр ё шарри муҳиту шароити зист дар тинату сирати одамон маҳз аз хурдӣ таъсир хоҳад кард. Ба ин маънӣ Саъдӣ чунин мегӯяд:

Эй салим, об зи сарчашма бибанд,
Ки чу пур шуд, натавон бастан чӯй!

Маҳсули дастранчи ахлоқии мутафаккирон дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоии давру замонҳо, дар тарбияи ахлоқи номусовии пок, дар хидмати моддӣ ва маънавиёти табақаҳо дар тӯли қарнҳо зинаҳоро тай намуда, то замони мо мазмуну мундариҷаи худро набохтааст.

Ахлоқи ҳамида, эътибору обрӯ ва оинаи беғубори ботину бори ғизоӣ судбахши рӯҳу чони мардум буда, аз чумлаи масъалаҳост, ки ҳамвора таҳти назари давлат қарор гирифтааст. Талаботи шароити рӯзгори муосир ба омӯхтани ахлоқномаҳои бузургон эҳтиёҷ дорад. Ин асарҳоро вобаста ба зарурати рӯзгори ҷорӣ ва талаботи қарорҳои давлатӣ, ки боиси ёрии тинати поку маънавиёт мегарданд, чамъ кардан салоҳ аст. Хислатҳои олии ахлоқ ва парваридани хулқу одоб ба ҳамаи аъзои ҷамъият аз талаботи рӯзафзуни замон аст. Талаб карда мешавад, ки аъзои ҷамъият ҳаёти худро бошуурона ба роҳ монанд. Барои тарбияи насли ҷавон ва навин зарурати баланд бардоштани сифатҳои маънавий ва ахлоқӣ меафзояд.

Муаллифи ин сатрҳо, ки солиёни дароз пешаи омӯзгории мактаби миёнаро ба зимма дорад, қарор дода, ки бархе аз офаридаҳои ахлоқии бузургони илму адаби тоҷику форсро чамъ намуда, дар шакли китоби алоҳида ба хонандагон пешниҳод намояд ва ба ин васила дар кори хайр ҳиссае гузорад.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

«Сухан аз даҳони Лукмон хуш аст».

(*Аз халқ*)

Дар офаридаҳои халқ, сарчашмаҳои илмию таърихӣ ва адабӣ симои номварони таърихӣ, воқеӣ ва ҳаёли дучор меоянд, ки эшон бо амали хайр ё шарр шуҳрат ёфта, то рӯзгори муосир расидаанд.

Чунончи, Нӯшервони Одил, Бузургмехр, Намруд, Шаддод, Яъқуб, Юсуф, Нух, Искандар, Қорун, Ҳотами Той ва амсоли инҳо. Дар зимни қиёфаҳо қиссаҳои ҳаёли аз тасвиrotи ирфонӣ бо обу ранги бадеӣ низ ҳолӣ нест. Симои онҳо вобастаи шароиту талаби давру замонҳо маънидод шудаанд.

Яке аз чунин ашхоси дар адабиёти хаттию шифоҳии ҷомеа машҳур Лукмони Ҳаким буда, ки шахсияташ то ханӯз норӯшан мондааст. Дар эҷоди халқ ҳикоёту ривоёти бешумор ба Лукмони Ҳаким мансуб дониста шудаанд. Ӯро табиби ҳозик, носеҳу хирадманд меноманд.

Доктори илми тиб Ю. Нуралиев, номзадҳои илми филология А. Девонақулов ва А. Боғбон аз шахсияти таърихии Лукмони Ҳаким бо мақолаи илмии ҳамкоруна дарак дода буданд.¹

Мардум роҷеъ ба шахсияти таърихии Лукмони Ҳаким – фарди қабл аз мелод, тасаввуроти аниқу равшан надошта, Абӯалӣ ибни Сино ва ҳамчунин, баъзе файласуфони Юнони қадимро ба Лукмони Ҳаким нисбат медиҳанд.

Алиакбари Деххудо аз шахсияти таърихии Лукмони Ҳаким ва шонздаҳ нафар Лукмони дигар, ки ҳар яке олим, шоир, ҳаким, ҷомеашинос будаанд, аз сарчашмаҳои илмию адабӣ ва таърихӣ ҳуччату далелҳои гувоҳидиҳанда ҷамъ

¹ Рӯзномаи «Маориф ва маданият», 9-уми феввали соли 1978.

ва шахси таърихӣ будани Лукмони Ҳақимро ошкор намудааст.¹

Симои Лукмони Ҳақим ҳамчун шахс дар осори илмию таърихӣ ва адабию гуфторҳои халқии Арабу Аҷам интишор ёфта, қабл аз мелод то ин замон ворид гардидааст. Алалхусус, Алиакбари Деххудо дар асари машҳураш «Луғатнома» оварда: «Лукмон – номи марди ҳақим, ки бино ба ривояти исломӣ аслаш «ҳабашӣ» буда, дар рӯзгори Довуд пайғамбар мезистааст ва дар «Қуръон» зикри вай омадааст». Ҳабашӣ будани Лукмонро Саъдӣ фармудааст:

Шунидам, ки Лукмон сияҳфом буд,
На танпарвару нозукандом буд.

Ба зами ин Алиакбари Деххудо дар зимни маълумот оид ба Лукмон аз осори бузургони адабиёт гуфтаҳои назмию насрӣ овардааст:

Кучост Осаф бини Барҳиёву ку Лукмон?
Кучост Хоча Абӯзарҷамеҳри некаҳтар?
Носири Хусрав

Ояд ба дилам, к-аз Худо эмин аст,
Бар ҳикмати Лукмону мулкати Ҷам.
Носири Хусрав

Аз қавлу феъл зину лигомаш ниҳам,
Афсори ӯ зи ҳикмати Лукмон кунам.
Носири Хусрав

Мулки имомат сӯе гусист, ки ӯрост,
Мулки Сулаймону илму ҳикмати Лукмон.
Носири Хусрав

¹ Алиакбари Деххудо, «Луғатнома», XXI, Техрон 1334 хуршедӣ, сах. 254 – 260 (Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ, таҳти № 7647).

Эй, бор худой, ҳама зуррияти¹ одам,
Бо мулки Сулаймониву бо ҳикмати Лукмон.
Носири Хусрав

Эй ҳуччати илму ҳикмати Лукмон,
Бигзор ба лафзи хуб ҳисонӣ².
Носири Хусрав

Агар аз хонаву аз ақл ҷудо мондам,
Ҷуфт гаштастам бо ҳикмати луқмонӣ.
Носири Хусрав

Накунам боварӣ, к-аҳкоми Хуросон ин аст,
Гарчи сад Ҳурмузу Лукмон ба Хуросон бинам.
Ҳоқонӣ

Воҳиди Идриси олам бувад Лукмони ҷаҳон, аммо,
Чу марг омад, чӣ судаш дошт идрисиву луқмонӣ.
Ҳоқонӣ

Лукмонро гуфтанд:
– Адаб аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:
– Аз беадабон: ҳар чи аз эшон дар назарам нописанд
омад, аз он парҳез кардам.
Саъдии Шерозӣ

Лукмонро гуфтанд:
– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:
– Аз нобиноён, ки то ҷоеро набинанд, напарвосанд,³
қадам наниҳанд.
Саъдии Шерозӣ

¹ Зуррият – насл, авлод.

² Ҳисонӣ – зебо.

³ Парвосидан – даст-даст кардан.

Луқмони Ҳаким андар он қофила буд, яке аз он корвониён гуфт:

– Магар инонро насиҳате кунӣ...?

Гуфт:

– Дареғ бошад калимаи ҳикмат бо эшон гуфтан.

Саъдии Шерозӣ

Баҳри лукма гашт, луқмонӣ гар ӯ?

Вақти луқмонист, эй лукма бар ӯ.

Мавлавӣ

В-аз қаттоми¹ лукма луқмонӣ шавад,

Толиби ишкори² пинҳонӣ шавад.

Мавлавӣ

Дар «Ҳабиб-ус-сияр» оид ба шахсияти Луқмони Ҳаким ҳикояти ирфонӣ оварда шудааст.

Соҳиби «Маҷмаъ-ут-тавориҳ ва-л-қисас» оид ба Луқмон чунин маълумот меоварад:

«Чун дувоздаҳ сол аз мамлакати Довуд бирафт, Худои таоло Луқмонро ҳикмат дод ва сӣ сол бо Довуд буд. Рӯзе дар пеши ӯ рафт. Довуд зиреҳ ҳамекард ба дасти хеш ва оҳан Довудро чун мум нарм буд. Луқмон донист, ки чӣ мекунад ва он чист? Ва аз ҳикмат вочиб надид сухан пурсидан ва хомӯш буд, то тамои карду дар Луқмон пӯшид, то бубинад.

Луқмон гуфт:

«Ҳозо чайидун лил ҳарбӣ».³ Ва ин сухан Луқмон он вақт гуфт, ки яъне хомӯшӣ ҳикматест ва камтар ба кор доранд.

Мавлавӣ дар «Маснавӣ» ҳамин ҳикоятро бо назм овардаву гуфта:

¹ Каттом – тезии шахват, сернафс,

² Ишкор – шакли дигари шикор.

³ Ҳозо чайидун лил ҳарбӣ – ин чиз барои чанг хуб аст.

Рафт Лукмон сӯи Довуд аз сафо,
Дид, к-ӯ мекард з-оҳан ҳалқаҳо...

Ба ин маънӣ ишораи Саъдӣ:

Чу Лукмон дид, к-андар дасти Довуд,
Ҳама оҳан ба муъҷиз мум гардад.
Напурсидаш: Чӣ месозӣ? Чу донист,
Ки бе пурсиданаш маълум гардад.

Носири Хусрав гӯяд:

Сӯйи ӯй оӣ, агар надидастӣ
Мулки Довуду ҳикмати Лукмон.

«...Муҳаммад Муин (муаллифи «Фарҳанги форсӣ») менависад:

«Довуд – подшоҳи Исроил (худуди солҳои 1010-970-уми қабл аз мелод) ҷонишини Шоул шуд ва бар фаластиниён ғалаба ва Байтулмуқаддасро таъсис кард». Ин маълумоти Муҳаммад Муин далолат мекунад бар он, ки замони зиндагии Лукмони Ҳаким ба солҳои ҳазоруми пеш аз солшумории мо рост меояд...»¹

Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар «Таърихи гузида» гӯяд:

«Лукмон алайҳиссалом ба қавли баъзе муаррихон амзодаи Иброҳими Халил аст ва ба қавле ғуломи сиёҳ (ҳабашӣ) ва баъзе ўро пайғамбар шуморанд. Номи ӯ сарехан дар «Қуръон» омадааст, аммо ба ҳикмат мансуб аст. Идомаи гуфтор бо ҳикояти аз воқеият дур тасвир ёфта, дар зер бархе аз ҳикматҳои Лукмон бо наср намуна оварда шудааст, ки ба ин маънӣ Рашиди Ватвот ишора фармудааст:

Туро дар назм луъбатҳои Озар,
Туро дар наср ҳикматҳои Лукмон.

¹ Рӯзномаи «Маориф ва маданият», 9-уми феввали соли 1978.

Муаллифи «Таърихи гузида» гуфтори Лукмонро меорад: «...чаҳорсад ҳазор калима дар ҳикмат чамъ кардам ва чаҳор аз он баргузидам, ду бибояд донист ва ёд дошт ва ду фаромӯш бояд кард: бадӣ, ки мардум ба ту кунанд ва некӣ, ки ту ба мардум кунӣ, фаромӯш бояд кард, Ҳақ ва маргро ёд бояд дошт.

Аҳмақ агарчи соҳибчамол бошад, бо ӯ суҳбат набояд дошт, ки шамшер чӣ хубрухсор аст, зишткирдор аст.

Суҳбати олим мурдаи чоҳилро зинда гардонад, чунон ки борон замини пажмурдаро.

Ҳама боре кашидам, гаронтар аз қарзу дайн¹ надидам ва ҳама лаззате чашидам, хуштар аз офият надидам. Ва зиёнкортар айбе - айби худ надидан аст.

Доно чун чароғ аст, Ҳар ки бар ӯ бигзарад, аз ӯ нур баргирад.

Ҳар киро гуфтору кирдор мувофиқ набошад, ақли вай ӯро накӯҳиш кунад.

Ҳар ки саволе кунад, ки сазовори он набошад, ё беҳангом бувад, ё аз лаиме чизе хоҳад, ба мурод нарасад.

Хушхӯй хеши бегонагон бошад ва бадгӯй бегонаи хешон.

Аз ӯ пурсиданд:

– Чист, ки фоидаи он ҳамаро расад?

Гуфт:

– Нестии бадон.

Дар «Таърих-ул-ҳукамо» низ аз шахсияти Лукмони Ҳаким ишора рафтааст.

«Лукмони Ҳаким марде буд сиёҳчеҳра ва аз аҳли ҳабаша. Дар замони туфулият ба доми раққият² мубтало шуда ва ба қайди асорат гирифта гардида...»

¹ Дайн – қарзи бомуҳлат.

² Раққият – ғуломӣ, бандагӣ.

Чӣ маънӣ дорад ин ҳолат, ки гуфтӣ:

Зинда шуд Юнус,

Чӣ ҳикмат бошад ин маънӣ, ки гуфтӣ:

Банда шуд Лукмон.

Носири Хусрав

«Мавлои¹ ӯ шахсе буд аз тоифаи бани Исроил ва маъруф ба сӯйи ахлоқу ҳаракоти ноҳинчор. Голиби авқот бо ӯ сахтӣ кардӣ ва ба корҳои саъб² амр фармудӣ. Лукмон таҳаммули бори гарон кардӣ ва ба ахлоқи зишту ҳаракоти ношоист ӯ тан дардодӣ...»

Деххудо дар зимни ин маълумот ҳикояти ачибе оварда. Аз рӯйи ин ақлу хирад Лукмон аз бандагӣ озод гардида, чунончи, Носири Хисрав гуфта:

Обод ба ақл гашт гардун,

В-озод ба ақл гашт Лукмон.

Алиакбари Деххудо овардааст:

АЛҲИКОЯТ

Як рӯз чамъе аз асҳоби ҳазрати Довуд назди ӯ буданд ва аз калимоту ақволи³ ҳазраташ истифода мебурданд. Сухан ҳар чизе дар миён буд ва ҳамагон сухан гуфтанд. Чуз Лукмон, ки сукут ихтиёр карда буд.

Довуд гуфт:

– Эй Лукмон, чаро чизе намегӯӣ ва бо дигарон дар сухан гуфтан анбоз⁴ нашавӣ?

Лукмон гуфт:

– Хайре нест дар сукут, магар тафаккур дар амри маод.¹ Марди бодӣёнат чун тааммул кунад, сакиनावу²

¹ Мавло – хӯчаин, соҳиб.

² Саъб – душвор, мушкил.

³ Ақвол – чамъи қавл.

⁴ Анбоз – шарик, ҳамроҳ.

викор³ бар ӯ муставлӣ⁴ шавад... Ва чун қаноат варзад, аз мардум бениёз гардад. Ва чун розӣ шавад, ба ризои Ҳақ эҳтимомаш⁵ ба умури⁶ дунё сушт гардад. Ҳар ки аз худ муҳаббати дунё халъ⁷ кард, аз офату шар наҷот ёфт. Чун тарки шахват кард, дар идоди⁸ мардумони озод даромад. Ва чун танҳой ихтиёр кард, аз ҳузну⁹ андуҳ маҳфуз монад. Ва чун ҳасад аз худ дур сохт, муҳаббати мардум дар бораи худ бияфзуд ва чун эърози¹⁰ умури фонӣ кард, ақли ӯ бияфзуд. Ва чун басир¹¹ ба оқибат шавад, аз пушаймонӣ эмин шавад...

Довуд фармуд:

– Тасдиқи сухани ту кунам, эй Лукмон!

Рӯзе Довуд ба Лукмон гуфт:

– Акнун, ки пир шудай, аз ақли ту чӣ миқдор боқист?

(Лукмон) гуфт:

– Он кадр, ки нигоҳ намекунам, дар чизе, ки кофӣ нест ба ҳоли ман ва тақаллуф¹² намесозам дар таҳсили он чизе, ки муҳтоҷ ба он нестам.

Лукмон соҳиби мавоизи ҳасана ва андарзҳои ҳақимона аст ва дар ғолиб мавриди муҳотаби вай писари ӯст.

Хирадро ба имону ҳикмат бипарвар,

Ки фарзанди худро чунин гуфт Лукмон.

Носири Хусрав

¹ Маод – бозгашт, маҷозан охират.

² Сакина – осудагӣ.

³ Викор – рафтору кирдор.

⁴ Муставлӣ – ғолиб.

⁵ Эҳтимом – ҳиммат, ғамхорӣ.

⁶ Умур – амр.

⁷ Халъ – дур кардан

⁸ Идод – дар шумори... дар катори...

⁹ Ҳузн – ғам, ғусса.

¹⁰ Эъроз – ҳазар, эътироз.

¹¹ Басир – хабардор, огоҳ

¹² Тақаллуф – кӯшиш, заҳмат

Аз он носех дар ...кутуби «Ахбор ва сайри мастур»
мазкур аст ва аз он чумла фармуд:

– Эй писараки ман, мулзамсабр бош дар сахтӣ... ва
муҷоҳада¹ кун ба ҳавои нафс ва бидон, ки шарофату
шафқат ва зуҳд сабр аст...

Ба ин маънӣ:

Ганҷи сабр ихтиёри Лукмон аст,
Ҳар киро сабр нест, ҳикмат нест.

Саъдӣ

– Эй писараки ман, бар ту бод иқбол, ба аъмоли хайру
иқтиноб аз аъмоли шар. Чӣ амали хайр хомӯшкунандаи
шар аст. Он кас, ки гӯяд, шар боиси хомӯшии шар аст,
дурӯғ гуфта, зеро ки агар оташе паҳлуи оташи дигаре
бияфрӯзанд, бар иштиоли² он афзуда шавад. Пас он чи
шарро хомӯш кунад, аъмоли хайр аст, ҳамон гуна ки
хомӯшкунандаи оташ об аст...

Бар мусиботу номуломотии дунё сабр пеша кун ва аз
муҳосабаи³ нафс ғафлат маварз. Қабл аз он ки ҳисоби туро
бикшоянд, роҳи хато аз савоб бишнос, то аз лағзиш масун⁴
монӣ...

– Эй писараки ман, талаб кун ҳикматро, мутаваҷҷеҳ⁵
соз нафси худро ба сӯйи он ҳар замон, ки ҷомеи ҳикмат
шавӣ, чашми басирати ту равшанӣ гирад, ахлоқи ту некӯ
шавад. Ва бидон, ки ҳикмат бидуни тадбир ва тафаккур ба
манзалаи матоест, ки дар дасти хозини⁶ ӯ набошад ва ё
гӯсфанде, ки дар марбизи⁷ худ дохил нагардад. Ва дар ин

¹ Муҷоҳада – ҷанг, мубориза.

² Иштиол – шуъла.

³ Муҳосаба – ҳисоб.

⁴ Масун – эмин, амон.

⁵ Мутаваҷҷеҳ – равон.

⁶ Хозин – ҳазинадор.

⁷ Марбиз – ҷой, макон.

ҳол ҳар соат дар маҳалли офат аст ва дар маърази¹ халокат.

Бидон, ки изҳоркунандаи ҳикмат забон аст. То метавонӣ, онро ҳифз кун, зеро ҳар гоҳ фосид гардад, забони ту табоҳ шавад... Пас, ҳар кӣ молики забони хеш гашт, мавқеи суҳан гуфтан донад ва дар ҳузури ноаҳл тақаллум² накунад. Ва агар сафехе³ аз ӯ талаби ҳикмат кунад, сукут ихтиёр кунад. Пас забон калиди хайр ва шар аст. Ва суҳан мағӯ, магар дар кори хайр ҳамчунон ки муҳр бар ганчинаи тиллову нуқраи худ мезанӣ. Хушо, ба ҳоли он кӣ ба дунё мағрур нагардид ва фиреби он нахӯрд...

Ақл бидуни адаб чун дарахти бебор аст ва ақл мақрун⁴ ба адаб ҳамчун дарахти мевадор...

Вафот ва қабри Лукмон. Олими машҳури асри VIII Иброҳими Адҳами Балхӣ оид ба фавт ва оромгоҳи Лукмони Ҳаким гуфтааст:

«Қабри Лукмон миёни масҷиди Рамаллоҳ⁵ ва бозори имрӯз аст. Илова бар қабри Лукмон қубури ҳафтод нафар аз анбиёи⁶ уззом,⁷ ки баъд аз Лукмон вафот кардаанд, он ҷост. Ҷиҳати он ки бани Исроил анбиёро аз назди худ ихроҷ⁸ ва даври Рамаллоҳ маҳсур⁹ карданд ва дар он ҷо буданд, то ҳамагӣ аз гуруснагӣ ҳалок шуданд».

¹ Маъраз – дучор.

² Тақаллум – суҳандон, гапзанӣ.

³ Сафех – аҳмақ, аблаҳ, нодон.

⁴ Мақрун – пайваста.

⁵ Рамла – номи ноҳияе дар Фаластин.

⁶ Анбиё – пайғамбарон.

⁷ Уззом – бузург.

⁸ Ихроҷ – хорич, дур ва берун.

⁹ Маҳсур – ихота.

Дар «Канз-ул-ҳикмат» - тарҷумаи «Нузҳат-ул-арвоҳ» оид ба ғавти Лукмони Ҳаким ҳикояте оварда шудааст, ки аз шахсияти ӯ шаҳодат медиҳад:

«Овардаанд, ки рӯзе Лукмон бо писари хеш дар арш нишаста буд, ҳамин ки осори марг бар ӯ зоҳир шуд, ба гиря оғозид.

Писар гуфт:

– Эй падар, гиряи ту аз хавфи марг аст, ё хирси дунё?

Гуфт:

– Ҳеч кадом. Гиряи ман барои он аст, ки пеши худ биёбони ҳавлноку ақиботи¹ тӯлонӣ ва бори гарон мебинам. Бо надоштани зоду² роҳила³ ва надонам, ки ин бори гарон аз дӯшам бардоранд, ё бо он ба сӯйи ҷаҳаннам раҳсипор гардам».

Аз Лукмони Ҳаким рисолае дар ҳикмат ва тиб боқӣ мондааст.

¹ Ақибот – душворгузар.

² Зод – тӯшай роҳ.

³ Роҳила – маркаб, саворӣ.

САД ПАНДИ ЛУҚМОНИ ҲАКИМ БАР ФАРЗАНДИ АРҶМАНД

Масал: «Луқмонро ҳикмат омӯхтан ғалат аст...»
(Деххудо, «Луғатнома»)

1. Аввал он ки, эй ҷони падар, Худои азза ва ҷалларо¹ бишнос.
2. Ҳар чи аз панд ва насиҳат гӯйӣ, нахуст бар он кор кун.
3. Сухан ба андозаи хеш гӯй.
4. Қадри мардум бидон.
5. Ҳаққи ҳама касро бишнос.
6. Розӣ худро нигоҳ дор.
7. Ёрро вақти саҳтӣ биозмой.
8. Дӯстро ба суду зиён имтиҳон кун.
9. Аз мардуми аблаҳу нодон бигрез.
10. Дӯсти зираку доно гузин.
11. Дар кори хайр ҷидду ҷаҳд намой.
12. Бар занон эътимод макун.
13. Тадбир бо мардуми муслех² ва доно кун.
14. Суханат ба ҷиҳат гӯй.
15. Ҷавониро ғанимат дон.
16. Ба хангоми ҷавонӣ кори ду ҷаҳон рост кун.
17. Ёрону дӯстонро азиз дор.
18. Бо дӯсту душман абру кушода дор.
19. Модару падарро ғанимат дон.
20. Устодро беҳтарин падар шумор.
21. Ҳарч ба андозаи даҳл кун.
22. Дар ҳама кор миёнарав бош.
23. Ҷавонмардӣ пеша кун.

¹ Азза ва ҷалла – азизу бузург.

² Муслех – нек, неққирдор.

24. Хидмати меҳмон ба вочибӣ адо кун.
25. Дар хонае, ки дароӣ, чашму забонро нигоҳ дор.
26. Ҷомаву тан пок дор.
27. Ба ҷамоат ёр бош.
28. Фарзандро илму адаб биёмӯз.
29. Ва агар мумкин бошад, тир андохтан ва саворӣ биёмӯз.
30. Аз кафш ва мӯза, ки пӯшӣ, ибтидо аз пойи рост кун ва бадар овардан аз пойи чап гир.
31. Бо ҳар кас кор ба андозаи ӯ кун.
32. Ба шаб чун сухан гӯӣ, охиставу нарм гӯӣ ва ба рӯз чун гӯӣ, ба ҳар сӯ нигоҳ кун.
33. Ба кам хӯрдану хуфтан ва гуфтан одат андоз.
34. Ҳар чи ба худ напсандӣ, ба дигарон напсанд.
35. Корҳоро ба донишу тадбир кун.
36. Ноомӯхта устодӣ макун.
37. Бо зан ва кӯдак роз магӯӣ.
38. Бар хайри касон дил манех.
39. Аз бадаслон чашми вафо мадор.
40. Бе андеша дар кор машав.
41. Нокарда карда машмар.
42. Кори имрӯзаро ба фардо маяфкан.
43. Бо бузургтар аз худ мизоч кун.
44. Бо мардуми бузург сухан дароз магӯӣ.
45. Ҳоҷатмандро навмед макун.
46. Авомунносро¹ густох² масоз.
47. Аз ҷанги гузашта ёд макун.
48. Хайри касонро ба хайри худ маёмеz.
49. Моли худро ба дӯсту душмани худ манамой.
50. Хешовандӣ аз хешовандон мабур.

¹ Авомуннос – оммаи мардум, гурӯҳи одамон.

² Густох – бебок, бешарм, беадаб.

51. Касонро, ки нек бошанд, бо гайбат ёд макун.
52. Ба худ манигар.
53. Ҷамоат, ки истода бошанд, ту низ мувофақати ҳама кун.
54. Ангуштон ба ҳам магузарон.
55. Дар пеши мардум хилоли дандон макун.
56. Оби даҳону бинӣ ба овози баланд маяндоз.
57. Дар фоза¹ даст бар даҳан неҳ.
58. Ба рӯи мардум коҳилӣ макаш.
59. Ангушт дар бинӣ макун.
60. Сухани ҳазломехта мағӯй.
61. Мардро пеши мардум хичил макун.
62. Ғаммозӣ² ба чашму абру макун.
63. Сухани гуфта дигар бор махоҳ.
64. Аз сухане, ки ханда ояд, ҳазар кун.
65. Санои худ ва аҳли худ пеши кас мағӯй.
66. Худро чун занон маёрой.
67. Ҳаргиз ба муроди фарзандон мабош.
68. Забон нигоҳ дор.
69. Дар вақти сухан даст мачунбон.
70. Хурмати ҳамагонро пос дор.
71. Ба бадомеди касон ҳамдастон машав.
72. Мурдари ба бадӣ ёд макун, ки суд надорад.
73. То тавонӣ, ҷангу хусумат³ насоз.
74. Қувватозмой мабош.
75. Озмудаи касро чуз ба салоҳ⁴ гумон мабар.
76. Нони худро ба суфраи дигарон махӯр.
77. Дар корҳо таъчил⁵ макун.

¹ Фоза – даҳанфозак (даҳанвозак).

² Ғаммозӣ – бозӣ дорондани чашму абру.

³ Хусумат – фитна, душманӣ

⁴ Салоҳ – хубӣ.

⁵ Таъчил – шитоб.

78. Барои дунё худро дар ранҷ маяфган.
79. Ҳар ки худро бишносад, ўро бишнос.
80. Дар ҳолати ғазаб сухан фаҳмида гӯй.
81. Ба остин оби бинӣ пок макун.
82. Ба вақти баромадани офтоб махусп.
83. Пеши мардум махӯр.
84. Аз бузургон роҳ пеш марав.
85. Дар миёни сухани мардум маё пеш.
86. Сар ба зону манех.
87. Чапу рост манигар, балки назар ба сӯйи замин бидор.
88. Агар тавонӣ, бар сутури¹ бараҳна савор машав.
89. Пеши меҳмон ба касе хашм макун.
90. Меҳмонро кор мафармой.
91. Бо девонаву маст сухан магӯй.
92. Бо фориғону авбошон бар сари маҳалҳо манишин.
93. Баҳри суду зиён обрӯи худ марез.
94. Фузул² ва мутақаббир³ мабош.
95. Хусумати мардум ба хеш магир.
96. Аз чангу фитна бар карон⁴ бош.
97. Бе корду ангуштарӣ ва дирам мабош.
98. Мурут⁵ кун, чандон ки худро хор насозӣ.
99. Фурӯтан бош.
100. Зиндагонӣ кун ба Худои таоло ба сидқ, ба нафс ба қаҳр, бо халқ бо инсоф, ба бузургон ба хидмат, ба хурдон ба шафқат, ба дарвешон ба саховат, ба дӯстону ёрон ба насихат, ба душманон ба ҳилм, ба ҷоҳилон ба хомӯшӣ, ба олимон ба тавозуъ,⁶ бо ин тариқ ба сар бару бар моли касе

¹ Сутур – чорпои саворӣ.

² Фузул – сергап, сафсатагӯй.

³ Мутақаббир – тақаббур, мағрур.

⁴ Карон – канор.

⁵ Мурут – ниғаҳдорӣ, муомилаи нек.

⁶ Тавозуъ – хоксорӣ, фурутани.

тамаъ макун ва чун пеш ояд, манъ макун, лекин чун беш ояд, чамъ макун ва гуфт: се ҳазор калима дар насихат навиштаам. Се калима аз он баргузидаам,¹ ду аз он ёд дор ва якеро фаромӯш гардон, яъне роҳи Ҳақ ва маргро ёд дор ва некӣ кардӣ фаромӯш кун ва некии касро фаромӯш макун ва низ фармудаанд, ки хомӯшӣ ҳафт хосият дорад:

1. Зинатест бе пиroya.² 2. Ҳайбате бе салтанат. 3. Ибодате бе меҳнат. 4. Ҳисоре³ бе девор. 5. Бениёзе⁴ бе узр. 6. Фароғ⁵ аз киромкотибин⁶. 7. Пӯшидани айбҳо.

Байт:

Ба табъам ҳеч мазмун беҳ зи лаб бастан намеояд,
Хамӯшӣ маъние дорад, ки дар гуфтан намеояд.

Фард:

Синахоро хомӯшӣ ганҷинаи гавҳар кунад,
Ёд дорам аз садаф ин нуқтаи сарбастаро.

¹ Гузидан – интиҳоб кардан.

² Пиroya – либос, асбоби ороиш.

³ Ҳисор – қалъа.

⁴ Ниёз – ҳочат.

⁵ Фароғ – осудагӣ.

⁶ Киромкотибин – фариштаҳое, ки аъмоли неку бадро менависанд.

АЗ «ПАНДНОМА»-И ТИББИИ ЛУҚМОН¹

«Агар қувваҳои бадан бар ақл ғолиб оянд, мувозинати инкишофи табиату ниҳоди инсон вайрон мешавад. Бинобар ин хайрияти олии рӯҳ дар мувозинати ақлу ҷисм аст. Агар ҷисм солим бошад, рӯҳ низ саломат аст».

Абӯалӣ ибни Сино

Эй азизам, бидон, ки зарари мучомаат² ин аст:

– Аммо он чи мучомаатро зарар расонад аз таом, ҳар чӣ ба таъм шӯр бошад, зеро ки ҳар чӣ шӯр бувад, рутубати аслиро хушк гардонад. Чунончи, Абӯшайх Қӯшӣ дар «Мучиз» гуфта, ки:

– Чизи шӯр баданро хушк гардонад ва лоғар кунад ва дигар ҳар чизе, ки бетаъм бошад ва илтизоми³ таоми бемаза кардан иштиҳоро соқит кунад ва коҳилӣ оварад ва дигар ҳар чизе, ки турш бошад, мардумро зуд пир гардонад.

Чунончи, устод гуфта:

Назм:

Тариқи ҳақимона маслук⁴ дор,
Зи туршӣ фаровон макун ихтиёр.
Ки пирӣ ба зудӣ падида оядат,
Дамодам заифӣ падида оядат.

Аммо он чи Луқмони Ҳаким фарзанди худро манъ фармуда, амалест, ки мубошаратро⁵ зиён дорад, нутфаро кам кунад ва ҷамии қувваҳоро заиф кунад:

¹ Аз маҷмӯаи «Одоб-ул-мубин»-и Ғиёсуддин ибни Эшон Мирзиёуддин, Тошканд, соли 1326 (1908).

² Мучомаат – ҳамбистарии зану мард.

³ Илтизом – лозим дониш.

⁴ Маслук – чорӣ, маъмул.

⁵ Мубошарат – занашӯӣ, ҷимӯ.

Аввал: пешоб бисёр нигоҳ доштан; дувум: бисёр шаб бедор будан; савум: бисёр пиёда рафтан; чаҳорум: дар гармоба бисёр арақ кардан; панҷум: савории бисёр кардан; шашум: кори сахт бисёр кардан; ҳафтум: ба паҳлу чимӯ кардан; ҳаштум: рост истода мубошарат кардан; нуҳум: туршӣ бисёр хӯрдан; даҳум: гуруснагӣ ва ташнагии бисёр кашидан; аз мазкурот, албатта, иҷтиноб¹ лозим аст.

Ҳикмат: Ҳакиме гуфта, ки:

– Ҳар ки баъд аз суҳбати мубошарат ба чизи ширин хӯрдан одат кунад, асло заиф нашавад, ҳамчунон гулқанд ва монанди инҳост ва маъҷуни² бодом.

Маъҷуноти Лукмони Ҳаким³

...Тамоми тандурустиҳо зи қай кардан бувад ҳосил,
Ба ҳар моҳе ду навбат қай бикун, дигар ту медонӣ.
Ҳамеҳохӣ зи ранҷе ҷумла танро карданат зоил,
Зи маъҷуни билодур⁴ нафъ хоҳӣ ёфт чандоне,
Барои сустии тан гар зи балғам* бошад, эй оқил,
Набошад беҳ зи маъҷуни билодур ҳеҷ дармоне...

Сифати маъҷунот аз барои рутубати аъзо ва тамоми бодҳо ва иллатҳои даруну берунро аз тамоми иллатҳои сафровиву* савдовӣ* ва аз балғам халосӣ диҳад ва қуввати бохро⁵ зиёда кунад. Ҳар ки бо ин маъҷунот одат кунад, марди пирро дар ҳолати ҷавонӣ оварад. Агар хоҳӣ, ки хамеша тандуруст бошӣ, ин маъҷунотро истеъмол кун.

Доруҳои маъҷунот ин аст:

¹ Иҷтиноб – парҳез.

² Маъҷун – омехтаи якчанд дорувор.

³ Аз боби маъҷуноти «Баёзи тиббӣ» – и дастнавис (котиб ва санаи китобаташ номаълум).

⁴ Билодур – номи омехтаи якчанд дору. * — Нигар ба шарҳи «Ахлооти чоргона».

⁵ Боҳ – шахват.

Тухми зардак,¹ тухми шалғам, тухми турб, тухми пиёз, пӯсти беҳи кавар, тухми арча, лисон-ул-усфур,² пудинаи боғӣ, мурч ва занҷабил³: аз ҳар як қадре бо шарбати ширинии сафед се чандон маъҷун кунанд ва ҳар сабоҳ тановул намоянд, меъдаро қувват диҳад, об рафтани даҳонро боздорад, дилро соф кунад ва гармии пушт бияфзояд, баданро тавоно кунад, гурдаро гарм кунад ва аз савдову сафро ва аз балғам халосӣ ёбад.

ИҚТИБОСҲО ДАР ИЛОҶИ АМРОЗ⁴

«Боигарии одам тани сиҳат аст».

Ҳикмати халқ

Агар касе дарди шикам дошта бошад, бояд ки санҷидро чӯшонад, то гӯшту пӯсти он аз дона ҷудо шавад ва оби онро низ бихӯрад ва гӯшту пӯсти онро бихӯрад, аз дарди дарун халос шавад, аз таомҳои бодангез ва аз оби сард парҳез кунад, ҳафт рӯз оби гарм бихӯрад, шифо ёбад.

Аз барои сахтии шикам: санҷидро чӯшонад, ки донаи ӯ аз пӯст ҷудо шавад ва оби ӯро бихӯрад ва мағзи (тилфи) ӯро ба болои сахтии шикам барбандад, шифо ёбад.

Агар касеро таом дар меъда қарор нагирад, санҷидро бо набот биёмезад ва бихӯрад, беҳ шавад ва чашмро равшан кунад ва димоғро қувват диҳад.

¹ Зардак – сабзӣ.

² Лисон-ул-усфур – гиёҳест, ки «забони гунчишк» гӯянд; лочиндона.

³ Занҷабил – гармдору (имбир), дар Ҳиндустон рӯяд.

⁴ Амроз – чамъи мараз; беморӣ.

Агар касеро меъда чароҳат шуда бошад, мисли дарди дил, сӯзиши дилу сипурз¹ ва чигару рӯда ва мисли силу сулфа ва аз чароҳати кулли дарунӣ халос шавад, бояд ки тухми мурғро ба об андохта, ҳамчунон чӯшонанд, ба адад чаҳорсад шуморида, аз даруни об гиранд, ба оби сард андозанд, дарҳол шикаста зардӣ ва сафедии ўро ҳамроҳ карда, нимпукта гармогарм фурӯ барад, се рӯз ба наҳор ба ин тариқа амал кунад, аз иллоти дарун ва берун халос шавад.

Назм:

Ҳар он кас, ки зи анҷир меҳӯрад бисёр,
Даруни синааш намонад зи балғам осор.
Даруни шир чун анҷирро бичӯшонӣ,
Бихӯр аз он, ки худ сулфаро чу биншонӣ. ²

Агар хоҳӣ, ки қуввати ту зиёда шавад ва рутубат аз бадани ту дур шавад, аз имсол то соли дигар тамоми аъзои ту аз иллат ва рутубат сиҳатӣ ёбад, ҳеҷ давое ба миқдори сир нофеъ нест.

Агар сирро об карда ба шири гов ба сабӯсаи сар бимоланд, сабӯсаро дафъ кунад ва мӯйро дароз кунад.

¹ Сипурз – испурч.

² Дар асл бо ҳамин шакли вазн.

Дафъи сабӯсаи сар: ҳанзалро¹ маъй² захираи гов хилт карда, нахӯдоб ва сирко дар вай кунанд ва бар сар моланд, сабӯса, хориш ва чунбандагон ҳамаро дафъ кунад.

Агар касеро беҳи дандон суст шуда бошад, гули анорро кӯфта ва бехта, ба беҳи дандон пахш карда хоб кунад, дафъ шавад.

Филфилро³ кӯфта, ҳар сабоҳ дар наҳор бихӯрад, балғамро дафъ кунад.

Агар касе ду мисқол шакар бо ҳалилаи зангӣ (сиёҳ) ё заъфарон бихӯрад, бодҳои мухталифро дафъ кунад.

Испурчи гӯсфандро мурчи сиёҳ пошида, дар наҳор бихӯрад, дарунаш биистад ва шифо ёбад.

Барои печиши шикам ва аз барои кулли дарди дарун: тухми турбро кӯфта ва бехта, бо ҳамроҳии асал бихӯрад, аз печиши шикам халос шавад ва ҳам суддаро⁴ ва ҳам сулфаро дур кунаду балғамро* дафъ кунад ва аз бисёр хӯрдан хориши бадан пайдо кунад ва ҳеҷ дору бехтар аз ин муфид нест.

¹ Ҳанзал – харбузаи ёбой (сагак).

² Маъ – бо.

³ Филфил – мурч.

⁴ Судда – гирех, монеа.

Оби кашниз ба дарди сари сафровӣ* фоида дорад.

Зи тухми зардак агар ду сабоҳ як мисқол
Ҳамехӯрӣ, равад омос аз шикам филҳол.

Агар касе турбро бо намак бихӯрад, балғамро
бибарад ва оби даҳонро таскин диҳад.

Қуввати меъда: Ҳар ки ба ношто турб хӯрад,
балғамро бибарад ва меъдаро қувват диҳад.

Дафъи санги масона¹ ва сӯзок: агар чанд рӯз тухми
турб бихӯрад, шифо ёбад.

Дафъи хоб: мурчи сиёҳ ва намак ва зардчӯба ҳар серо
баробар кӯфта ва пухта, чанд рӯз мутавотар² бихӯрад,
ҳаргиз хоб наёяд.

¹ Масона – шошадон.

² Мутавотар – паёпай.

Дар илочи бўйи даҳон: хардал¹ ва филфил, вазни ҳар кадом баробар бар рӯйи забон гиранд то чанд маротиба, беҳ шавад. Агар бадбӯйии даҳон аз бод ё аз меъда бошад, лодаво гуфтаанд.

Илочи дарди меъда: агар аз сардӣ бошад, оруғи турш ояд ва агар аз гармӣ бошад, таом зуд ҳазм нашавад, об бисёр хӯрад ва дилаш тапидан гирад, бояд, ки давои сардӣ хӯрад. Барои сардии меъда: оқирқара, филфил бо ангубин се ҳафта хӯрад, шифо ёбад.

Давои баста шудани овоз: тухми турбро кӯфта, бо оби гарм силоба карда ғарғара кунад, овози баста кушода гардад.

Навъи дигари гирифтани овоз аз гармӣ ва хушкӣ бувад. Аломаташ: ба оби бисёр майл ва хушкии даҳону дуруштии забон аст. Илочи ӯ як ҷузве аз набот ва як ҷузве маскаи гов ҳар ду ро бо якдигар ҳамроҳ карда ба ношто бихӯрад, аз баста шудани овоз халосӣ ёбад.

Ғули сурх, набот, мағзи бодом ва кашнигро майда ҳаб кунад ва бихӯрад, сулфа дафъ шавад.

¹ Хардал – испандон.

Ҳар ки испанддоноро об кашида, се рӯз ба наҳор бихӯрад, шаш чихатро нафъ расонад: аввал: зиқи нафас; дувум, сулфа; севум: дарди сар; чаҳорум: рутубати бадан; панҷум: балғам*; шашум: дарди гӯш; ҳамаи инҳоро нофеъ аст.

Ҳар ки рӯзона як мисқол испанддоноро ба наҳорӣ бихӯрад, кушояд аз даруни вай ҷисмҳои ҳикмат ва улум, ки сироят ба забон кунад ва аз ҳафтад илал маҳфуз монад.

НҮШЕРВОНИ ОДИЛ ВА БУЗУРГМЕҲРИ ВАЗИР

Корун ҳалок шуд, ки чиҳил хона ганҷ дошт,
Нӯшервон намурд, ки номи нақӯ гузошт.

Саъдӣ

Нӯшервон-Хусрави Анӯшервон – шоҳаншоҳи сулолаи Сосониён, мулаққаб ба Додгар, ки бисту якумин шоҳи сосонӣ буда, солҳои 531-579 ҳукумат рондааст, дар адабиёти бадеӣ (пахлавӣ, асрҳои миёнаи форсу тоҷик) ҳамчун шоҳи одилу раъиятпарвар ва оқил машҳур гардидааст. Асарҳои оид ба дини зардуштӣ, ки ба забони пахлавӣ (форсии миёна) иншо шудаанд, номи ӯро ба одилӣ машҳур кардаанд. Ба туфайли тарҷумаи асарҳои пахлавӣ ба забони арабӣ образи Нӯшервони Одил ба асарҳои таърихнависони исломӣ низ дохил гардидааст. Симои Нӯшервони Одил ҳамчун шоҳи адолатпарвар дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, «Хамса»-и Низомӣ, «Қобуснома»-и Унсурлмаолии Кайковус тасвир шудааст.

Дар «Қобуснома» Кайковус асли худро мансуб ба аҳли насаби Нӯшервони Одил доништа, пандҳои ӯро ёд мекунад. Ҳамин тавр, аз Нӯшервон «Панднома»-е дар ахлоқ боқӣ мондааст.

Аз рӯйи нақлу ривоятҳо Бузургмеҳр шахси оқилу доно ва бомаърифату хирадманд буда, ҳамеша тарафдори адолат ва ободии мулк будааст.

Ӯ аз Марв (вафоташ соли 590), дар аҳди сосониҳо умр ба сар бурда, вазири Нӯшервони Одил будааст, аз худ бозии «Нард» ва рисолае дар ахлоқу ҳикмати тарбия боқӣ гузоштааст.

Рисолаи «Панднома»-и ахлоқӣ-тарбиявии Бузургмеҳр аслан ба забони паҳлавӣ буда, ба забонҳои арабӣ ва форсӣ тарҷума шуда, аз ҷиҳати тасвир ба «Панднома»-и Нӯшервон муто-бикат надорад.

Дар «Китоб-ул-ғариб»-и Абдулғанӣ ибни Шайх Муҳаммад Хатиб (Ҳиндустон) ва маҷмӯаи рисолаҳои «Панднома»-и Муҳаммад Шокири Қорӣ (Тошканд) ба номи Бузургмеҳр ёд мешавад.

Афсона, нақлу ривоят, қиссаю ҳикоятҳои хурди панду ахлоқӣ, латифаҳои зиёде мансуб ба Нӯшервон ва вазири ӯ – Бузургмеҳр ба эҷодиёти даҳонӣ ва китобии Арабу Аҷам роҳ ёфтаанд.

Инак, ҳикояте аз пурсиши Нӯшервон ва посухи Бузургмеҳр:

Овардаанд, ки дар асл Нӯшервон одил набуда, золим буда. Дар аҳди салтанати ӯ раият пароканда, мулк табоҳ. Бузургмеҳр вазири Нӯшервон таъйин гардида, аз пайи тараққию ободии мулку осудагии халоқ шуда.

Нӯшервон бо Бузургмеҳр бо мақсади шикор ба биёбон қадам ранча намуда, дар роҳ деҳаҳои вайрону валангор ва харобгардидаи бешуморро дида, дар таҳайюр монданд. Аз деҳаи харобе дар болои девори фарсудае ду чуғз бо ҳам мунозараю муноқаша доштанд.

Нӯшервон ба вазир гуфт:

– Ту забони мурғонро медонӣ, гӯй, ки инҳо чиҳо мегӯянд? Бузургмеҳр пас аз гӯш кардани садоҳои мурғон ба Нӯшервон рӯй овард:

– Яке аз чуғзҳо писару дигараш духтар дорад. Соҳиби писар меҳоҳад бо чуғзи духтардор хешӣ (қудогӣ) намояд. Соҳиби духтар ба ин фикр розӣ нест ва шарт мегузорад, ки ба ивази қудогӣ ба ман дувоздаҳ деҳаи харобгардидаро қалин медиҳӣ. Соҳиби писар розӣ шуда мегӯяд, ки агар дар мамлакат Нӯшервон подшоҳ бошаду Бузургмеҳр вазир, на дувоздаҳ, балки дувоздаҳ ҳазор деҳаҳои вайронаю харобгардидаро қалин медиҳам.

Нӯшеровон, ки тарҷумаи ҳикояти мурғонро аз вазир шунид, гуфт:

– Зулму золимии ман танҳо ба халоиқ не, балки ба парандаҳои дашту ҳомун ҳам таъсир кардааст. Ҳамон замон Нӯшеровон золимиро тарк намуда, одилиро пеша кардааст, то ба дараҷае амониро барқарор кардааст, ки гургу меш аз як чӯй об меҳӯрдаанд. Аз ҳамон вақт ўро Нӯшеровони Одил номидаанд.

Одина¹ ба бозор шудам, вақти намоз,
Кабке дидам нишаста бар синаи боз,
Он кабк ба он боз ҳамегуфт ба роз:
Ҳар кас, ки чафо кунад, чафо бинад боз.

¹ Одина – чумъа.

САВОЛҲОИ НЌШЕРВОНИ ОДИЛ ВА ҶАВОБҲОИ БУЗУРГМЕҲРИ ВАЗИР – ФОИДАБАХШ БА ҲАР НЕКУАҲТАР

Инсон бояд, ки чун вақти шаб сар ба болини истироҳат гузорад, тамоми аъмоли он рӯзро ҳисоб кунад. Аз корҳои нек карда, шукр ба ҷой оварад, агар афъоли зишт карда, нафси худро маломат кунад, тавба ва истиғфор намояд ва бори дигар гирди он кор нагардад. Инсон бояд, ки аз фикри маонии баланд гофил набошад, инсони бефикр ба ҳисоби мурдагон аст, агарчи зинда бошад.

Ҳаким Файсоғурас

Савол: – Аз Худованди таоло ҷӣ бояд хост?

Ҷавоб: – Хайру офияти дорайн.¹

Савол: – Сулук² чист?

Ҷавоб: – Тақдими авомири³ илоҳӣ ва шафқат бар бандагони Худо.

Савол: – Зиндагонӣ ҷӣ гуна ба сар бояд кард?

Ҷавоб: – Ба хушнудӣ ва камозорӣ.

Савол: – Умр ба кадом шуғл сарф бояд кард?

Ҷавоб: – Ба таҳсили улум ва ҳунару адаб.

Савол: – Илм ҷӣ натиҷа диҳад?

Ҷавоб: – Хонандаи илм, агар кеҳ бошад, меҳ гардад ва агар фақир бошад, тавонгар шавад.

Савол: – Роҳи рост ҷӣ гуна маълум шавад?

Ҷавоб: – Ба рӯшноии илм.

Савол: – Рӯшноии роҳи сулук чист?

Ҷавоб: – Мағлубии нафс.

Савол: – Нафс ба ҷӣ тадбир мағлуб шавад?

¹ Дорайн – ду дунё.

² Сулук – роҳу равиш.

³ Авомир – ҷамъи амр; амрҳо.

Ҷавоб: – Ба муҳолифати ӯ.
Савол: – Иззат ба чӣ афзун шавад?
Ҷавоб: – Ба кам гуфтан.
Савол: – Некии муқаддамтар аз ҳама ба кӣ бояд кард?
Ҷавоб: – Дар ҳаққи модару падар.
Савол: – Бадӣ ба кӣ бояд кард?
Ҷавоб: – Ба нафси худ.
Савол: – Хушнудии Худо ба чӣ ҳосил ояд?
Ҷавоб: – Ба хидматгории волидайн.
Савол: – Кадом некӣ назди Худо мақбултар аст?
Ҷавоб: – Некиҳое, ки ба волидайн устод ва фарзандону қавму қабилаи худ кунанд.
Савол: – Кадом бадӣ назди Худо мақбухтар¹ аст?
Ҷавоб: – Дуои бад, ки бар фарзандони худ кунанд ва зулм бар зердастони худ раво доранд.
Савол: – Некбахт ба чӣ далел шинохта шавад?
Ҷавоб: – Ба се далел: яке талаби илм; дувум: саховат; сеум: шукуфтарӯй.
Савол: – Нектарини корҳо чист?
Ҷавоб: – Дар маҷлиси уламо ва ҳукамо нишаста ва аз суҳбати эшон мутаматтеъ² шудан.
Савол: – Далели марди ориф³ чист?
Ҷавоб: – Он ки дар пайи озори кас нагардад.
Савол: – Камозорӣ чӣ гуна ҳосил ояд?
Ҷавоб: – Худро аз ҷамии зайи⁴ ҳаёт камтар ва бадтар донад.
Савол: – Ин сифат чӣ гуна ҳосил ояд?
Ҷавоб: – Аз баракати суҳбати уламо ва ҳукамо.
Савол: – Дар фақр чӣ чиз ихтиёр бояд кард?
Ҷавоб: – Ризои Ҳақ.

¹ Мақбух – зишт, бад.

² Мутаматтеъ – баҳраманд, баҳравар.

³ Ориф – оқил, доно

⁴ Зай – воситаи зиндагӣ.

Савол: – Дил ба сӯйи ибодати Илоҳӣ чӣ гуна моил шавад?

Ҷавоб: – Ба ёд доштани мавт.¹

Савол: – Торикии дил аз чӣ чиз аст?

Ҷавоб: – Ба муҳаббати амволи дунё.

Савол: – Рӯшноии дил чӣ гуна ҳосил ояд?

Ҷавоб: – Ба тарки хубби² дунё ва хитоми³ дунёвӣ.

Савол: – Дар дунё чӣ гуна бояд монд?

Ҷавоб: – Мисли мусофире, ки дар сарое фуруд ояд, шаб бигзарад, субҳ кӯч кунад.

Савол: – Мардро аз чон чӣ азизтар аст?

Ҷавоб: – Диндорро дин ва бединро дирам⁴

Савол: – Бар ҳусну кубҳи⁵ инсон чӣ гуна матлаъ⁶ тавон шуд?

Ҷавоб: – Ба муомила.

Савол: – Кадом сухан аст, ки рост бошад, дурӯғ намояд?

Ҷавоб: – Баёни зӯри ҷавонӣ дар пирӣ ва айши тавонгарӣ дар фақирӣ.

Савол: – Ёр чӣ гуна шинохта шавад?

Ҷавоб: – Дар вақти ҳочатмандӣ ёр ва ағёрро⁷ маълум тавон кард.

Савол: – Фарзанди нохалаф⁸ чӣ гуна бошад?

Ҷавоб: – Чунон ки ангушти шашум, агар бибуранд, дард кунад ва бигзоранд, айб бувад.

Савол: – Дар миёни зану мард чӣ фарқ аст?

¹ Мавт – фавт, вафот.

² Хуб – муҳаббат.

³ Хитом – ин чо ба маънои меҳр.

⁴ Дирам – пули нукура.

⁵ Кубҳ – бадӣ, зиштӣ.

⁶ Матлаъ – оғоз, шуруъ.

⁷ Ағёр – бегонагон.

⁸ Нохалаф – фарзанди ношоиста.

Ҷавоб: – Аз осмон то замин. То аз осмон наборад, бар замин нарӯяд.

Савол: – Мусофир беҳтар ё муқим?

Ҷавоб: – Мусофир ҳукми оби равон дорад ва муқим ҳукми оби баста.

Савол: – Доруи гуноҳон чист?

Ҷавоб: – Тавба қардан.

Савол: – Соҳибдавлатро кадом амал хуштар аст?

Ҷавоб: – Ба муҳтоҷон нон додан ва ба тавозуи¹ меҳмонон пардохтан.

Савол: – Аз ҷумлаи аврод² ба чӣ чиз мувозабат³ бояд қард?

Ҷавоб: – Номи Холиқ ва ёд қардани мавт.

Савол: – Ризқ чист?

Ҷавоб: – Ҳар чи ба ту бирасад.

Савол: – Кадом кас аст, ҳар ҷо, ки равад, ўро дўст доранд?

Ҷавоб: – Соҳиби илму адаб.

Савол: – Хоб беҳтар ё бедорӣ?

Ҷавоб: – Золиро хоб беҳтар ва одилро бедорӣ.

Савол: – Он кадом кас аст, ки агар сад айб дошта бошад, бар вай айб нагиранд?

Ҷавоб: – Марди сахӣ.

Савол: – Чанд чиз аст, ки андуҳро бибарад?

Ҷавоб: – Ду чиз: яке рафиқи мувофиқ, дуҷум дидани рӯи дўстони содиқ.

Савол: – Марди оқил кист?

Ҷавоб: – Он ки аз муҳолафати дунё озурдаву дилтанг набошад.

Савол: – Олиҳиммат кист?

Ҷавоб: – Он ки неъматӣ охиратро бар неъматӣ дунё нагузинад.

¹ Тавозуъ – фуруғанӣ.

² Аврод – ҷамъи вирд; такрори сухан ва фикр.

³ Мувозабат – андешаи доимӣ.

Савол: – Кадом мараз аст, ки табиб ба илочи он фуру монад?

Ҷавоб: – Ҳамоқат¹ ва аблахӣ.

Савол: – Кадом амал бояд кард, ки аз шарри² аҳли дунё амн³ ҳосил ояд?

Ҷавоб: – Бо дӯстон талаттуф⁴ ва бо душманон мадоро.

Савол: – Он чӣ чиз аст, ки беҳтар аз зиндагонӣ ва бадтар аз марг бошад?

Ҷавоб: – Беҳтар аз зиндагонӣ неқномист ва бадтар аз марг бадномӣ.

Савол: – Сиҳати чисм дар чӣ чиз аст?

Ҷавоб: – Ба иштиҳои содиқ таом хӯрдан ва ҳанӯз андаке аз иштиҳо боқӣ аст, ки даст аз таом боз кашидан.

Савол: – Дӯст кадом аст?

Ҷавоб: – Он ки айбҳои туро бипӯшад ва ҳунарҳои туро зоҳир кунад.

Савол: – Инсон аз кадом амал маҳбуби дилҳо шавад?

Ҷавоб: – Аз ростмуомалагӣ ва шукуфтарӯӣ.

Савол: – Аз неъматҳои дунё чанд чиз хуштар аст?

Ҷавоб: – Яке фарзанди солеҳ⁵; дувум давлат аз касби ҳалол; сеум зани неқкирдор ва соҳибчамол;

Савол: – Нишони дӯсти содиқ чист?

Ҷавоб: – Он ки дар некӣ ёрии ту кунад ва аз бадӣ туро нофеъ⁶ ояд ва боздорад.

¹ Ҳамоқат – аҳмақӣ.

² Шар – бад.

³ Амн – амният.

⁴ Талаттуф – лутфу меҳрубонӣ.

⁵ Солеҳ – неқсират, покдил.

⁶ Нофеъ – нафъ.

АЗ «ПАНДНОМА»-И ХУКАМО¹

Ҳар ки накнад эҳтиёти корҳо,
Бар дилаш охир нишинад борҳо.

Чомаро бар тан нашояд дӯхтан,
Бояд аз мардон адаб омӯхтан.
Фаридаддини Аттор

Ҳар ки аз ин хислатҳо худро дур надорад, ба ифлос²
дармонад, агарчанде ки молики³ сад ҳазор бошад:

Аввал: – Бавл кардан бараҳна хоҳ ба рӯз, хоҳ ба шаб.

Дувум: – Чуст⁴ таом хӯрдан.

Савум: – Нонрезаҳоро хор доштан.

Чаҳорум: – Сиру пиёз ба пӯст мондан.

Панҷум: – Ба шаб хона рӯфтан.

Шашум: – Пеши номаҳрамон будан.

Ҳафтум: – Падару модарро ба ном хондан.

Ҳаштум: – Ба ҳар чӯбе дандон кофтан.

Нухум: – Ба гил ва хок даст шустан.

Даҳум: – Бар остонаи дар ништастан.

Ёздаҳум: – Дар чои бад таҳорат кардан.

Дувоздаҳум: – Дегу косаро ношуста гузоштан.

¹ Дар Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ таҳти рақами 44 бо номи «Панднома»-и Ҳукамо маҳфуз аст (дастнавис). Дар «Маҷмаъ-ул-калом» (дастнавис) «Панднома» ба номи Муҳаммад – пайғамбар нисбат дода шудааст.

² Ифлос – бенавой, муфлисӣ, камбағалӣ.

³ Молик – соҳиб, хўчаин.

⁴ Чуст – чақон, зуд, тез.

Сездахум: – Ҷомаро пӯшида дӯхтан.

Чаҳордахум: – Дасту рӯй бо доман пок кардан.

Понздаҳум: – Ҷомаҳои худро ноҷида гузоштан.

Шонздаҳум: – Дар хонаҳои худ анкабут¹ гузоштан.

Ҳафтдахум: – Аз масҷид зуд баромадан.

Ҳаждахум: – Аз соилон² нон харидан.

Нуздаҳум: – Фарзанди худро дуои бад кардан.

Бистум: – Каломи фаҳш ва дурӯғ гуфтан.

Бисту якум: – Модару падарро бараҳна дидан.

¹ Анкабут – тортанак.

² Соил – гадо.

АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

«...сесад ҳазор ҳадис... маро ба зикр буд».

Номи пуррааш Абӯисмоил Абдуллоҳ ибни Абӯмансур Муҳаммад буда, шоир ва нависандаи форсу тоҷик аст ва бо лақабҳои «Пири Ансорӣ», «Пири Ҳиравӣ», «Пири Ҳирот» шуҳрат дорад. Абдуллоҳи Ансорӣ намояндаи адабиёти ирфонӣ буда, 2-юми шаъбони соли 396 (майи 1006) дар Ҳирот дар оилаи дукондор таваллуд шудааст. Дар чорсолагӣ ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсир, ҳадис ва адабро дар мадрасаҳои Ҳирот ва Нишопур омӯхтааст. Зеҳн ва ҳофизаи мустаҳкам доштааст. Чунончи, худ навишта:

«Маро ҳафтод ҳазор байт аз ашъори араб ёд буд ва сад ҳазор низ форсӣ метавон гуфт, аз ашъори мутақаддимин¹ ва мутааххирин,² ки ҳар як дурре буд носуфта...»

Вай ба шогирдии олими машҳур - Шайх Абдулҳасани Харақонӣ (фавташ соли 425/1033) дохил шуда, ба тасаввуф майл намуда, дар рӯҳияи ин таълимот ба забонҳои форсӣ ва арабӣ асарҳо навиштааст.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои адабӣ шумораи асарҳои ӯ ба 15 номгӯй мерасад. То ба давраи мо як қисм асарҳои ӯ расидаанд. Рисолаҳои тасаввуфӣ «Манозил-уссоирин» (дар аввали соли 480), «Канз-ус-соликин», асари рамзу тамсилии «Анис-ул-муриддин ва шамс-ул-маҷолис». Асарҳои на он қадар калонҳаҷми дидактикии «Насиҳатномаи вазир», рисолаи «Тухфат-ул-мулук» («Тухфат-ул-вузаро»), «Муноҷотнома», «Илоҳинома», «Мақомот», «Суханҳои Абдуллоҳи Ансорӣ». рисола «Дар баёни

¹ Мутақаддимин – ҷамъи мутақаддим; пешина, қадим.

² Мутааххирин – ҷамъи мутааххир; оянда, пас, сонӣ.

дарвешӣ», «Анвор-ут-тахқиқ» ва рисолаи «Сад майдон» (446/1054-55) барои шогирдон ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Дар асарҳои ӯ танқиди беадолатҳои замон, зулму золимии давр ва арбобони замонаш, дар мазаммати ахлоқи замима¹ ва сӯфиёну рӯхониёни риёкор, дар тарғиби адолат, ахлоқи ҳамида, чавонмардию накукорӣ ва дӯстӣ зоҳир мешавад. Инсондӯстӣ аз ҷумлаи ҳамин ҷиҳатҳои солими ақидаҳои ӯст. Насри мусаччаъ, ки баъдтар дар адабиёти форсу тоҷик идома ёфтааст, аз таълифоти Ансорӣ оғоз шудааст.

Абдуллоҳи Ансорӣ 14-уми муҳаррами соли 481 (6-уми июли соли 1088) дар Ҳирот вафот мекунад ва ӯро дар он ҷо дафн менамоянд.

То имрӯз матни интиқодии асарҳои ӯ вучуд надорад, ҳашт асари хурдҳаҷми ӯ: «Илоҳинома», «Канз-ус-солиқин», «Воридот», «Қаландарнома», «Ҳафт ҳисор», «Муҳаббатнома», «Мақулот», «Дилу ҷон» дар як куллиёт аз тарафи Султон Ҳусайни Гунободӣ ва Воҳиди Дастгардӣ дар соли 1319 (1940) дар Техрон ба таъб расидааст.²

1. Рисолаи дидактикии ин донишманд бо номҳои «Тухфат-ул-мулук» ҳашт, «Тухфат-ул-вузаро» чор, «Ҷиҳил-боб» панҷ маротиба ҷоп шуда ва «Тухфат-ус-салотин» бо ҷопи сангӣ машҳур аст.

2. Рисолаи «Тухфат-ул-мулук» ҳаҷман хурд бошад ҳам, дар мавзӯи ахлоқи писандида ва тарзи давлатдорию бақои он барои шоҳон ва доираи васеи хонандагони давру

¹ Замима – зишт, нописанд.

² З.Н. Ворожейкина – «Описание персидских и таджикских рукописей Института Востоковедения», выпуск 7, Москва, «Наука» 1980, стр. 59 – 62.

замон бо забони дарӣ-тоҷикӣ таълиф ёфта, хусусияти тарбиявӣ дошта, соҳибназаронро ба сӯи покӣ хидоят менамояд.

Санаи таълифаш номаълум буда, бо дебочаи хурдакаке оғоз меёбад.

ТУҲФАТ-УЛ-МУЛУК¹

«...агар ҳар фард нафси худро ислоҳ кунад, давлату миллатро низ идора карда метавонад».

(Абӯалӣ ибни Сино)

«...аммо баъд бидон, ки ин рисолаест муштамил² бар он, ки ҳукамо аз китоби кудамо ихтиёр карданд ва фавоиди бисёр дар зимни ҳар ҳуруфе марқум³ мешавад аз ҳар рамзе канзе⁴ ва аз ҳар ишорате башорате⁵ мустафод⁶ аст ва ин рисола мавсум аст ба «Тухфат-ул-мулук», мансуб ба чихил боб ва ба ҳар боб чаҳор насихат».

Боби аввал дар он, ки чаҳор чиз подшоҳиро нигоҳ дорад: 1) риоят ва; 2) муҳофизати дин; 3) вазирини ботамкин; 4) нигоҳ доштани азм ва нигоҳ доштани ҷазм⁷:

Боби дувум дар он, ки чаҳор чиз натавон кард, илло⁸ ба чаҳор чиз: 1) подшоҳӣ натавон кард, илло ба адолат; 2)

¹ Дар маҷмӯаи «Сад панди ҳазрат». Тошканд, 1325 ҳичрӣ, рисола бо номи «Панднома»-и Фаридаддини Аттор ёд мешавад.

² Муштамил – дарбаргирифта.

³ Марқум – қайд; навишта.

⁴ Канз – ганҷ, ҳазина.

⁵ Башорат – хабари хуш, мужда.

⁶ Мустафод – маълум.

⁷ Ҷазм – нияти қатъӣ.

⁸ Илло – ба қуз, ғайр аз, магар, магар ин ки.

муҳаббат натавон кард, илло ба тавозуъ; 3) душман ҳалок натавон кард, илло ба дӯстӣ; 4) ба мурод натавон расид, илло ба сабр;

Боби севум дар он, ки чаҳор чизро ба чаҳор чиз чора нест: 1) подшоҳиро аз сиёсат; 2) вузароро аз амонат; 3) раъбиятро аз риоят; 4) лашкарро аз тарбият;

Боби чаҳорум дар он, ки чаҳор чизро ба чаҳор чиз эҳтиёҷ аст: 1) султонро ба вазири доно; 2) далеронро ба силоҳ; 3) илмро ба амал; 4) ваъдаро ба вафо;

Боби панҷум дар он, ки чаҳор чизро вирд¹ бояд сохт: 1) дӯсти доноро ба даст овардан; 2) бо бародарон накуй кардан; 3) дар ободонӣ кӯшидан; 4) бар халқи Худой бахшидан;

Боби шашум дар он, ки чаҳор чиз набояд, то ҳасрат² набошад: 1) рӯчуи³ корҳо ба носазоён; 2) накуй ба нокасон; 3) бадӣ ба некон; 4) шитоб дар фиску исён⁴;

Боби ҳафтум дар он, ки чаҳор чиз бар ҳама халқ некуст: 1) адолат ва ростӣ; 2) ақлу хирад; 3) сабру суқун; 4) шарм ва ҳаё;

Боби ҳаштум дар он, ки чаҳор чиз бар ҳама халқ бад аст: 1) буғзу⁵ ҳасад; 2) уҷбу¹ нахват²; 3) хашму ғазаб; 4) касолату³ бенамозӣ⁴;

¹ Вирд – кори ҳаррӯза, такрори доимӣ

² Ҳасрат – пушаймонӣ.

³ Рӯчуъ – супурдан.

⁴ Исён – гуноҳ, чурм.

⁵ Буғз – кина.

Боби нуҳум дар он, ки чаҳор чиз офати султон аст: 1) гафлати амирон; 2) хиёнати дабирон⁵; 3) густоҳии ҳақирон; 4) ҳасади бадназарон;

Боби даҳум дар он, ки бо чаҳор кас мадоро бояд кард: 1) бо султони ситамкор; 2) бо тоифаи ноҳушёр; 3) бо мардуми бемор; 4) бо ёри накукор;

Боби ёздаҳум дар он, ки чаҳор чиз муҷиби суботи салтанат аст: 1) адолат ва шучоат; 2) мурувват⁶ ва футувват⁷; 3) саховат ва атият⁸; 4) марҳамат ва шафқат;

Боби дувоздаҳум дар он, ки чаҳор чиз муҷиби некбахтӣ аст: 1) асли пок; 2) дасти пок; 3) дили пок; 4) раъйи мустақим;

Боби сенздаҳум дар он, ки чаҳор чиз муҷиби ҷамъият аст: 1) амният; 2) неъмат; 3) фароғат; 4) истиколат⁹;

Боби чаҳордаҳум дар он, ки чаҳор чиз боиси давлат аст: 1) фарриздонӣ¹⁰; 2) таъйиди¹¹ осмонӣ; 3) аҳкоми писандида; 4) имоми баргузида;

¹ Уқб – мағрур.

² Нахват – такаббур.

³ Касолат – сустӣ, танбалӣ.

⁴ Бенамозӣ – нопокӣ.

⁵ Дабир – мирзо, котиб.

⁶ Мурувват – ҳимматбаландӣ.

⁷ Футувват – ҷавонмардӣ, саҳо.

⁸ Атият – қарам, бахшиш.

⁹ Истиколат – пойдорӣ, сихатӣ.

¹⁰ Фарриздонӣ – иҷрои супориши ҳатмӣ.

¹¹ Таъйид – ёрмандӣ, мадад.

Боби понздаҳум дар он, ки чаҳор чиз муҷиби бадбахтӣ аст: 1) коҳилӣ; 2) чоҳилӣ; 3) нокасӣ; 4) бекасӣ;

Боби шонздаҳум дар он, ки риояти чаҳор чиз ба ҳама кас шарт аст: 1) тоат; 2) насихат; 3) шафқат; 4) амонат;

Боби ҳафтдаҳум дар он, ки чаҳор чиз муҷиби шодмонӣ аст: 1) навоҳти султон; 2) дуои зоҳидон; 3) санои бузургон; 4) дидани дӯстон;

Боби ҳаждаҳум дар он, ки бар чаҳор чиз мағрур набояд шуд: 1) қурби¹ султон; 2) зуҳди² шабзиндадорон; 3) панди ҳосидон; 4) дӯстии занон;

Боби нуздаҳум дар он, ки чаҳор чиз корҳо тамом кунад: 1) пайвастан бо бузургон; 2) шунидани панди дӯстон; 3) тафаккур дар дoston; 4) пайравии ростон³;

Боби бистум дар он, ки чаҳор чиз нишони аблаҳӣ аст: 1) уҷбу такаббур; 2) айб чустан; 3) бахилӣ кардан; 4) аз сифла⁴ умеди беҳӣ доштан;

Боби бисту якум дар он, ки чаҳор чиз нишони саодат аст: 1) қавли рост; 2) аҳди дуруст; 3) тавозуъ дар ҳама ҳол; 4) саъй дар касбу камол;

¹ Қурб – наздикӣ.

² Зуҳд – порсой, парҳезкорӣ.

³ Ростон – росткор.

⁴ Сифла – паст, нокас.

Боби бисту дувум дар он, ки чаҳор чиз нишони шақоват¹ аст: 1) суҳбат доштан бо ҷоҳилон; 2) накуй кардан ба бадон; 3) насиҳат шунидан аз ҷоҳилону фузулон²; 4) амал кардан ба қавли занон;

Боби бисту севум дар он, ки аз чаҳор чиз эҳтироз бояд кард: 1) уҷбу такаббур; 2) хашму ғазаб; 3) бухлу имсоқ³; 4) шитобу таъчил;

Боби бисту чаҳорум дар он, ки чаҳор чиз мучиби фалокат аст: 1) хабисӣ⁴ ва ғайбат; 2) такаббур ва нахват⁵; 3) ҳасад ва ҳамоқат⁶; 4) тамаъ ва шаҳват⁷;

Боби бисту панҷум дар он, ки чаҳор чиз мучиби тараққӣ бошад ва осоиш: 1) тарки ҳавову ҳавас; 2) ихтиёри лутфу мадоро; 3) таҳаммул⁸ дар қазо; 4) шукр бар ато;

Боби бисту шашум дар он, ки чаҳор чизро тағйир мумкин нест: 1) гардонидан қазоро⁹; 2) ботил кардан ҳақро; 3) некуй кардан бадхӯро; 4) хушнуд кардан халқро;

Боби бисту ҳафтум дар он, ки чаҳор чизро хурд набояд донист: 1) душман; 2) оташ; 3) сел; 4) беморӣ;

¹ Шақоват – бадбахтӣ.

² Фузулӣ – сафсатагӯӣ, сергапӣ.

³ Имсоқ – мумсиқӣ.

⁴ Хабисӣ – палидӣ, бадкорӣ.

⁵ Нахват – худбинӣ, худпарастӣ.

⁶ Ҳамоқат – аблаҳӣ.

⁷ Шаҳват – ба маънои нафс.

⁸ Таҳаммул – сабр, тобоварӣ.

⁹ Қазо – ҳукм; амал; тақдир.

Боби бисту хаштум дар он, ки чаҳор чиз подшоҳиро мухил¹ аст: 1) зулми амир; 2) хиёнати дабир; 3) ғафлати вазир; 4) хорӣ бар асиру ситам бар ҳақир;

Боби бисту нуҳум дар он, ки чаҳор чизро бақо набувад: 1) ҳокими золиро; 2) вазири беҳабарро; 3) моли ҳаромро; 4) гардиши айёмро;

Боби сиюм дар он, ки чаҳор чиз ба чаҳор чиз тамом шавад: 1) дониш ба ақл; 2) тоат ба вараъ²; 3) амал ба сидқ; 4) неъмат ба шукр;

Боби сию якум дар он, ки чаҳор чиз оқибати чаҳор чиз аст: 1) оқибати хашм пушаймонӣ; 2) оқибати лаҷоч³ расвой; 3) оқибати бадгӯӣ душманӣ; 4) оқибати коҳили хорӣ;

Боби сию дувум дар он, ки чаҳор чиз шахсро заиф мекунад: 1) душмани бешумор; 2) қарзи бисёр; 3) касрати⁴ аёл; 4) хаёли муҳол⁵;

Боби сию севум дар он, ки чаҳор чиз чаҳор чиз оварад: 1) хомӯшӣ роҳат; 2) фузулӣ (пургӯӣ) маломат; 3) саховат меҳтарӣ⁶; 4) шукр афзунӣ;

¹ Мухил – халалрасон.

² Вараъ – порсой, парҳезкорӣ, диндорӣ.

³ Лаҷоч – хусумат.

⁴ Касрат – бисёрӣ.

⁵ Муҳол – мартаба, ҷой (бемаҳал, беҳуда).

⁶ Меҳтарӣ – бузургӣ.

Боби сию чаҳорум дар он, ки чаҳор чиз чаҳор чизро бибарад: 1) шаҳват қувват; 2) касолат давлат; 3) носипосӣ¹ неъмат; 4) такаббур мурувват;

Боби сию панҷум дар он, ки чаҳор чизро натавон ёфт: 1) сухани гуфтаро; 2) тири андохтаро; 3) қазои рафтаро; 4) умри гузаштаро;

Боби сию шашум дар он, ки чаҳор корро кардан чаҳор чиз ёфтан аст: 1) савол карданро хорӣ; 2) оқибати наандешидан пушаймонӣ; 3) ҳазл гуфтанро сабуксорӣ²; 4) ба подшоҳ далерӣ карданро ҳалоқӣ;

Боби сию ҳафтум дар он, ки чаҳор чиз далели нодонӣ аст: 1) бо ноозмуда далерӣ кардан; 2) аз занон умеди вафо доштан; 3) бо кӯдак суҳбат доштан; 4) бар аблаҳ эътимод кардан;

Боби сию ҳаштум дар он, ки чаҳор чиз нуқсони умр аст: 1) ба пирӣ мучомаати³ бисёр кардан; 2) ба серӣ ба гармоба рафтан; 3) мева ва қадид⁴ хом хӯрдан; 4) бо занони пир суҳбат доштан;

Боби сиву нухум дар он, ки чаҳор чиз чаҳор касро набошад: 1) дурӯғро мурувват; 2) бахилро саодат; 3) ҳасудро роҳат; 4) бадхӯро меҳтарӣ;

¹ Носипосӣ – ношукрӣ.

² Сабуксорӣ – беандешагӣ.

³ Мучомаат – ҳамбистарии зану мард.

⁴ Қадид – гӯшти бо намак хушкшуда.

Боби чихилум дар он, ки чаҳор чиз асли саодати дучаҳонӣ ва мудовидоти¹ ҷовидонист: 1) фармон бурдани Ҳақ таоло; 2) мутобиати² расулуллоҳ... 3) хушнудии модару падар ризо доштан; 4) хидмати уламову³ сулаҳову⁴ фуқаро ва шафқат ба халқи Худои таоло ҷалла⁵ ҷаллолауху⁶;

¹ Мудовидот – даво.

² Мутобиат – пайравӣ, фармонбардорӣ.

³ Уламо – ҷамъи олим.

⁴ Сулаҳо – ҷамъи солах, покдил, порсо.

⁵ Ҷалла – бузург.

⁶ Ҷалол – бузург, азамат, шукӯҳ.

ФАРИДАДДИНИ АТТОР

Ҳафт шаҳри ишқро Аттор гашт,
Мо ҳанӯз андар хамаи як кӯчаем.
Мавлонои Румӣ

Фаридаддин ибни Муҳаммад ибни Иброҳим Аттор ибни Исҳоқи Нишопурӣ яке аз устодони машҳури ахлоқ ва намояндаи адабиёти аҳли тасаввуф буда, аз худ мероси сершумори тарбиявӣ ахлоқӣ боқӣ гузоштааст: нусхаи «Ихвон-ус-сафо», «Ҷавоҳир-уз-зот», «Мазоҳир-ул-аҷоиб», «Уштурнома», «Абирнома», «Асрорнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Хусравнома», «Илоҳинома», «Мухторнома», «Шарҳ-ул-қалб», «Тазкират-ул-авлиё», «Мусибатнома», «Панднома», «Девони қасоиду ғазалиёт» ва чил рисолаи дигар.

Шумораи осори Атторро тазкиранависон аз 114 то 190 номгӯй шумурдаанд. Муаллифи тазкираи «Рӯзи равшан» қайд мекунад, ки:

«умри Шайх 114 сол буда, ашъораш як лаку чихил ҳазор ба шумор омада...».¹

Мусаннифи тазкираи «Наштари ишқ»² мавқеи ҳаёти иҷтимоии ӯро ин тавр ба қалам додааст:

«Исми шарифи ӯ Хоҷа Фаридаддин бувад. Майкаши хумхонаи³ ҳақиқат аст ва боданӯши майхонаи тариқат.⁴ Ғаввоси⁵ баҳри маонист ва шиновари муҳити ирфонӣ⁶. Баҳра зи хори улум аст ва дарёи азими фухуми олами илми

¹ Тазкираи – «Рӯзи равшан» – аз таълифоти Мавлавӣ Муҳаммад Музаффар Хусайни Сабо, Техрон 1343, сах. 552. (КДР ба номи Фирдавсӣ, таҳти №5793).

² Тазкираи – «Наштари ишқ» – аз таснифоти Хусайнкулихони Азимободӣ, Душанбе, «Дониш», 1983, китоби 3 – юм, сах.971.

³ Хумхона – шаробхона.

⁴ Тариқат – роҳу равиш.

⁵ Ғаввос – оббоз.

⁶ Ирфон – маърифат.

Раббонист, мақбули даргоҳи яздонӣ. Шери бешаи таҳқиқ асту асади¹ найистони тадқиқ, орифи биллоҳи фано-фй-иллайҳӣ²; сари ҳалқаи авлиёи кибору сари силсилаи машоихи³ сӯфияи номдор бувад. Мавлуду маншояш Нишопур аст. Ба ду куният иштиҳор дошт: Абӯҳомид ва Абӯбакр. Фаридаддин лақаби ўст. Исми волиди мочиддааш⁴ Муҳаммад бини Иброҳими Аттор аст. Дар санаи 513-ум дар аҳди Султон Санҷар кудуми⁵ саодати лузум ба маҳду⁶ ҷуд⁷ ниҳод. Бас рутбаи олий ва мартабаи софӣ дошт. Таснифоти ў дастуруламали аҳли сулук аст, агарчи аз овони туфулият манзури назари тарбияти Қутбиддини Садри Абдол бувад. Аммо ба сабаби дарвешӣ, ки нақли он дар «Нафаҳот-ул-унс»⁸ марқум⁹ аст, тарки дукони атторӣ намуда, билкуллия¹⁰ машғул ба таҳсили улуми тасфияи¹¹ ботинӣ гардид ва хирқаи хилофат аз дасти Шайх Мачидуддини Бағдодӣ ба бар кашид ва баъд аз усули дараҷаи камол ҳафт сол дар тадвин¹² ва таълифи мақолоти сӯфия ва аҳволи эшон гузаронид. Чунончи, абвоб¹³-ул-маонӣ асрори тавҳид¹⁴ чандон ки бар вай мафтух¹⁵ шуд, ҳеҷ кас ба он пай набурда, каломи файзи илтиёмӣ¹⁶ ҳодди¹ соликони² масолики³ тариқат аст.

¹ Асад – шер.

² Орифи биллоҳи фано-фй-иллайҳӣ – донои мафтуншуда ба Худо.

³ Машоих – ҷамъи шайх.

⁴ Мочидда – машхур.

⁵ Кудум – омадан.

⁶ Маҳд – гаҳвора.

⁷ Ҷуд – фазилат.

⁸ «Нафаҳот-ул-унс» – асари Абдурахмони Ҷомӣ.

⁹ Марқум – навишта.

¹⁰ Билкуллия – тамоман.

¹¹ Тасфия – тоза.

¹² Тадвин – навиштани девон.

¹³ Абвоб – ҷамъи боб.

¹⁴ Тавҳид – эътиқод.

¹⁵ Мафтух – фатҳ.

¹⁶ Илтиём – васл.

Охираш, дар хангомаи⁴ тохти Ҳалокухон ва фитрати⁵ Чингизхон дар қатли Нишопур муғуле... «аз он лашкар Аторро ба мақтал⁶ кашид. Шайх гуфт, ки қулоғи намадӣ бар сару шамшери мисрӣ бар камар, барои торочу қатл аз Туркистон омадӣ ва медонӣ, ки дар ин парда туро намешиносам...».⁷

Муғул хост, ки Шайхро ба қатл расонад. Шахсе пайдо шуд ва гуфт, ки ин касро макуш, ман ба ивази хуни ин ҳаждаҳ ҳазор дирҳам медиҳам.⁸

Шайх (ба муғул) гуфт:

– Эй оқо, маро мафрӯш, ки қимати ман зиёда аз ин аст, баъд аз он чун андаке роҳ қатъ намуд, шахси дигар пеш омаду гуфт, ки ин пирро макуш ва ба дасти ман бифрӯш, баҳои қимати вай як тӯбра⁹ коҳ хоҳам дод.

Шайх гуфт:

– Бифрӯш, ки беш аз ин намеарзам. Муғул ба қаҳр рафта, Шайхро ба 22-юми ҷимод-ул-охири санаи 627 шарбати шаҳодат чашонид.

¹ Ҳод (д) ӣ – бурро.

² Солик – пайрав.

³ Масолик – чамъи маслак; роҳу равиш.

⁴ Хангома – чамъомада.

⁵ Фитрат – мухориба.

⁶ Мақтал – қатлгоҳ.

⁷ Ҳамон – тазкираи «Рузи равшан».

⁸ Дирҳам – дирам; пули нуқра.

⁹ Тӯбра – тӯрба.

АЗ «ПАНДНОМА»

Ҳавою кибру учубу шахвату оз,¹
Дурӯғу хашму бухлу ғафлату ноз.
Ҳама сар дар каминат мешинонанд,
Ки то чу бар ту ногаҳ даст ёбанд.

Дар баёни накуҳиши нафси аммора²

Оқил он бошад, ки ӯ шокир бувад,
В-он гаҳе бар нафси худ қоҳир³ бувад.
Ҳар ки хашми худ фурӯ хӯрд, эй чавон,
Бошад ӯ аз растагорони ҷаҳон.
Он бувад аблаҳтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.
В-он гаҳе пиндорад он торикрой
Ҳоҳад омурзиданаш⁴ охир Худой,
Гарчи дарवेशӣ бувад саҳт, эй писар,
Ҳам зи дарवेशӣ набошад хубтар.
Ҳар ки ӯро нафси тавсан⁵ ром шуд,
Аз хирадмандони некуном шуд.
Дар риёзат нафси бадро гӯшмол,
То наяндозад туро андар вубол.⁶
Ҳар ки хоҳад, то саломат монад ӯ,
Аз ҷамеи хулқ рӯ гардонад ӯ.
Мардумонро сар ба сар дар хоб дон,
Гашт бедор он, ки ӯ рафт аз ҷаҳон.
Он ки ранҷонад туро, узраш пазир,
То биёбӣ мағфират, бар вай мағир!
Ҳақ надорад дӯст халқозорро,

¹ Оз – гурусначашмӣ.

² Аммора – амркунанда.

³ Қоҳир – қаҳркунанда, (дар нусхаи дигар) «Қодир» – тавоно.

⁴ Омурзидан – афв, бахшиш.

⁵ Тавсан – саркаш.

⁶ Вубол – гуноҳ.

Нест ин хислат яке диндорро.
Аз ситам ҳар, к-ӯ дилеро реш кард,
Он чароҳат бар вучуди хеш кард.
Он ки дар банди дилозорӣ бувад,
Дар укубат кори ӯ зорӣ бувад.
Эй писар, қасди дилозорӣ макун!
В-аз Худои хеш безорӣ макун!
Хотири касро маранҷон, эй писар!
Варна хӯрдӣ захм бар ҷон, эй писар!
Номи мардум ҷуз ба некуӣ мабар,
Гар ҳамехоҳӣ, ки гардӣ муътабар.
Қуввати некӣ надорӣ, бад макун!
Бар вучуди худ ситам беҳад макун!
Рав, забон аз ғайбати мардум бибанд,
То набинӣ дасту пойи худ ба банд!
Ҳар ки аз ғайбат забонаш баста нест,
Он чунон кас аз укубат раста нест.

Дар баёни сабаби офият¹

Офиятро гар бихоҳӣ, эй азиз!
Метавонӣ ёфтан дар чор чиз:
Эминиву неъмат андар хонадон,
Тандурустиву фароғат баъд аз он.
Чунки бо неъмат амонӣ бошадат,
Офиятро з-он нишоне бошадат.
Бо дили фориг чу бошӣ тандуруст,
Дигар аз дунё набояд ҳич ҷуст.
Бар маёвар, то тавонӣ коми нафс,
То наяфтӣ, эй писар, дар доми нафс.
Зери пой овар ҳавои нафсро,
Кам бад-ӯ деҳ баҳраҳои нафсро.
Нафсу шайтон мебаранд аз раҳ туро,
То бияндозанд андар чаҳ туро.

¹ Офият – осудаҳоли, саломатӣ.

Нафсро сар кӯбу доим хор дор,
То тавонӣ, дураш аз мурдор дор.
Нафси бадро ҳар ки сераш мекунад,
Дар гунаҳ кардан далераш мекунад.
Хулқи худро дур дор аз ҳар маза,
То наяфтӣ дар балову дар база.¹
3-обу нон то лаб шикамро пур масоз,
Ҳамчу ҳайвон баҳри худ охур масоз.
Рӯз кам хӯр, гарчи соим² нестӣ,
Пур махӯр, охир баҳоим³ нестӣ!..
Хобу хӯр чуз пешаи инъом нест,
Хуфтагонро баҳра аз инъом нест.
Эй писар, бисёр хоҳӣ хуфт, хез!
Гар хабар аз рӯз дорӣ, гуфт: Хез!
Дил дар ин дунёи дун⁴ бастан хатост,
Доман аз вай гар ту барчинӣ, равост.
Аз чи банди дил ба дунёи дунӣ,
Чун найи човид дар вай буданӣ.
Зохири худро маёрой, эй фақир,
То ки гардад ботинат бадри⁵ мунир⁶.
Толиби ҳар сурати зебо мабош,
Дар ҳавои атласу дебо⁷ мабош...

¹ База – хато гуноҳ.

² Соим – рӯзадор.

³ Баҳоим – чорпо.

⁴ Дун – паст.

⁵ Бадр – моҳи пурра, чордахрӯза.

⁶ Мунир – мунаввар.

⁷ Дебо – харир.

Дар баёни далоили шақоват

Чор чиз осори бадбахтӣ бувад,
Қоҳилию қоҳилӣ сахтӣ бувад.
Бекасиву нокаси ҳар чор шуд,
Бахти бадро ин ҳама осор шуд.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гардӣ сарбаланд,
Эй писар, бар худ дари роҳат бубанд!...

Дар баёни аломати аблаҳӣ

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ огаҳӣ.
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.
Тухми бухл¹ андар дили худ коштан,
В-он гаҳ уммеди шақоват доштан.
Ҷар ки халқ аз хулқи ӯ хушнуд нест,
Ҷеч қадраш бар даре маъбуд² нест.
Ҷар ки ӯро пеша бадхӯй бувад.
Кори ӯ пайваста бадрӯй бувад.
Хӯи бад бар тан балои ҷон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.
Бухл шоҳе аз дараҳти дӯзах аст,
Он баҳилак аз сағони маслах³ аст.
Рӯйи ҷаннатро қучо бинад баҳил,
Пашшае афтода зери пойи пил,
Бош аз бухли баҳилон барқарон,
То набошӣ аз шумори аблаҳон.

¹ Бухл – баҳилӣ.

² Маъбуд – дӯстдошта.

³ Маслах – қассобхона.

Дар баёни офият

Аз бало то раста гардӣ, эй азиз,
Боз бояд доштан даст аз ду чиз:
Рав, ту даст аз нафсу дунё боз дор!
То балоҳоро набошад бар ту кор!
Гар ба ҳирсу оз гардӣ мубтало,
Бо ту рӯ орад зи ҳар сӯ сад бало.
Он, ки набвад ҳеч накдаш дар миён,
Ҳар кучо бошад, бувад андар амон.
Нафси дунёро раҳо кун, эй писар!
То раҳӣ аз ҳар балову ҳар хатар!
Эй басо кас, к-аз барои нафси зор,
Дар бало афтоду гашт аз ғам низор¹
Аз барои нафс мурғи номурод,
Омаду дар доми сайёд уфтод.
То дилат ором ёбад, эй писар,
Буду нобуди ҷаҳон яксон шумар.
Аз азоби қаҳри Ҳақ эмин мабош,
Дар пайи озори ҳар муъмин мабош.
Дар бало ёрӣ махоҳ аз ҳеч кас,
З-он ки набвад ҷуз Худо фарёдрас.
Ҳар киро ранҷондаӣ, узраш бихоҳ,
То набошад ҳасми² ту дар арзагоҳ.
Гар ғано³ хоҳад касе аз Зулминан⁴,
Дар қаноат метавонаш ёфтан.

¹ Низор – хароб, заиф.

² Ҳасм – душман.

³ Ғано – тавоной.

⁴ Зулминан – Худо.

Дар баёни ақлу окилон

Ҳар киро ақл асту дониш, эй азиз!
Дур бояд буданаш аз чор чиз,
Кори худ бо носазо накнад раҳо,
Мардумӣ накнад ба ҷои носазо.
Ақл дорӣ, майли бадқорӣ макун,
3-ин чу бигзаштӣ, сабуксорӣ¹ макун!
Ҳар киро аз ҳилм дил равшан бувад,
Дар замона бо салоҳи² тан бувад.
То шавӣ пеш аз ҳама дар рӯзгор,
Даст бар нону намак бикшода дор.
То ту бошӣ дар замона додгар³,
Зердастонро наку дор, эй писар!
Ҳар ки бар панди худ омад устувор,
Панди ўро дигарон банданд кор.
Ҳар ки аз гуфтори худ бошад малул,⁴
Қавли ўро дигаре накнад қабул.
Ҳар ки бошад дар замона нописанд,
Дур бош аз вай, чу ҳастӣ хушманд.
То савоби кор бинӣ сар ба сар,
Бар муроди худ макун кор, эй писар!

Дар баёни амали чаҳор чиз

Бар ҳама кас нек бошад чор чиз,
Бо ту гӯям, ёд гираш, эй азиз!
Аввал он бошад, ки бошӣ додгар,
Ҳам зи ақли хеш бошӣ бохабар.
Бо шикейбой⁵ тақарруб⁶ кардан аст,
Ҳурмати мардум ба ҷой овардан аст.

¹ Сабуксорӣ – сабукфикрӣ.

² Салоҳ – некӣ.

³ Додгар – одил.

⁴ Малул – ғамгин, безор.

⁵ Шикейбой – сабр, сабури.

⁶ Тақарруб – наздикӣ.

Дар баёни хислати замима¹

Чор чизи дигар, эй некусиришт,
Ҳаст аз чумла халоиқ неку зишт:
З-он чаҳор аввал ҳасадкинӣ бувад,
З-он гузаштӣ, учбу худбинӣ бувад.
Хашмро дигар фурӯ нахвардан аст,
Хислати чорум бахилӣ кардан аст.
Эй писар, кам гард гирди ин хисол,²
Аз барои он ки зишт аст ин фиёол!
Ғаллу ғаш бигзору чун зар пок шав,
Пеш аз он ки хок гардӣ, хок шав!
Ҳирс бигзору қаноат пеша кун,
Охир, аз мурдан яке андеша кун!
Бо муҳиббон³ бош доим ҳамнишин,
То тавонӣ, рӯйи аъдоро⁴ мабин!

Дар баёни саодат ва насихат

Бар саодат чор чиз омад далел,
Шарҳи ин ҳар чор бишнава, эй халил!⁵
Аз саодат ҳар киро бошад нишон,
Бошадаш тадбирҳо бо дӯстон.
Ҳар киро бошад саодат раҳнамой,
Сабр дорад аз чафои носазой.
Ҳар киро бахту саодат гашт ёр,
Дар чаҳон бошад ба душман созгор.
Гар ту худ нори ҳаворо⁶ куштай,
Дон, ки аз аҳли саодат гаштай.
Гар бувад бо дӯстон тадбири ту,

¹ Замима – бад, зишт.

² Хисол – чамъи хислат.

³ Муҳиб – дӯст.

⁴ Аъдо – душманон.

⁵ Халил – дӯст.

⁶ Нори ҳаво – оташи ҳавас, хоҳиш.

Ёр бошад давлати шабгири¹ ту.
Аз сари худ ҳар ки коре мекунад,
Бахту давлат з-ӯ фирорӣ² мекунад.
Душмани худро набояд зад табар,
Гар тавонӣ кушт ӯро бо шакар.
То тавонӣ, ҷаври ноаҳлон бикаш,
Гар ҳамехоҳӣ, ки ёбӣ айши хваш.
Чун туро омад мақоми созгор,
Бар набандӣ рахт³ з-он ҷо зинҳор,
Дар насихат он ки напзирад сухун,
Бо чунин кас панди худ зоеъ макун.
Хӯи бадро нек кардан мушкил аст,
Ҷаҳд кардан баҳри ӯ лоҳосил аст.
Бандаро гар нест дар коре ризо,
Кай тавонад бозгардонад қазо.
Ҳар ки ӯ истеза бо султон кунад,
Кори худро сар ба сар вайрон кунад.
Ҳар ки ӯ боғӣ⁴ шавад аз подшоҳ
Рӯзи ӯ чун тирашаб гардад табоҳ.

Дар баёни аломати мудбирон

Чор чиз омад нишони мудбирӣ⁵
Ёд гираш, гар ту равшанхотирӣ.
Мудбирӣ бошад ба аблаҳ машварат,
Пас ба ҷохил додани симу зарат.

¹ Шабгир – охири шаб, сахаргоҳ.

² Фирорӣ – гурезагӣ.

³ Рахт – кӯч.

⁴ Боғӣ – саркаш, исёнгар.

⁵ Мудбир – бадбахт.

Ҳар ки панди дӯстон накнад қабул,
Дар ҳақиқат мудбир аст он булфузул.¹
Ҳар ки аз дунё нагирад ибрате,
Ҳаст аз он мудбир чаҳонро нафрате.
Машварат ҳар кас, ки бо аблаҳ кунад,
Деви малъунаш ба шак гумраҳ кунад.
Он ки молу зар диҳад бо чоҳилон,
Ончунон кас кай бувад аз мукбилон?²
Зар чу чоҳилро ҳамеояд ба каф,
Мекунад исрофу месозад талаф.
Нашнавад аз дӯст мудбир пандро,
Аз чаҳолат бигсилад пайвандро,
Ибрате гир аз замона, эй чавон,
То набошӣ аз шумори мудбирон.
Ҳар киро аз ақл огоҳӣ бувад,
Назди ӯ идбор³ гумроҳӣ бувад.

**Дар баёни он ки чаҳор чизро
ҳақир набояд шумурд.**

Чор чиз омад бузургу муътабар,
Менамояд хор, лекин дар назар:
З-он яке ҳасм асту дигар оташ аст,
Боз беморӣ, ки з-ӯ дил нохваш⁴ аст.
Чорумин дониш, ки орояд туро,
Ин ҳама то хурд нанмояд туро.
Ҳар ки дар чашмаш адӯ бошад ҳақир,
Аз балои ӯ кунад рӯзе нафир⁵

¹ Булфузул – бешарм, лофзан.

² Мукбил – хушбахт, соҳиби иқбол.

³ Идбор – бадбахтӣ.

⁴ Нохваш – нохуш.

⁵ Нафир – нафрат.

Зарраи оташ чу шуд афрӯхта,
Бинӣ аз вай оламеро сӯхта.
Илм агар андак бувад, хораш мадор,
З-он ки дорад илм қадри бешумор.
Ранҷи андакро бикун ғамхорагӣ!
Варна бинӣ ачз дар беморагӣ.
Дарди сарро гар начӯяд кас илоҷ,
Хавфи он бошад, ки бад гардад мизоҷ!
Бош аз қавли муҳолиф барҳазар,
Пеш аз он, к-аз по дарой, эй писар!
Оташи андак тавон куштан ба об,
Вой он соат, ки гирад илтиҳоб!¹

Дар мазаммати хашму ғазаб

Эй писар, ҳар кас, ки дорад чор чиз,
Чори дигар ҳам шавад мавҷуд низ:
Оқибат расвой ояд аз лаҷоч,²
Хашмро нақнад пушаймонӣ илоҷ.
Бегумон аз кибр хезад душманӣ,
Ҳосил ояд хорӣ аз коҳилтанӣ.
Чун лаҷучӣ³ дар миён пайдо шавад,
Банда аз шумии ӯ расво шавад.
Хашми худро чун ағаҳ⁴ ронд қоҳиле,
Қуз пушаймониш набвад ҳосиле.
Ҳар ки гашт аз кибр боло гарданаш,
Дӯстон гарданд охир душманаш.
Қоҳилиро ҳар ки созад пешае,
Ояд аз хорӣ ба пояш тешае.
Хашми худро гар фуру нахрад касе,
Оқибат бинад пушаймонӣ бәсе.

¹ Илтиҳоб – шуълазанӣ.

² Лаҷоч – хусумат, низоъ.

³ Лаҷучӣ – ситезкорӣ, яқравӣ.

⁴ Ағаҳ – онғаҳ, ноғаҳ.

Ҳар ки ӯ афтодаву танпарвар аст,
Нест одам, камтар аз гову хар аст.

Дар баёни бесуботиин чаҳор чиз ва парҳез аз он

Чор чиз, эй хоҷа, кам дорад бақо,
Гӯш дор, эй муъмини некулиқо.
Қаври султонро бақо камтар бувад,
Пас итоби дӯстон хуштар бувад.
Дигар он меҳре, ки бинӣ аз занон,
Бебақо чун суҳбати ночинс дон.
Бо раият чун кунад султон ситам,
Мар варо бошад бақо дар мулк кам.
Гар туро аз дӯстон ояд итоб,
Кам бақо бошад чу хат бар рӯи об.
Гарчи бошад зан замоне меҳрубон,
Чун кам ояд баҳра, бикшояд забон.
Чун бо ночинсон нишинад одамӣ
Камтарак бинад зи эшон мардумӣ.
Зоғ чун фориғ зи бӯйи гул бувад,
Нафраташ аз суҳбати булбул бувад.
Суҳбати ночинс чонкоҳӣ бувад,
Қумларо з-ин ҳол огоҳӣ бувад.
Чун туро ночинс ояд дар назар,
Эй писар, чун бод аз вай даргузар.

Дар баёни он ки чаҳор чиз аз чаҳор чиз камол меёбад

Чор чиз аз чори дигар шуд тамом,
Чун шунидӣ, ёд медор, эй ғулом!¹
Дониши мард аз хирад гирад камол,²
Аз амал ният ҳамеёбад қамол.

¹ Ғулом – ба маънии кӯдак.

² Камол – фазилат.

Динат аз парҳез комил мешавад,
Неъматат аз шукр шомил¹ мешавад.
Ҳаст донишро камоле аз хирад,
Ниятатро бе амал кас нангарад,
Шукр неъматро камоле медиҳад,
Ғофилонро ғӯшмоле медиҳад.
Шукр нокардан заволи неъмат аст,
Баҳраи шукр камоли неъмат аст.
Илмро бе ақл натвон кор баст,
Пеши беақлон намебояд нишаст.
Бе хирад дониш вубол аст, эй писар!
Илм мурғу ақл бол аст, эй писар!
Ҳар ки илме дораду набвад бар он,
Аз тариқи ақл бошад баргарон.

Дар баёни он ки бозгардонидани он муҳол аст

Чор чиз аст он, ки баъд аз рафтанаш,
Аз муҳолот аст бозоварданаш.
Чун ҳадисе² рафт ногоҳ бар забон,
Ё ки тире част берун аз камон.
Боз чун орад ҳадиси гуфтаро,
Кас нагардонад қазои³ рафтаро.
Боз кай гардад, чу тир андохтӣ,
Ҳамчунин умре, ки зоеъ сохтӣ.
Ҳар ки беандеша гуфтораш бувад,
Пас надоматҳои бисёраш бувад.
То нагуфтӣ, метавонӣ гуфтанаш,
Чун бигуфтӣ, кай тавон бинхуфтанаш.

¹ Шомил – фарогиранда.

² Ҳадис – сухан, ривоят.

³ Қазо – вақт, тақдир фавт, ҳукми илоҳӣ.

Дар баёни ғанимат дониستاني умр

Умрро медон ғанимат ҳар нафас,
Чун равад, дигар наёяд бозпас.
Ҳеч кас аз худ қазоро рад накард,
Ҳар ки розӣ аз қазо шуд, бад накард.
Ҳар ки мехоҳад, ки бошад дар амон,
Муҳр мебояд ниҳодан бар забон.
Месазад, гар умрро дорӣ азиз,
Чун равад, пешаш нахоҳӣ дид низ.

Дар баёни хомӯшӣ ва саховат

Ҳосил ояд чор чиз аз чор чиз,
Ёд гир ин нукта аз ман, эй азиз!
Хомӯширо ҳар ки созад пешае,
Гардад эмин, набвадаш андешае.
Гар саломат боядат, хомӯш бош,
Гашт эмин, ҳар ки некӣ кард фош.
Аз саховат мард ёбад сарварӣ,
Шукр неъматро диҳад афзунтарӣ.
Ҳар ки ӯ шуд сокиту хомӯш кард,
Аз саломат кисвате¹ бар дӯш кард,
Гар ҳамехоҳӣ, ки бошӣ дар амон,
Рав, нақуй кун ту бар халқи ҷаҳон!
Ҳар киро одат шавад ҷуду² карам,
Дар миёни халқ гардад муҳтарам.
Ҳар ки кори нек ё бад мекунад,
Он ҳама медон, ки бо худ мекунад.
Эй бародар, бандаи маъбуд³ бош,
То тавонӣ, бо сахову ҷуд бош!
Бош аз бухлу бахилон барҳазар!
То насӯзад мар туро нори сақар¹.

¹ Кисват – яъне либос.

² Ҷуд – бахшиш.

³ Маъбуд – дӯстдошта.

Дар баёни чор чизе, ки хорӣ орад

Чор чиз аст, бар диҳад аз чор чиз,
Нашнавад ин нуқта чуз аҳли тамиз.
Ҳар ки з-ӯ содир шавад ин чор кор,
Бинад он чори дигар беихтиёр.
Чун савол оранд, гардад хор мард,
Монд танҳо, ҳар ки истихфоф² кард.
Ҳар ки дар поёни коре нангарад,
Оқибат рӯзе пушаймонӣ х(в)арад.
Ҳар ки нақнад эҳтиёти корҳо,
Бар дилаш охир нишинад борҳо.
Ҳар ки гашт аз хӯйи бад носозгор,
Дӯстон бешак кунанд аз вай фирор.

Дар баёни он чи одамиро шикаст орад

Одамиро чор чиз орад шикаст,
Бо ту гӯям, гӯш дор, эй ҳақпараст:
Душмани бисёру воми бешумор,
Љурми беҳадду аёли пурқатор.
Вой, мискине, ки ғарқи вом шуд,
Ҳар даме аз ғусса хуношом шуд.
Ҳар киро бисёр бошад душманаш,
Хира гардад ҳар ду чашми равшанаш.
Ҳар киро ашғол³ бисёраш бувад.
Дар замона зории кораш бувад.

¹ Сакар – дӯзах.

² Истихфоф – мурод аз бухл, таҳқир, ҳақорат.

³ Ашғол – чамъи шуғл.

Дар баёни он ки умр зиёда кунад

Мефизояд умри мард аз чор чиз,
Ин насихат бишнава, эй чони азиз!
Аввал овардан ба гӯш овози х(в)аш
В-он гаҳе дидан чамоли моҳваш
Севум ояд эминӣ бар молу чон,
Мефизояд умри мардумро аз он.
Он ки кораш бар муроди дил бувад,
Дар бақо афзунияш ҳосил бувад.

Дар баёни он ки умрро бикоҳад

Умри мардумро бикоҳад панҷ чиз,
Ёд дораҷ, чун шунидӣ, эй азиз!
Шуд яке з-он панҷ дар пирӣ ниёз,
Пас ғарибӣ в-он гаҳе ранҷи дароз.
Ҳар ки ӯ бар мурда андозад назар,
Умри ӯ бешақ бикоҳад, эй писар!
Панҷум омад тарсу бим аз душманон,
Умрро инҳо ҳамедорад зиён.
Ҳар ки ӯ аз душмане тарсон бувад,
Кори ӯ ҳар лаҳза дигарсон бувад...

Дар баёни боиси заволи салтанат

Чор чиз омад фасоди подшоҳ,
Бо ту мегӯям, вале дораҷ нигоҳ:
Аввал андар мамлакат чаври амир,
Дигар он ғафлат, ки бошад дар вазира.
Ранҷи шоҳ бошад хиёнат дар дабир,¹
Бад бувад, гар қуввате ёбад асир.
Чун кунад дар мулки шаҳ мире ситам,
Подшаҳро з-ин сабаб бошад алам.
Чун бувад ғофил вазира беҳабар,

¹ Дабир – муншӣ, котиб.

Мулки шаҳ аз вай бувад зеру забар.
Гар халал дар котиби девон¹ бувад,
Оқибат ранчи дили султон бувад.
Гар асиронро шавад қувват падида,
Дар вилоят фитнаҳо гардад чадид.²
Чун салоҳат дар вучуди шаҳ бувад,
Дастии мирон аз ситам кӯтаҳ бувад.
Гар набошад воқифу доно вазир,
Подшаҳро з-ӯ бувад ранчи касир.³
Гар надорад шаҳ сиёсатро ба қор,
Мулк вайрон гардад аз ҳар нобакор.

Дар баёни он ки обрӯ бияфзояд

Мефизояд обрӯй аз панҷ чиз,
Бо ту гӯям, бишнава, эй аҳли тамиз!
Дар саховат кӯш, гар дорӣ ғано,
То физояд оби рӯят аз саҳо.
Бурдбориву⁴ вафодорӣ гузин,
З-он ки оби рӯят афзояд аз ин.
Ҳар ки ӯ бар халқ бахшояд ҳаме,
Бешак, оби рӯяш афзояд ҳаме.
Чун ба кори хеш ҳозир будай,
Обрӯи хешро афзудай.
Аз саховат обрӯй афзун шавад,
В-аз бахилӣ беҳирад малъун⁵ шавад.
Ҳар киро бар халқ бахшоиш бувад,
Обрӯи ӯ дар афзоиш бувад.
Бош доим бурдбору бовафо,
То ба рӯйи худ бубинӣ ту сафо.

¹ Девон – давлатӣ.

² Чадид – нав, тоза.

³ Касир – зиёд.

⁴ Бурдборӣ – сабру тоқат.

⁵ Малъун – лаънатшуда, рондашуда.

То бимонад розат аз душман ниҳон,
Сирри худ бо дӯстон камтар расон.
То нагардӣ пеши мардум шармсор,
Он чи худ нанҳода бошӣ, бар мадор.
Эй бародар, пардаи мардум мадар!
То надаррад пардаат шахси дигар!
Бо ҳавои дил макун зинҳор кор,
То наёрад пас пушаймонит бор.
То забонат бошад, эй хоча, дароз,
Даст кӯтах дору ҳар ҷониб матоз!
Қадри мардумро шинос, эй муҳтарам!
То шиносандӣ касон қадри ту ҳам,
Ҳар киро қадре набошад дар ҷаҳон,
Зинда машмораш, ки ҳаст аз мурдагон.
Аз қаноат ҳар киро набвад нишон,
Кай тавонгар созадаш моли ҷаҳон,
Бар адӯи хеш чун ёбӣ зафар,
Афв пеш ору зи ҷурмаш даргузар.
Доимо мебош аз Ҳақ тарсгор,
Бош низ аз раҳматаш умедвор.
Бо тавозуъ бошу хӯ кун бо адаб,
Сухбати парҳезгорон металаб.
Бурдборӣ ҷӯй, беозор бош,
То ки гардад дар ҳунар номи ту фош.
Сабру илму ҳилм тарёки диланд,
Ҳирсу бугзу кина заҳри қотиланд.
Ҳамчу тарёканд доноёни даҳр,
Қотиланд, эй хоча, нодонон чу заҳр.
Мардум аз тарёк меёбад начот,
Худ касе аз заҳр кай ёбад ҳаёт.
Фаҳри ҷумла корҳо нон додан аст,
Дар ба рӯи дӯстон бикшодан аст.
Гарчи доно бошиву аҳли ҳунар,
Хешро камтар зи ҳар нодон шумар!

Дар баёни он ки обрӯ резад

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар!
То нарезад обрӯят дар назар:
Авалло кам гӯй бо мардум дурӯғ,
З-он ки гардӣ аз дурӯғат бефурӯғ.
Ҳар ки истеза кунад бо меҳтарон,
Обрӯи ӯ бирезад бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб.
Гар бирезад обрӯ, набвад ачаб.
Аз сабуксорон мабош, эй неххӯй!
К-аз сабуксорӣ бирезад обрӯй!
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез,
В-аз ҳамоқат¹ обрӯи худ марез.
Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи накӯ мебоядат.
Ҳар ки оҳанги сабуксорӣ кунад,
Аз вай оби рӯй безорӣ кунад.
Ҷуз ҳадиси рост бо мардум мағӯй,
То нагардад обрӯят оби ҷӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур!
То бувад пайваста дар рӯйи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат науку,
Эй бародар, ҳеҷ касро бад мағӯ!
То набошӣ дар ҷаҳон андуҳгин,
Аз ҳасад дар рӯзгори кас мабин.

¹ Ҳамоқат – аблаҳӣ, аҳмақӣ.

Дар баёни сифати зиндагонӣ

Нохушӣ дар зиндагонӣ, эй валид!¹
Мардро аз хӯйи бад гардад падида.
Он ки набвад мардро феъли наку,
Мурда медонаш, ки набвад зинда ӯ.
Ҷар ки гӯяд айби ту андар хузур,
Менамояд роҳат аз зулмат ба нур.
Мар туро ҳар кас, ки бошад раҳнамоӣ,
Шукри ӯ мебояд овардан ба ҷой.
Мар хирадмандони оламро шинос,
Хулқи неку, шарми некутар либос.
Ҳоли худро аз ду кас пинҳон мадор:
Аз табиби ҳозиқу² аз «Ёри ғор»³.
То савоби кор бинӣ сар ба сар,
Бар муроди худ макун кор, эй писар!
Он чи андар шаръ⁴ бошад нописанд,
Гирди ӯ ҳаргиз магард, эй ҳушманд!
Ҷар чиро кардаст Ҳақ бар ту ҳаром,
Дур дор аз худ, ки бошӣ некном.
Чунки рӯзӣ бар ту бикшояд Худой,
Дил кушода дору тангӣ кам намоӣ.
Тозарӯю хушсухан бош, эй ахӣ!⁵
То бувад номи ту дар олам сахӣ.
Бар махӯр, андуҳи марг, эй булҳавас!
Чунки вақт ояд, нагардад пешу пас.
Дил зи ғаллу ғаш ҳамеша пок дор!
То тавонӣ, кина дар сина мадор!..
Беҳтарини чизҳо хулқи накуст,
Халқ хулқи некро доранд дӯст.

¹ Валид – кӯдак, писар, фарзанд.

² Ҳозиқ – моҳир, донишманди тиб.

³ Нигар ба шарҳи «Ёри ғор».

⁴ Шаръ – мачозан қоида, қонун.

⁵ Ахӣ – бародар.

Рав, фурӯтар бош доим, эй халаф!¹
К-ин бувад ороиши аҳли салаф.²
Он ки бошад дар кафи шаҳват асир,
Гарчи озод аст, ўро банда гир.
Гар ту бинӣ нокасеро дастгоҳ,
Ҳочати худро аз ў ҳаргиз махоҳ!
Бар дари нокас қадам ҳаргиз мабар!
В-ар бубинӣ, ҳам мапурс аз вай хабар!
То тавонӣ, кори аблахро масоз!
Кор фармояш, вале камтар навоз!

Дар баёни эҳтироз аз душманон

Аз ду кас парҳез кун, эй ҳушёр!
То набинӣ накбате³ аз рӯзгор:
Аввал аз душман, ки ў истезарӯст,
В-он гаҳе аз суҳбати нодон дӯст.
Хешро аз назди душман дур дор,
Ёри нодонро зи худ махчур⁴ дор.
Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
В-ар бигӯйӣ, бар ту гардонанд пушт.
Беҳтарин хислат агар донӣ кирост?
Он ки дод инсофу инсофаш нахост.
Чун ҳадиси хуб гӯйӣ бо фақир,
Беҳ бувад з-онаш, ки пӯшонӣ харир.
Хашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст.
Ҳар ки бо мардум насозад дар ҷаҳон,
Зиндагонӣ талх дорад бегумон.
Он ки шӯх асту надорад шарм низ,
Дон, ки ў нопокзод аст, эй азиз!

¹ Халаф – фарзанд, ворис.

² Салаф – гузаштагон, пешинагон.

³ Накбат – сахтӣ, бадбахтӣ, хорӣ.

⁴ Махчур – дур, чудо аз худ.

Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини зиракон!

Дар баёни он ки хорӣ оварад

Чанд хислат оварад хорӣ ба рӯй,
Бар ту гӯям, гар ҳамегӯй: бигӯй.
Аввал он бошад, ки монанди магас,
Марди нохонда шавад меҳмони кас.
Ҳар ки меҳмони каси нохонда шуд,
Назди мардум хору зору ронда шуд.
Дигар он бошад, ки нодоне равад,
Кадхудои¹ хонаи мардум шавад.
Кор кардан бар ҳадиси он ду мард,
Аз пайи чаҳланд доим дар набард.
Ҳар ки биншинад забардасти судур,²
Гар расад хорӣ ба рӯяш нест дур.
Нест чамъеро чу бар қавли ту гӯш,
Сад сухан гар бошадат, яксар бипӯш.
Ҳочати худро мағӯ бо душманон,
З-ин батар хорӣ набошад дар чаҳон,
Аз фурумоя³ муроди худ маҷӯй,
То наёяд мар туро хорӣ ба рӯй.
Бо зану кӯдак макун бозӣ ҳало!
То нагардӣ хору зору мубтало.

Дар баёни дур будан аз тақаллуф

...Бехабар бар хони кас меҳмон машав,
Меҳмонат гар расад, пинҳон машав...

¹ Кадхудо – соҳиб, оқсакол.

² Судур – чамъи садр; болонишин.

³ Фурумоя – бадасл, нокас.

Ҳар ки меҳмонро гиромӣ мекунад,
Кӯшише дар некномӣ мекунад.
Ҳар ки меҳмонат шавад аз хоссу ом,
Пеши ӯ мебояд овардан таом.
Он чи дорӣ андаку беш, эй писар!
Бурд бояд пеши дарвеш, эй писар!...
Гар барорӣ хочати муҳтоҷро,
Бар сар аз иқбол ёбӣ тоҷро.
Ҳар ки бошад ӯ зи давлат бахтиёр,
Хайр варзад дар ниҳону ошкор.
Эй писар, ҳаргиз маҳӯр нони бахил,
Кам нишин дар умр бар хони бахил!
Нони мумсик ҷумла ранҷ асту ано,¹
Мешавад нони сахӣ нуру сафо.
То нахонандат, ба хони кас марав,
В-аз пайи мурдор чун каргас марав!
Чашми некӣ аз хасиси дун мадор,
Сақфи вайронро ту бе устун² мадор.
Гар кунӣ хайре, ту он аз худ мабин,
Ҳар чи бинӣ, нек бину бад мабин.

Аломати шақоват

Ҳаст зоҳир се аломат дар шақӣ,³
Меҳӯрад доим ҳаром аз аҳмақӣ...
Маърифат дорӣ, гирех бар дар мабанд!
Чун расад меҳмон, ба рӯяш дар мабанд!

¹ Ано – ранҷ, заҳмат.

² Устун – сутун.

³ Шақ – бадбахт.

Дар баёни он ки эътимодро нашоёд

Кас наёбад панҷ чиз аз панҷ кас,
Ёд гир аз носеҳ¹, эй соҳибнафас!
Нест аввал: дӯстӣ андар мулук,²
Ин сухан бовар кунад аҳли сулук,
Сифларо³ ту бо мурувват нангарӣ,
Ҳеч бадхӯе наёбад меҳгарӣ.
Ҳар ки бар моли касон дорад ҳасад,
Бӯйи раҳмат бар димоғаш кай расад?
Он ки каззоб асту мегӯяд дурӯғ,
Нест ўро дар вафодорӣ фуруғ.

Дар баёни насиҳат ва хайрандешӣ

Ҳар киро се кор одат бошадаш,
Дар ҷаҳон бахту саодат бошадаш.
Аввало: гар бинад ў айби касон,
Дар маломат ҳеч накшоёд забон.
Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
Сар ба роҳат ор, то ёбӣ савоб.
Заҳмати худро зи мардум дур дор,
Бори худ бар кас маяфкан зинҳор.

Дар баёни фуру хӯрдани хашм

Лаззати умрат агар бояд ба даҳр,
Бош доим барҳазар аз хашму қаҳр.
Чун нагардад халқ бо хӯйи ту рост,
Гар ба хӯйи мардумон сози, равоست
Эй бародар, тақя бар давлат макун!
Ёд дор аз носеҳи худ ин сухун:

¹ Носеҳ – насиҳаткунанда.

² Мулук – ҷамъи малик; подшоҳ.

³ Сифла – нокас, ночинс, одами паст.

Суд накнад, гар гурезӣ аз қазо,
Ҳар чи меояд, бад-он медеҳ¹ ризо,
З-он чи ҳосил нест, дил хурсанд дор,
Гӯши дилро ҷониби ин панд дор.
Ҳар ки ӯ бо дӯстон якдил бувад,
Ҷумла мақсуди дилаш ҳосил бувад.

Аломати фосиқ²

Ҳаст фосикро се хислат дар ниҳод:
Бошад аввал дар дилаш хубби³ фасод⁴.
Хислаташ озурдани халқи Ҳудост,
Дур дорад хешро аз роҳи рост.

Дар баёни ҳочат хостан

Ҳочати худро маҷӯй аз зиштрӯй,
Он ки дорад рӯйи хуб, аз вай бичӯй!
Муъминеро бо ту чун уфтод кор,
То тавонӣ, ҳочати ӯро барор.
Ҳочати худро чуз аз султон маҳоҳ,
Чун бихоҳӣ ёфт, аз дарбон, маҳоҳ.
Аз вафоти душманон шодӣ макун,
Аз касе пеши касе зорӣ макун.

Дар баёни қаноат ва саҳо

Бо қаноат соз доим, эй писар!
Гарчи ҳеҷ аз фақр⁵ набвад талхтар.

¹ Медеҳ – бидеҳ.

² Фосиқ – бадахлок.

³ Хуб (б) – меҳр.

⁴ Фасод – фитна, балво.

⁵ Фақр – фақир, камбағал.

Ҳар саҳар бархезу истиғфор кун,
Фурсате акнун, ки дорӣ, кор кун!
Ҳамнишини хешро ғайбат макун,
Ғайри шайтон бар касе лаънат макун!
Чун шавад ҳар рӯз дар олам чадид,
Аз гуноҳон тавба мебояд гузид!¹
То тавонӣ, ҳочати мискин барор,
То барорад ҳочататро Кирдгор.²
Ҳаст молат ҷумла дар каф орият,³
Гар бимонад, аз ту бошад зорият.
Ориятро боз мебояд супурд,
Ҳеч кас дидӣ, ки зар бо хеш бурд?
Ҳосил аз дунё чӣ бошад, эй амин?⁴
Нух газ карбосу як пора замин...
Ҳар ки созад бар сари пул хонае,
Нест ӯ оқил, бувад девонае...
Ҳар киро аз сидки дил софӣ бувад,
Хирқаву луқма варо кофӣ бувад,
Он ки дар банди зиёдат мешавад,
Дур аз аҳли саодат мешавад...
Эй писар, дар мардумӣ машҳур бош!
Аз бахиливу такаббур дур бош!
Босахо бошу тавозуъ пеша гир,
То шавад рӯйи дилат бадри мунир.

¹ Гузидан – хостан.

² Кирдгор – Офаридгор.

³ Орият – амонат.

⁴ Амин – амонат.

Дар баёни аломати мунофиқ

Дур бош, эй хоҷа, аз аҳли нифоқ!¹
Дар ҷаҳаннам дон мунофиқро висоқ.²
Се аломат дар мунофиқ зоҳир аст.
3-он сабаб макҳури³ қаҳри қоҳир аст.
Ваъдаҳои ӯ ҳама бошад хилоф,
Қавли ӯ набвад ба ғайр аз кизбу лоф⁴.
Муъминонро кам ионат⁵ мекунад,
Ҳам амонатро хиёнат мекунад.
Нест дар ваъда мунофиқро вафо,
3-он набошад дар руҳаш нуру сафо.
То напиндорӣ мунофиқро амин⁶
Нест бодо тухмаш аз рӯи замин!
Аз мунофиқ, эй писар, парҳез кун!
Теғро аз баҳри қатлаш тез кун!
Бо мунофиқ ҳар ки ҳамраҳ мешавад,
Манзили ӯ дар тағи чаҳ мешавад.

Дар баёни аломати муттақӣ

Се аломат бошад андар муттақӣ,⁷
Қай бувад нисбат тақиро бо шақӣ.
Барҳазар бош, эй тақӣ, аз ёри бад!
То наяндозад туро дар кори бад.
Кам равад зикри дурӯғаш бар забон,
Аз тариқи кизб бошад баргарон.
Аз ҳалолу пок ҳам гиранд ком,
То наяфтад аҳли тақво дар ҳаром

¹ Нифоқ – мунофиқ, дурӯя, маккор.

² Висоқ – хона, манзил.

³ Макҳур – қаҳру хашм, ғазаб.

⁴ Кизбу лоф – дурӯғ ва дурӯғгӯйӣ.

⁵ Ионат – ёри, кӯмак.

⁶ Амин – бозғимод, бовафо.

⁷ Муттақӣ – тақӣ, тақводор, парҳезгор.

Дар баёни сифати мақбулон

Дӯсти бад бошад зиёнкор, эй писар!
Ту тамаъ з-он дӯст бардор, эй писар!
Ҳар ки мегӯяд бадихои ту фош,
Дӯст машмораш, бад-ӯ ҳамдам мабош!
Дӯстӣ ҳаргиз макун бо бодахор!
Аз чунин кас хештанро дур дор!
Мунъиме¹ гар мекунад тарки закот,
Дур аз вай бош, то дорӣ ҳаёт.
Дур шав, з-он кас, ки хоҳад аз ту суд!
Гар сари худ бар қадамҳои ту суд.
Эй писар, аз судхӯрон кун ҳазар!
Хасми эшон шуд Худои додгар.
Он ки аз мардум ҳамегирад рибо²,
Зинҳор ўро нагӯйӣ, мархабо!

Дар баёни ғамхории мардум

Бар сари болини беморон гузар,
З-он ки ҳаст ин суннати хайр-ул-башар.³
То тавонӣ, ташнаро сероб кун,
Дар маҷолис хидмати асҳоб кун...
Ҳар ки асрорат кунад фош, эй писар!
Аз чунин кас дур мебош, эй писар!
Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз!
То азизи дигарон бошӣ ту низ!...
Бар сари серӣ махӯр ҳаргиз таом,
То намирад дар бадан қалб, эй ғулом!
Иллати мардум зи пурхӯрӣ бувад,
Хӯрдани пур тухми беморӣ бувад.

¹ Мунъим – давлатманд.

² Рибо – фоида.

³ Суннати хайр – ул – башар – расми одамони нек.

Тавбаи бадхӯ кучо маҳкам бувад,
Мар бахилонро мурувват кам бувад.
Мар мунофикро ту душмандор бош,
Аз ваю аз феъли ӯ безор бош...
Он ки бошад дар пайи қути¹ ҳаром,
Дар тани ӯ дил ҳамемирад тамом.

Дар баёни силаи² раҳм

Рав, бари пурсидани хешони хеш!
То ки гардад муддати умри ту беш!
Бегумон нуксон пазирад умри ӯ,
Ҳар ки гардонад зи хешованд рӯ.
Ҳар ки ӯ тарки ақориб³ мекунад,
Қисми худ қути ақориб мекунад.
Гарчи хешони ту бошанд аз бадон,
Бадтар аз қатъи раҳим⁴ чизе мадон.
Ҳар ки ӯ аз хеши худ бегона гашт,
Номаш аз рӯйи бадӣ афсона гашт.

Гулчин аз пораҳои рангоранг

Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамом,
Нест марди беадаб соҳибмақом.

Бирав, савдои беҳуда мапаймой!
Манеҳ берун зи ҳадди хештан пой!

¹ Қут – хӯрданӣ, физои кам.

² Сила – муҳаббату мулоқот бо хешу табор.

³ Ақориб – дар мисраи аввал ба маънои хешу табор, дар мисраи дуюм қачдум.

⁴ Раҳим – раҳмкунанда.

Гар сухан аз некуй чун зар бувад,
Он сухан ногуфта некутар бувад.

Аз ту гар инсоф ояд дар вучуд,
Бех, ки умре дар рукӯъу¹ дар сучуд².

Гар ба айби хештан доно шавӣ,
Кай ба айби дигарон бино шавӣ!

Гар амал ҳосил набошад ҳамчу зар,
Қалбро ноқид³ наёрад дар назар.

Дар чаҳон, донӣ, кӣ гардад муътабар?
Он, ки ўро пок мебошад назар.

Дар миёни дӯстон масрур⁴ бош,
Гар хабар дорӣ, зи душман дур бош!

Дар чавори⁵ худ адуро раҳ мадеҳ!
Аз барои он зи душман дур беҳ.

¹ Рукӯъ – ҳам шудан дар намоз.

² Сучуд – сачда.

³ Ноқид – соф; касе, ки пули сараву носара чудо мекунад.

⁴ Масрур – шод, хушвақт.

⁵ Чавор – наздики, ҳамсоғӣ.

Дар ҷаҳон донӣ, кӣ гардад муътабар?
Он, ки ўро бок набвад аз хатар.

Дар инобат¹ кохилӣ кардан хатост,
Бар умеди зиндагӣ, к-он бевафост.

Касе, к-ўро чароғи донише нест,
Яқин донам, ки дар осоише нест.

Касе, к-ў дар ҳунар бардошт ранче,
Бихар ҳар нуқтаи он кас ба ганче!

Мар туро ҳар кас, ки ёри ғам бувад,
Чун расад шодӣ, ҳамон ҳамдам бувад.

Ногаҳон, эй банда, гар кардӣ гуноҳ,
Тавба кун дарҳол, узри он бихоҳ!

Он, ки бо ту рӯзи ғам будаст ёр,
Рӯзи шодӣ ҳам бипурсаш, зинҳор!

Рӯзи неъмат гар ту пардозӣ ба кас,
Рӯзи меҳнат бошадат фарёдрас.

¹ Инобат – зорӣ, тавба.

Сар баровар аз гилемат, эй калим!¹
Пас фурӯ кун пой бар қадри гилем.

Таом афзун махӯр ногоҳу носоз,
Ки он афзун туро бешак хӯрад боз.

То тавонгар бошӣ андар рӯзгор,
Нафсро аз орзуҳо дур дор.

Чун вараъ² шуд ёр бо илму амал,
Хусни ихлоси туро н-ояд халал.

Чун гуноҳи нақд омад дар вучуд,
Тавбаи нася надорад ҳеч суд.

Эй бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯй бо мардум калом!

Ҳар ки бошад туршрӯю талхгӯй,
Дӯстон аз вай бигардонанд рӯй.

Ҳар чи он аз хилту хун*³ зебо бувад,
Мубталои он шудан бечо бувад.

¹ Калим – ҳамсуҳбат.

² Вараъ – поктинат, дилсоф.

³ Нигар «Ахлоти чоргона»: хун, балғам, сафро ва савдо.

Ҳар ки ўро маърифат ҳосил нашуд,
Ҳеч бар мақсуди худ восил нашуд.

Ҳар ки дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.

Ҳар чо, ки офтоб рахшон гардад,
Пайдо бошад, ки соя пинҳон гардад.

Ҳар ки аз душман набошад барҳазар,
Оқибат бинад аз ў ранҷу зарар.

Ҳар ки по аз ҳадди худ бартар ниҳад,
Сар диҳад бар боду тан бар сар ниҳад.

Ҳеч касро дар ҷаҳони баҳру бар,¹
Аз қаноат нест мулке бештар.

Ҷумла торикист ин меҳмонсарой,²
Илм дар вай чун ҷароғи раҳнамой.

¹ Баҳру бар – баҳру хушкӣ.

² Меҳмонсарой – маҷозан дунё.

МАВЛАВЇ МУҲАММАД ҲУСАЙН ТОЛИБИ ПУРЇ

Оид ба чараёни зиндагӣ ва маҳсули эҷодии Мавлавӣ Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пури маълумоти илмӣ дар айни замон дар сарчашмаҳои илмӣ-адабӣ пурра ба назар наме-расад. Дар бораи мусанниф ва асарҳои вай О.П.Шеглова каме маълумот дода ва гуфтааст, ки асарҳои ӯро Мунишӣ Ата Раҳмон дар охири моҳи рамазони соли 1296 (аввали сентябри соли 1879) чамъ оварда, ба чоп ҳозир кардааст. Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пури намояндаи адабиёти асри XIX аст. О. П. Шеглова ишора кардааст, ки муаллиф рисолаҳои ахлоқиашро барои писараш Абдулазим таълиф кардааст. Асарҳои вай дар соли 1897 дар матбааи «Навал Кишур»-и Конпур ба таъб расидааст.¹

Дар баёзи № 3326, «Мачмӯаи ғазалиёт»-и шоирон, ҷойи 199, варақи 67 (б) аз ғазалиёти Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пури ҷой дода шудааст. Баёзро Муллоабдурахмон дар соли 1298 (1881) тартиб додааст.²

Мавлавӣ Василии Самарқандӣ (вафоташ 1925), ки рисолаҳои ахлоқии ӯро аз форсӣ ба туркӣ тарҷума кардааст, дар тарҷумаи туркии рисолаи «Мебояд писандид» ӯро аз қасабаи Султонпурии балдаи Саҳорнпури Ҳиндустон зикр мекунад ва ҳам дар дебочаи рисолаи «Мебояд дид» бидуни сипосгузорӣ ва ситоиш бо чунин маънӣ ишора шудааст:

«...он, ки аз музофоти Муршидобод аз фақири ҳақир Муҳаммад Ҳусайн-ул-Ҳанафи Толиби Пури илтимос

¹ О. П. Шеглова, «Каталог литографированных книг на персидском языке в собрании Ленинград, отд. Института восток. АН СССР, том 1, Москва, 1975, стр.334.

² Собрание Восточных рукописей АН Узбекской ССР, том VI, Ташкент 1963, стр. 313 (Нухай рисолаҳои ахлоқии Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пури дар китобхонаи Лондон маҳфуз аст).

мекунад, ки ин сатре чанд судманд аз китобҳои муътабари бузургони салаф¹ интихоб намуда, бо иборати салис² барои мутолиаи фарзанди арчманд Миён Муҳаммад Абдулазим Абӯлхудо саламаллоху таоло нависад ва онро «Мебояд дид» меномад. Агар фурсат даст диҳад ва тавфиқ рафиқ бошад, гоҳ-гоҳе аз ин ҷумлае чанд бихонад ва бар он амал кунад, варна «Илми беамал чун муми беасал» ҳеҷ лаззате надорад».

Аз матни ин дебоча чунин маънӣ бармеояд, ки муаллиф рисолаҳо бо дархости фарде фароҳам овардааст, аммо дар охири рисола ӯ аз фарзанди худ ном мебарад.

Маҷмӯаи рисолаҳои ахлоқии Муҳаммад Хусайн Толиби Пурӣ бо эҳтимоми Муллокамолхон бинни Муллоғуломхони Қории Қаротошии Тошкандӣ, муқими мадрасаи Кӯкалтош, аз саромади шогирдони Мулло Эшонхочаи Қории Тошкандӣ – мударриси мадрасаи Кӯкалтош, бори аввал дар моҳи рабеъ-ул-аввали санаи 1332 (1914) дар матбааи Тошканд ба таъъ расидааст.

Рисолаҳои «Мебояд дид» ва «Мебояд писандид» бо ибораю ҷумлаҳои кӯтоҳи пурмазмун, бо насри мусаччаъ ва пораҳои назмӣ таълиф ёфтаанд. Рисолаҳо аз хусуси санъати баён, услуб, воситаҳои тасвир ва қоиммақом дар мавқеъ ва ҷои худ иншо шудани калимаю таркибҳо ва мутаносиб буданашон ба услуби санъати насри классикӣ мутобиқат дорад. Муаллиф дар дохили матни рисолаҳо-дар зерӣ порчаҳои насрӣ аз ашъори шоирон – Фирдавсӣ, Ҳофиз, Саъдӣ ва дигарон, то Соиб истифода кардааст.

¹ Салаф – пешинагон.

² Салис – осон ва раван.

МЕБОЯД ДИД:

«...аз суҳбати панҷ кас ҳазар кун:

– Яке дурӯғзан, ки ҳамеша бо ӯ дар ғурур бошӣ ва дигар аҳмақ, ки он вақт ки суди ту хоҳад, зиён кунад ва надонад ва севум бахил, ки дар бехтарин вақте аз ту бибурад ва чаҳорум баддил, ки ба вақти ҳоҷат туро зоеъ гузорад ва панҷум фосик, ки туро ба як лукма ё камтар аз як лукма бифрӯшад».

Имом Муҳаммади Ғаззоли, «Кимийи саодат»

МЕБОЯД ДИД:

Агар саодати ду чаҳон хоҳӣ, ин сиву як хислатро хӯ¹ кунӣ:

Аввал: яқини тавҳид² ва шаҳодат бар ӯ.

Дувум: таъмили³ ҳукми Худову Расул, Қуръону Ҳадисро пешвои худ созӣ.

Севум: пайрави асҳоби кибору аиммаи атҳор.⁴

Чаҳорум: итоати модару падар алҳақ, хушнудии модару падар дар дунё мӯчиби давлат ва ҳам дар охират сабаби начоту саодат.

Панҷум: ҳурмату иззати бузургон ва шафқату раҳмат бар хурдон бояд кард.

Шашум: тарки такаббуру ғурур, чи кибр одамиро хору бемиқдор⁵ созад.

То тавонӣ, ба гирди кибр магард,
Мутакаббир¹ баре² зи кибр нах (в) ард.

¹ Хӯ – одат.

² Яқини тавҳид – ростӣ ба Худои ягона.

³ Таъмил – амал.

⁴ Асҳоби кибору аиммаи атҳор – ҳамсуҳбатони бузургу пешвоёни пок, имомон.

⁵ Бемиқдор – бекадр, безътибор.

Гар ту бекибру бериё³ бошӣ,
Хоси даргоҳи Кибриё бошӣ.

Хафтум: дар вақти накбату мусибат қаноат ва сабрро ихтиёр кун ва ба вақти нузул (костагӣ)-и раҳмату неъмат шокир бош, ки сабр сифате бағоят мақбул аст... ва шукргузорӣ сабаби зиёдатии неъмат аст...

Ҳаштум: аз хешу ақориби хеш дурӣ ва қатъи раҳм накунӣ, бал ба ҳасби⁴ иститоати⁵ худ сулук⁶ ва эҳсон намоӣ, силаи раҳм умрро бияфзояду рӯзиро фароҳ гардонад. Дар аҳодиси кудусия ҳаст, ки Ман Раҳмонам ва иштиқоқи⁷ раҳм аз исми Ман аст, ҳар ки онро пайванд кунад, ман ўро ба раҳмати Худ восил⁸ гардонам, ҳар ки онро бибурад, аз раҳмати худаш мунқатъ⁹ созам.

Нуҳум: кадоме аз инсонро чи зинда, чи мурда, ҳакир набояд пиндошт.

Бар хеш кушода кун раҳи васлати¹⁰ хеш,
То аз ҳама беш бошиву аз ҳама пеш.

Даҳум: дунёро бар дин муқаддам накунӣ, ки ин шеваи аҳли нифоқ¹¹ ва пешаи табаҳрӯзгорон аст.

Ёздаҳум: сухани наммом¹ ва ғаммоз² бар ҳақи кадоме мусулмонон бовар накунӣ, балки соъй³ ва наммомро дар маҷлиси худ роҳ надихӣ.

¹ Мутақаббир – тақаббур.

² Баре – бор, ҳосил.

³ Риё – мунофиқӣ, дурӯягӣ.

⁴ Ҳасб – ҳолу аҳвол, андозаю миқдор.

⁵ Иститоат – тавон, имкон.

⁶ Сулук – одат.

⁷ Иштиқоқ – ҳосилшавӣ.

⁸ Восил – маҳбуб.

⁹ Мунқатъ – қатъ.

¹⁰ Васлат – васл, висол; пайвастан.

¹¹ Нифоқ – дурӯягӣ, макр.

Мадеҳ роҳ аҳли ғараз⁴ пеши хеш,
Кӣ омехт бо якдигар шахду неш?!
Ба сурат диҳад нӯшу ёрӣ кунад,
Ба маънӣ занад нешу хорӣ кунад.

Дувоздаҳум: худро аз мавоқеи тухмату бухтон паҳлу тихӣ⁵ гардон ва аз бадғумонии ғайр маҳфуз⁶ дор.

Сенздаҳум: бухтон бар касе набандӣ ва зоида аз се рӯз кинаи мусулмонон бар дили худ наниҳӣ, ки ҳеҷ ранҷе аз ҳасад ва кина азимтар нест, чи марди ҳасуд пайваста аз шодии мардум ғамнок бошад ва аз роҳати дигарон дар ранҷ.

Рубой:

Он дард, ки дармон напазирад, ҳасад аст,
Оини ҳасад қоидаи дева дад⁷ аст.
Гӯянд, ҳасад ҳасмба мардум бошад,
Ғарз он, ки неку дарнигарӣ, ҳасми х(в)ад аст.

Чаҳордаҳум: айбпӯширо шеваи худ соз, ки ин хислати баргузидагон аст ва сатторӣ⁸ яке аз сифатҳои Ў Таоло, агар дар дунё айби касе бипӯшӣ, ба рӯзи қиёмат Худованди таоло айбҳои туро бипӯшад.

Понздаҳум: аз касе хилофи ваъдагӣ накуни, ки ҳусни аҳд аз хисоли бузургони сутудаҳол⁹ аст ва вафо кори чавонмардони аҳли камол...

¹ Наммом – суҳанчин, хабаркаш.

² Ғаммоз – суҳанчин, хабаркаш.

³ Соӣ – бадғӯ.

⁴ Ғараз – бадқасд, бадният, худбин.

⁵ Паҳлу тихӣ гардондан – канораву дурӣ чустан.

⁶ Маҳфуз – нигоҳ.

⁷ Дад – ҳайвони дарранда.

⁸ Сатторӣ – айбпӯшӣ.

⁹ Сутуда – писандида.

Нест баҳри мардуми соҳибназар
Хидмате аз аҳд писандидатар.

Шонздаҳум: аз ҳар кадом бо кушодапешонӣ ва шукуфтарӯй пеш оиву бо хандарӯй калом кунӣ.

Ҳафтдаҳум: ба қадри рутбаву манзалати ҳар кас иззат карда бошӣ.

Ҳаждаҳум: агар дар миёни ду тан хусумате пайдо шавад, бояд ки сулҳ карда диҳӣ ва дар ин боб саъйи балеғ¹ намоӣ.

Нуздаҳум: агар шуморо назди ҳокими вақт қадр ва манзалате ҳосил шавад, бояд ки саъй ва супориши мазлумон бикунед ва доди эшон бидиҳонед.

Бистум: бар ҳама кас эҳсон бояд намуд, чи нек ва чи бад, ба қавли Шайх Саъдӣ алайҳираҳма:

Бадунекро базл² кун симу зар,
Ки ин касби хайр асту он дафъи шар.

Эҳсон сабаби некномӣ ва карам мучиби ҳучаста-фарҷомӣ³ аст, ҳеч одамиёнро беҳ аз чуду саховат нест:

Ба халқ эҳсон намудан мучиби охир накӯ бошад,
Ҳино аз дастгирди мардум охир сурхрӯ бошад.

Бисту якум: афв ва шафқатро шева кунӣ, ки ин хислат дар фазилат бар чумлаи хисол фоиқ⁴ аст. Ҳақ ва Субҳона Таъоло Пайғамбари худро салаллоҳу алайҳӣ ва олиҳӣ васаллам бад-ин сифат амр кард, ки сифати афвро одат кун, дар афв лаззате ҳаст, ки дар интиқом нест.

¹ Балеғ – пурра, комил.

² Базл – бахшиш, ато.

³ Ҳучастафарҷомӣ – хушбахтӣ.

⁴ Фоиқ – беҳтар.

Чу қудрат дод Эзид бар гунаҳкор,
Ба авфаш банд кун, то банда гардад,
Ки мучрим куштаи афъоли хеш аст,
Чу бўйи афв ёбад, зинда гардад.

Бисту дувум: худро аз суҳбати бад ниғаҳ дор, ки суҳбати бад аз чаҳаннам бадтар аст. Суҳбат ба ҳасби¹ хосият муассир² аст, чунончи, ҳамнишини некон сабаби мазиди³ давлат аст ва муҳолатати⁴ бадон мучиби малол ва надомат.

Рафиқи нек бояд кард ҳосил,
Ки суҳбатро нашояд ҳар сияҳдил.

Бисту савум: суҳбати дарвешону некон ва муҳтоҷро ор надонӣ ва нанг накуни, ки мусоҳабати⁵ некон ва маҷоласати⁶ дарвешон кимиёи саодати абадӣ аст ва раҳнамои давлати сармадӣ⁷.

Бисту чаҳорум: бар одамиён ба саломун алайк сабқат⁸ кунӣ, ки ин сифати кофай⁹ аҳли ислом аст ва яке аз нишонаҳои тавозуъ¹⁰.

Бисту панҷум: аёдати бемор бояд кард, агарчи хонаи мариз дур бошад, ё қариб.

¹ Ҳасб – андоза.

² Муассир – таъсирунанда.

³ Мазид – афзоиш, зиёдшавӣ.

⁴ Муҳолатат – ҳамдамӣ, ҳамсуҳбатӣ.

⁵ Мусоҳибат – ҳамсуҳбатӣ.

⁶ Маҷоласат – ҳамнишинӣ, ҳамсуҳбатӣ.

⁷ Сармадӣ – абадӣ, ҷовид.

⁸ Сабқат – пештар.

⁹ Кофа – ҳама, ҳамагӣ.

¹⁰ Тавозуъ – хоксорӣ.

Бисту шашум: маъияти¹ майит² то қабргоҳ бояд ва зиёрати мазорот низ.

Бисту ҳафтум: дар миёни қавми худ чунон ба нармӣ пеш ой, ки ҳар касе дилбастаи ту бошад.

Дил ба даст овар, ки Ҳаччи Акбар аст,
Аз ҳазорон Каъба як дил хуштар аст.

Бисту ҳаштум: бе таҷриба бар касе эътимод надорӣ, то дину диёнат ва муруввату аҳлияти касеро борҳо наозмоӣ, ўро соҳибвуқуфи сирри худ нагардонӣ.

Роз макшой ба ҳар кас, ки дар ин маркази хок
Сайр кардем базе, марҳами асрор набуд.

Бисту нуҳум: чизе ки бар худ нарасандӣ, бар дигаре маписанд.

Сиюм: аз ҳазлу масхарагӣ ва фаҳшу зиёдагӯйӣ эҳтироз кунӣ, ки дар ин гуноҳи азим аст ва афъоли накуҳида³...

Сию якум: аз ғайбату ғаммозӣ ва ҳирсу ҳасад ва бугзу нифоқ, учбу такаббур ва риёву бухл парҳез кунӣ.

Хоҳӣ, ки шавад дили ту чун оина,
Даҳ чиз бурун кун аз даруни сина:
Ҳирсу ҳасаду бухлу дурӯғу ғайбат,
Кибру ғазабу⁴ учбу риёву кина.

¹ Маъият – ёрӣ додан.

² Майит – мурда, фавтида.

³ Накуҳида – сарзанишу таъна.

⁴ Ғасб – чизи зӯран гирифта, зӯран гирифта.

Хоҳӣ, ки шавӣ ба манзили курб муқим,
Нуҳ чиз ба нафси хеш фармо таълим:
Сабру шукру қаноату илму яқин¹,
Тафвизу² таваккалу ризову таслим.

МЕБОЯД ДИД:

Ин панҷ хислатро хӯи худ сози, то ба дину дунё хуш бошӣ: яке муҳофизати амонат; дувум, ростӣ; севум, ҳусни хулқӣ ва нектинатӣ; чаҳорум, парҳезкорӣ; панҷум, ҳаё бо Худованди таоло.

МЕБОЯД ДИД:

Пойдории мулку миллат ва иззату ҳурмат аз мол аст ва мол маҳбуби халоик. Назди ҳар кас, ки бошад, мардум таъзими ӯ ба ҷо оранд ва ба дӯстии ӯ рағбат намоянд. Чун мол аз дасти ӯ биравад, дигар перомунаш нагарданд. Ободии мамлакат аз раият³ ва тараққии раоё⁴ аз адлу дод. Пас лозим аст, ки мол бемаҳал сарф накунад ва аз ҳадди инсоф нагузарад, то мол маҳфуз монад ва раият саломат.

МЕБОЯД ДИД:

Агар шуморо давлат ёварӣ кунад ва бахт мадад диҳад, то аз бодаи нахват⁵ маҳмур нагардед, балки ба чашми ибрат ғавр⁶ кунед, ки фалаки сифлашиор⁷ ва гардуни ноҳинҷор⁸ ба як гардиш аз шоҳони салаф, мисли

¹ Яқин – ростӣ.

² Тафвиз – ба уҳдаи касе гузоштан, вогузорӣ.

³ Раият – халқ, мардум.

⁴ Раоё – ҷамъи раият, оммаи мардум.

⁵ Нахват – худбинӣ, худписандӣ.

⁶ Ғавр – назари чуқур.

⁷ Фалаки сифлашиор – фалаки паст, мачозан қачрафтор.

⁸ Ноҳинҷор – қачрав, бадкор.

Ҷамшед ва Заҳҳок чи кард ва низ аз ғадри рӯзгор ва дурангии лайлу наҳор¹ ғофил гашта, умри азизи худро ба лаҳву² лаъб³ нагузored, ки осмон кадоме соҳибчалолро ба давлату мол бар як ҳол нагузошта, агар туро найранги дунёи дун ва дарангии⁴ чархи чанбари⁵ гуногун диданӣ ва шуниданӣ ҳавас аст, ҳолати салотини пешин ва раисони собиқин барои ибрати ту бас аст.

МЕБОЯД ДИД:

Зоеътарини молҳо он аст, ки аз ӯ интифоъ⁶ набошад. Ғофилтарини раис он аст, ки дар ҳифзи мамолик ва забти⁷ раоё эҳтимом⁸ нанамояд ва лаимтарини дӯстон он, ки дар холи шиддату накбат⁹ чоғиби дӯстро фуру гузорад ва малъунтарини хешу ақориб он аст, ки аз ӯ нафъ ба хеш нарасаду агёр мутаматъ¹⁰ бошад ва нобакортарини занон он аст, ки бо шавҳари худ насозад ва бадтарин фарзанд он аст, ки аз итоати модару падар ибто намояд ва ноқистарини хидматгор он аст, ки хидмати маҳдум ба чоғу дил накунад ва нохуштарин суҳбатҳо он аст, ки мусоҳибатонро дил ба ҳам рост набошад ва ноқистарин тан он аст, ки дар ӯ сикҳату тандурустӣ набошад, ҳамвора¹¹ дар маразу ранҷ бошад ва вайронтарини шаҳрҳо он аст, ки дар ӯ эминӣ ва арзонӣ набошад.

¹ Дурангии лайлу наҳор – сиёҳию зардии шабу рӯз.

² Лаҳв – ишрат.

³ Лаъб – бозӣ; айшу нӯш.

⁴ Даранг – оҳистагӣ, беҳаракатӣ.

⁵ Чархи чанбар – маҷозан гардиши фалак, дунё.

⁶ Интифоъ – нафъ, фоида.

⁷ Забт – идоракунӣ.

⁸ Эҳтимом – ғамхорӣ.

⁹ Накбат – бадбахтӣ, хорӣ.

¹⁰ Мутаматъ – баҳравар.

¹¹ Ҳамвора – ҳамеша.

МЕБОЯД ДИД:

Сохиби чуду карам ба ҳар чо ва ба ҳар дам муҳтарам
ва мукаррам бошад ва баҳили бенасли худованди хиссат¹
қобили лаънат, ҳамвора залилу² хор ва безътибор
мебошад, агарчи амири кабир аст.

Ба ҳар кас лозим аст, ки аз ин се феъл бипарҳезад ва
аз худ тарк кунад, яъне макру бағоват³ ва накзи⁴ аҳд.

Се феъл аст бад дар ниҳоди башар,
К-аз он нафсро майл бошад ба шар:
Яке накзи аҳд аст, к-андар вучуд
Аз ӯ хислате нест мазмумтар⁵.

Дувум макр кардан, севум чист? – Бағӣ,
К-аз ӯ дину дониш бувад дар хатар.
Гарат ҳаст мардиву ҳушу хирад,
Аз ин ҳар се хислат ҳазар кун, ҳазар!

МЕБОЯД ДИД:

Инсонро бояд ки дар баҳшиш эътидол кунад ва
ифроту⁶ тафритро⁷ нигоҳ дорад.

Мадех роҳ сохибгараз пеши хеш,
Ба нохун макун синаи хеш реш,
Ки ин чумла найрангу макру фан аст,
Бурун дӯст дорад, дарун душман аст.

¹ Хиссат – хасис.

² Залил – безътибор.

³ Бағоват – саркашӣ, беитоатӣ.

⁴ Накз – шикастани паймон.

⁵ Мазмум – мазаммат.

⁶ Ифрот – аз андоза берун.

⁷ Тафрит – бепарвой.

МЕБОЯД ДИД:

Сардорро бояд ки мастӣ ва беҳушӣ накунад, чун ҳифозати халқуллоҳ кори ӯст, ҷои ғзаб аст, ки агар ниғаҳбоне ҳоҷати ниғаҳбон шавад, то аз ӯ чӣ ниғаҳбонӣ барояд ва муҳофизати ҷумҳур чӣ тавр кушояд?

МЕБОЯД ДИД:

Аломати аҳмақӣ панҷ чиз аст: аввал, талаби манфиати хеш дар мазаррати¹ дигарон кардан; дувум, савоби охиратро бе риёзати² ибодат чашм доштан; севум, ба дуруштгӯӣ ва тундхӯӣ бо занон ишқбозӣ намудан; чаҳорум, бе вафодорӣ ва риояти ҳуқуқи ёрӣ тавакқуи³ дӯстӣ аз мардум намудан; панҷум: ба таносоиву роҳат бар халқуллоҳ сардорӣ кардан ва дақоиқи улум доништан.

МЕБОЯД ДИД:

Ҳукамо гуфтаанд, ки бе дӯст набояд зист, аммо ҳар кас низ дӯстиро нашояд, дӯстӣ бо яке аз се тоифа лозим аст: аввал, арбоби илму ибодат, ки ба баракати суҳбати эшон саодати дунё ва охират ҳосил тавон кард; дувум, аҳли макоримахлоқ,⁴ ки хатои дӯстро бипӯшнонад ва насиҳат аз ёр дарег надорад; севум, ҷамъе, ки ба ғаразу тамаъ набошанд ва бинои дӯстӣ бар сидқу ихлос ниҳанд.

¹ Мазаррат, зарар, зиён.

² Риёзат – ранҷ, меҳнат.

³ Тавакқуъ – умед, ҷашмдор.

⁴ Макоримахлоқ – дорои ахлоқи лутфу карам.

МЕБОЯД ДИД:

Эҳтироз кардан аз дӯстии се гурӯҳ аз фароиз¹ аст: яке фосиқ ва аҳли фучур², ки ҳиммати эшон бар муштаҳиёти³ нафс масруф бувад, суҳбати эшон на сабаби роҳати дунё бошад, на мучиби раҳмати охират. Дувум, дурӯғгӯён ва арбоби хиёнат, ки суҳбати эшон азоби алим⁴ ва муошират⁵ бо эшон балои азим бувад, пайваста бо дигарон аз ту суханони ғайри воқеъ бозгӯянд ва аз дигарон ба ту пайғомҳои ваҳшатомез ва фитнаангез ба хилофи ростӣ бознамоянд. Севум, аблаҳон ва беҳирадон, ки на дар ҷарри⁶ манфиат бар эшон эътимод тавон кард ва на дар дафъи мазаррат. Ба ҳукми мисраъ:

«Душмани доно беҳ аз дӯсти нодон».

МЕБОЯД ДИД:

Дар дунё ҷаҳор чиз саҳттар аст: аввал; дар мавсими пирӣ бенавой ва хорӣ; дувум: дар ғурбат беморӣ; севум, арз ба ҳангоми қиллат⁷; ҷаҳорум, тафрикаи⁸ рафиқ дар мусофират.

МЕБОЯД ДИД:

Бояд ки ин се чизро хӯ кунӣ, яке таъхир дар укубот; дувум: таъчил дар хайрот; севум: сабр дар ҳодисот.

¹ Фароиз – ҷамъи фариза; зарур, ҳатмӣ.

² Фучур – бадкор, бадахлок.

³ Муштаҳиёт – орзу ва хоҳиш.

⁴ Алим – аламноқ, дардноқ.

⁵ Муошират – суҳбат.

⁶ Ҷар (ҷарр) – кашиш; овардан.

⁷ Қиллат – нодорӣ, қашшоқӣ.

⁸ Тафриқа – парокандагӣ, ҷудой.

МЕБОЯД ДИД:

Панҷ чизро ғанимат дон: аввал, чавониро қабли пирӣ; дувум, тандурустиро қабли беморӣ; савум, тавонгариро қабли муҳтоҷӣ; чаҳорум, фароғатро қабли машғулӣ; панҷум, зиндагиرو қабли мавт.

МЕБОЯД ДИД:

Ҳукамо гуфтаанд, ки агар чамъе азимати коре кунанд ва гурӯҳе дар талаби муҳимме қадам зананд, он кас ба мақсуд хоҳад расид, ки ба фазилати мурувват махсус бошад ва агар ҳама дар мурувват баробар бошанд, касе мурод ёбад, ки суботи дил ва сидқи азимати ӯ бештар бувад ва агар дар ин низ тасовии¹ вай бошанд, он кас бар матлуб қодир гардад, ки ёру мададгори ӯ зиёда бошанд ва агар дар он ҳам тафовуте набошад, то ҳар киро давлат ёварӣ кунад ва қути бахт мадад диҳад, зафар ӯро хоҳад буд.

Кавкаби бахт чу толеъ шавад аз мавҷи мурод,
Он чи мақсуд бувад, зуд муяссар гардад.
Мадади толеъ агар нест, маранҷон худро,
Ки агар рӯй сӯи баҳр ниҳӣ, бар гардад.

МЕБОЯД ДИД:

Дар маҳалли иқтидор инони ихтиёр дар қабзаи тасарруфи нафси аммора манех, ки туро дар вартаи ҳалок абадӣ андозанд ва ба ҳангоми хашм бар зердастон раҳим бош, то ба вақти ҷазо забардасти оламиён² бар ту меҳрубон бошад ва ҳеч ҳол аз ҳадди инсоф дарнагузарӣ.

¹ Тасовӣ – баробарӣ (мусовӣ).

² Забардасти оламиён – мачозан Офаридагор, Худо.

МЕБОЯД ДИД:

Аҳли олам дар қавлу феъл бар чаҳор қисманд: аввал: он, ки бигӯянду накунанд, в-ин шеваи мунофиқону беҳаёлон аст; дувум: он, ки бигӯянд ва бикунанд, ин сирати дунёдорон аст; севум: он, ки нагӯянд ва бикунанд, ин одати чавонмардон аст; чаҳорум: он, ки нагӯянду накунанд, ин хислати дунон ва хасисҳимматон аст.

МЕБОЯД ДИД:

Ин чанд чумла дар ақовили¹ ҳукамо омадааст, бояд донист, ки ҳар ки чаҳор кор кунад, чаҳор чизро мутарассид² бояд бувад: аввал: ҳар ки дар хӯрдани таом ҳарисӣ³ зиёда кунад, мунтазири беморӣ бояд бувад. Дувум: ҳар ки ба суҳбати занон ҳарис бошад, расво шуданро омода бошад. Севум: ҳар ки бар мусоҳибони беҳирад эътимод кунад, мулку давлатро падруд⁴ бояд кард. Чаҳорум: ҳар ки зулм кунад, ҳалоки худро яқин бояд кард ва мумкин нест, ки касе аз соғари ситамгорӣ чуръа бинӯшад ва ба хумори бало мубтало нагардад ва дар чамани аъмол ниҳоли бедод биншонад, чуз уқубату азоб бар надорад.

Раҳо кун ситамро ба якборагӣ,
Ки камумрӣ орад ситамкорагӣ.

Дигар, чаҳор чиз, ки қалили⁵ онро касир⁶ бояд донист: аввал: оташ, ки қалили ўро ҳамон зарар аст дар сӯхтан, ки бисёреро; дувум: вом⁷, ки надомат аз қарзхоҳон

¹ Ақовил – чамъи қавл.

² Мутарассид – мунтазир, нигарон.

³ Ҳарис – гурусначашм, тамаъкор.

⁴ Падруд – видоъ.

⁵ Қалил – андак, камӣ.

⁶ Касир – зиёд, бисёр.

⁷ Вом – қарз.

дар як дирам ҳамон аст, ки дар даҳ ҳазор динор¹. Севум: беморӣ, ки ҳарчанд инҳирофи² мизоч қалил бошад, заифу нотавонӣ орад; чаҳорум: аъдо, ки агар чи хору ҳақир бошанд, охир кори худ намоянд, дигаре то беморро сихати кулӣ ҳосил наояд, аз хӯрданӣ ва нӯшиданӣ зоиқа³ наёбад ва ҳаммол⁴ то бори гарон аз пушт наниҳад, наёсояд ва ошиқ то дар висоли маъшуқ нарасад, роҳат наёбад ва мусофир то ба манзил фуруд наёяд, изтиробаш кам нашавад ва марди махуф⁵ то аз адуви⁶ муставлӣ эмин нагардад, қарор нагирад.

Чун зи душман касе фароғат ёфт,
Чониби хушдилӣ инон бартофт.

Дигар, шаш касро тамаъ аз шаш чиз бояд бурид: аввал: подшоҳи золимниҳодно аз саботи давлат ва давоми мулк, дувум: мағруру мутақаббирро аз авсофи⁷ мардум ва ном кардани ӯ ба некуӣ, севум: бадхулқро аз бисёрии мусохибон; чаҳорум: беадаб ва хирарӯйро аз мартабаи бузургӣ; панҷум: мумсикро аз некиву некукорӣ; шашум: томеъро аз бечурмӣ⁸, чи тамаъ одамиро дар ҳаром афканад ва ҳар ҷо, ки хирсу оз хаймаи иқомат занад, амонату ростӣ аз он ҷо рахт бардорад.

Дигар, ду чиз қоим аст пеш аз вуқӯи ду чиз: аввал: ҳавз ва чашма то вақте хуш аст, ки ба дарё нарасида ва чун ба баҳр омезад, дигар аз ҳаловат ва покизагӣ умед натавон кард. Дувум: мувофақат аз хешон ва маваддати⁹ софӣ аз

¹ Динор – пули тилло, ашрафӣ.

² Инҳироф – қач рафтан.

³ Зоиқа – маза; завқ.

⁴ Ҳаммол – борбар, борбардор.

⁵ Махуф – ҳавфнок, тарсдор.

⁶ Адувӣ – адӯ, душман.

⁷ Авсоф – ҷамъи васф; сифат.

⁸ Бечурмӣ – беайбӣ, бегуноҳӣ.

⁹ Маваддат – дӯстӣ, муҳаббат.

дӯстон то вакте барқарор аст, ки мардуми суханчин ва муфсид¹ маҷоли сухан наёфтааст, чун мардуми дур дар мобайни ду ёр фурсати сухан ёфт, дигар бар дӯстии эшон таваккуъ набояд намуд ва эътимод натавон кард.

Дигар, се тан ҳамвора муқайяди² андуҳ ва асиру бандаи ғам бошанд: аввал: он ки доим ба бадкорӣ масруф бошад. Дувум: дар ҳолати иқтидор накукорӣ накунанд. Савум: ноандешида коре кунад ва оқибати он надомат бошад...

Дигар, се тан худро дар ранҷ андозанд: яке: он ки дар ҷанг аз худ ғофил шавад, то захми гарон ёбад. Дувум: он ки ворис надорад ва мол аз вачҳи ҳаром пайдо кунад. Севум, пирамарде, ки зани бад ва ҷавон дар никоҳ орад ва дил дар ӯ бандад, ки он зан ҳар вақт мавти ӯ аз Худо хоҳад.

Дигар, чидду ҷаҳди ду тан бефоида аст: яке козуре³, ки ҷомаи пуртакаллуф⁴ ва порчаи шаффоф пӯшад ва дар миёни об истода ҷома шӯяд. Дувум: бозургоне, ки зани хубсурат дар ақд орад ва ӯро дар ҳазар⁵ гузошта сафар кунад.

Дигар, таҳаттук⁶ ба ҳаракоти ду кас зоҳир шавад: яке: он ки моли худ назди бегона амонат ниҳад. Дувум: он, ки аҳмакero дар миёни худ ва ҳасм ҳоким кунад.

Дигар, тарки суҳбат аз ду кас наку афтад: яке он ки неку бадро яксон донад ва савобу иқоби укборо нобуд пиндорад; дувум: он ки зоҳирро аз навоҳӣ⁷ ва ботинро аз малоҳӣ⁸ пок надорад.

Дигар, аз шаш чиз фоида натавон гирифт: аввал, қавли беамал; дувум, моли беҳайр; сеум, дӯсти бетачриба,

¹ Муфсид – бадкор, вайронкор.

² Муқайяд – гирифтгор, побанд.

³ Козур – ҷомашӯй.

⁴ Такаллуф – ба маънии барзиёд.

⁵ Ҳазар – хона.

⁶ Таҳаттук – беандеша.

⁷ Навоҳӣ – ҷамъи наҳӣ.

⁸ Малоҳӣ – бозихо.

чаҳорум, илми бесалоҳ, панҷум: садакаи беният; шашум, зиндагонӣ бе сихҳат.

Дигар, ҳашт танро дар ҳашт чо тавон озмуд: олимро дар ҳангоми тақриру¹ мубоҳиса ва мардуми аслиро дар вақти нақбат ва зоҳидро дар эҳрози² савоби охират ва дӯстро дар айёми ҳоҷат ва деҳқонро дар мавсими зироат ва савдогарро дар ҳангоми ҳисоб ва бузургонро дар замони ғазаб ва шуҷоъро дар майдони ҷанг.

Дигар, бояд донист, ки ҳукамо бар авроқи саҳоифи васоё сабт кардаанд, ки аз мусоҳабати ҳашт гурӯҳ парҳез фармудан лозим аст ва ба ҳашт тоифа мусоҳабату муҳолатат³ аз лавозим аст. Аммо он ҳашт тан, ки домани мувофиқат аз ҳамдамии эшон дур бояд чид: аввал он аст, ки ҳаққи неъмат мунъимро⁴ нашносад ва худро ба куфрони⁵ неъмат мавсум⁶ созад. Дувум, он ки бесабаб ғазаб гирад ва ҳашми ӯ бар ҳилм⁷ ғолиб бошад. Севум, он ки ба умри дароз мағрур бошад ва худро аз риояти ҳуқуқи холику халқ бениёз ангорад⁸. Чаҳорум, он ки ҳар корро бар ғадру макр кунад ва онҳо дар назари ӯ сахл намоянд. Панҷум, он ки бар дурӯғ ва хиёнат далер бошад ва аз ростиву амонат парҳез кунад. Шашум, он ки дар абвоби⁹ шаҳват риштаи нафсро дароз гирад ва ҳавову ҳавасро қиблаи мақсуд шуморад. Ҳафтум, он ки бешарм бувад ва ба шӯхчашмӣ ва беадабӣ авқот¹⁰ ба сар кунад. Ҳаштум, он ки бе сабабе дар ҳаққи мардум гумони бад кунад ва бе ҳуҷҷате арбоби донишро муттаҳам созад. Аммо он ҳашт кас, ки бо эшон бояд пайваст ва суҳбати эшон ғанимат

¹ Тақрир – суҳанронӣ.

² Эҳроз – нигоҳ доштан.

³ Муҳолатат – ҳамдамӣ, ҳамсуҳбатӣ.

⁴ Мунъим – бадавлат, молдор.

⁵ Куфрон – куфр, кофир.

⁶ Мавсум – таъин.

⁷ Ҳилм – нармӣ, мулоиматӣ.

⁸ Ангоштан – пиндоштан.

⁹ Абвоб – ҷамъи боб.

¹⁰ Авқот – ҷамъи вақт.

бояд донист; аввал, касе, ки шукри эҳсон лозим шумурд; Дувум, он ки аҳду муҳаббат ва ақди маваддати ӯ ба хаводиси рӯзгор ва инқилоби замона ва гардишу даврони нопойдор шикаста нагардад; сеум, он ки таъзим ва такрими¹ аҳли макрама²т ва арбоби тарбият вочиби бинад; чаҳорум: он ки аз ғадру фучур³ ва нахвату ғурур бипарҳезанд; панҷум, он ки дар вақти ғазаб бар забт⁴ қодир шавад; шашум, он ки алами саховат барафрӯзад ва дар таҳсили матолиби соилон ба микдори макдур⁵ саъй намояд; ҳафтум, он ки ҳаё ва шарму салоҳро ҳар вақт бар худ тамассук⁶ намояд ва ба кадоме айём аз адаб таҷовуз накунад; ҳаштум, муҳибби сулаҳо⁷ ва арбоби яқин⁸ бувад ва аз аҳли фучуру фисқ қарона кунад. Ва ҳар ки бо ин тоифа, ки зикр шуд, дар мақоми мувофиқ бувад ва аз он гуруҳ, ки собиқ мазкур гашт, эҳтироз ва эъроз⁹ намояд, ба баракати мусоҳабати инон ахлоқи разила аз ӯ мунқатеъ гашта, мизочи ҳолаш бо салоҳ наздик шавад, чи сирка, ки ба он ҳиддат¹⁰ ва туршрӯйӣ, ки дорад, чун шакар дар он омезад, аз туршии худ бозраста, мучиби дафъи амрози касир мегардад.

МЕБОЯД ДИД:

Дунё золест фиребанда ва шавҳаркуш, ки бисёр таҳамтанонро бежанвор дар чоҳи лаҳад муқайяд¹¹ сохта ва чоест гузоштани ва гузаштани. Аксар соҳиби иқболро аз

¹ Такрим – эҳтиром.

² Макрама – иззат, лутфу қарам.

³ Фучур – бадкор, бадахлоқ.

⁴ Забт – худдорӣ.

⁵ Макдур – тавоноӣ.

⁶ Тамассук – эҳтиром.

⁷ Сулаҳо – чамъи солех, покдил.

⁸ Арбоби яқин – арбоби ҳақиқат, ростӣ.

⁹ Эъроз – ҳазар.

¹⁰ Ҳиддат – тезӣ.

¹¹ Муқайяд – гирифтор, побанд.

авчи давлат дар хоки мазаллат¹ анбошта ва гулест чуз хор бӯй надихад, саробест, ки чуз намоиши беш надорад, бояд, ки дар ин саробгоҳ ба хушёрӣ қадам ниҳӣ ва умри азизи худро, ки натиҷааш чуз фаное² нест, бар бод надихӣ ва коре чунон кунӣ, ки баъди ту ба нақӯй ёд кунанд ва гоҳ-гоҳе номи ту ба хайр баранд.

Чашм кушову нигар аҳволи хеш,
Хоби гарони ачал омад ба пеш.

МЕБОЯД ДИД:

Муҳаббат бар ду қисм аст: аввал, хубби³ дунё, ки охири он надомат аст; дувум, хубби дин, ки нафъи он биҳишт аст. Туро ихтиёр боқист аз ин ҳар ду, яъне надомат ва биҳишт ҳар чи қабул кунӣ.

Як нукта бас аст, агар шуур аст,
Варна чу чароғ пеши кӯр аст.

МЕБОЯД ДИД:

Ба кори дунё чунон ғарқ машав, ки худро ғарқ кунӣ, аз дасту по задани ту чи хайр зояд ва чи бад барояд. Ту хуб яқин медонӣ, ки муншии қудрат⁴ дар дафтари девони қазо ҳар он чи рақам фармудааст, аз он як ҳарф на беш, на кам хоҳад шуд. Пас чаро истиқлолро аз даст диҳӣ ва ба назари аҳли рӯзгор сабук дароӣ.

¹ Мазаллат – хорию зорӣ.

² Фано – нестӣ.

³ Хуб – муҳаббат.

⁴ Муншии қудрат – котиби тавоно; маҷозан малоика.

Гар кори ту нек аст, ба тадбири ту нест,
В-ар низ бад аст ҳам, ба тақсири¹ ту нест.
Таслиму ризо пеша куну шод бизӣ,
К-ин неку бади ҷаҳон ба тақдири ту нест.

МЕБОЯД ДИД:

Эй камхуш, ба илм кӯш, ки мардumi беилму беҳунар
ба диёри хеш, назди хеш ва бегона хору бемикдор² бошад
ва олиму ҳунарманд ба ҳар ҷо ва ба ҳар маконе, ки равад,
тавқиру³ иззаташ афзояд, лоф бар ҳунари обо⁴ ва аҷдод
мазан ва насабу ҳасабро⁵ васила масоз.

Аз ҳунари хеш кушо синаро,
Моя макун нисбати деринаро.
Зинда ба мурда машав, эй нотамом!
Зинда ту кун мурдаи худро ба ном!
Аз падари мурда малоф, эй ҷавон!
Гар на сағӣ, чун хушӣ аз устухон?

МЕБОЯД ДИД:

Эй фарзанди арҷманд, аз хешон ва қарибони худ
таваққуи хайр мадор, ки хешони ту чун шаҷари⁶ бебар-
ганд, карами эшон бемаҳал аст. Агар тавонӣ, ба зӯри бозуи
худ чизе ҳосил кунӣ, варна бар матрукаи⁷ бузургони худ
собиру шоқир бош ва хислати нек гузину некиро фаромӯш
макун ва эҳсон бар касе кардӣ, нокарда ангор ва рози дил
бо касе мағӯ ва аз бадасл таманнои вафо макун ва эътимод

¹ Тақсир – кӯтоҳӣ, гунаҳ.

² Бемикдор – бекадр, безътибор.

³ Тавқир – эҳтиром.

⁴ Обо – ҷамъи «аб» падарон.

⁵ Ҳасаб – ҳолу аҳвол, шараф, бузургӣ.

⁶ Шаҷар – дарахт.

⁷ Матрука – моли меросӣ.

бар занон мадор ва меҳмонро азиз дор ва сухани бедарёфту бебурҳон бар забон марон, бал аз тақрири бемаҳал, ки анвои шарру фасод сар мезанад, аз ончунон сухан хомӯши афзал.

«Хомӯши маънӣ дорад, ки дар гуфтан намеояд» ва ба ҷои касе бад марасон, ки «Ҷоҳкандаро ҷоҳ дар пеш аст».

Ҷар ки бадкор ё бадандеш аст,
Рӯи неки дигар кучо бинад?
Ҷар ки шохи мазаррате қорад,
Меваи манфиат кучо чинад?

«Барги сабз аст тухфаи дарвеш».

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

«...сарвати зиёд инсонро аз ҳадди одамай бароварда, ба ҳайвони ваҳшӣ табдил медиҳад. Агар майли одам ба танпарварӣ вусъат ёбад, қобилияти идроку фаҳмиш ва дониш мемирад».

Абӯалӣ ибни Сино

Дар таҳсили илму ҳунар кӯшидан қошонаи димоғро аз шамъи хирад равақ бахшидан ва оинаи дилро аз губори ҷаҳолат мусаффо сохтан.

Молдоре, ки аз давлати илм тӯҳикаса ва мунъиме, ки аз ганҷи ҳунар бебаҳра, қарини донодилони сухан-офарину равшанзамирон меҳри тамкин ҳеҷ қадре наёрад ва ба ҷашми ҷавҳариён ҷавҳари дониш ё қуввати бебаҳояш ба шубҳа ҳам наярзад.

Ҷар Фаридун шавад ба неъмату мулк,
Беҳунарро ба ҳеҷ кас машмор.

Парниёну¹ насич² бар ноаҳл
Лочварду³ тиллост бар девор.

Алҳақ: Илму ҳунар хусули чоҳу таҷаммулро⁴ маҳзан аст ва таҳсили симу зарро маъдани хотам⁵, донишу бинишро нигин ва дар таҳзиби⁶ ахлоқи шухрати офоқ чун нигорхонаи Чин, кафили кору бори мамлакати подшоҳон ва тоҷи сари фазилату иззати олимон.

Коре, ки туро ба Ҳақ расонад, илм аст,
Моле, ки зи ту кас наситонад, илм аст.
Қуз илм макун бадрақа⁷ дар дори чаҳон,
Роҳе, ки ба мақсад бирасонад, илм аст.

Агар чоҳил биёмӯзад, оқил гардад, вагарна мутамавил⁸ соил шавад, турфа давлатест, ки аз бахшоиш тариқе гирад, чандоне ки ба дигарон базл кунӣ, афзунӣ пазирад, пас лозим аст, ки дар таҳсили илм ва ҳунар бикӯшад ва умри азизи худро ба лаҳв ва лаъб талаф насозад.

Касби камол кун, ки азизи чаҳон шавӣ,
Кас бе камол ҳеч наярзад, азизи ман.

¹ Парниён – харир.

² Насич – матоъ.

³ Лочувард – санги кабудӣ шаффоф, ки аз он нигини ангуштарӣ месозанд.

⁴ Таҷаммул – ҳашамат.

⁵ Хотам – нигин.

⁶ Таҳзиб – тарбия.

⁷ Бадрақа – ҳамроҳ, рафиқ.

⁸ Мутамавил – тавонгар, бой (Соил – гадо).

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Аз лаимони¹ даҳр таманнои диле хоستان ва аз сангдилон чашми беҳӣ доштан подзаҳр дар даҳони мор чустан аст ва шаъшааи офтоб аз шаби дайчур² ҳосил намудан. Гули қоғаз бо васфи рангин машом муаттар насозад ва чӯби хушк бо вучуди обёрӣ самар наёрад.

Зи бедардон илочи дард чустанҳо ба он монад,
Ки хор аз по бурун орад касе бо неши акрабҳо.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Онро, ки сиришташ бад асту одаташ ноқис, ба таҳзибу тарбияти ӯ кӯшидан маҳтоб ба газ³ паймудан аст ва бод ба мушт гирифтани, ки мисмор⁴ аз ҷид ва ҷаҳд дар санги хоро наравад ва зангӣ аз шустан ба оби Кавсар⁵ сафед нагардад.

Кажро ба такаллуф натавон рост намудан,
Кай тир тавон сохтан аз чӯби камонҳо.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Эҳтиёҷ санг аст барои шикастани гавҳари иззати мардумон ва оташест баҳри сӯхтани баргу сози тақвири⁶ инсон, агарчи аз ин балои ногаҳонӣ ва офати осмонӣ мутанаффисро⁷ гурезе нест ва аз гирдоби ранҷу миҳани⁸ хоҳишҳои дунёвӣ сабоҳони чобукдастро вораҳидан

¹ Лаим – нокас, хасис, фурӯмоя.

² Дайчур – торик.

³ Газ – ченаки дарозӣ (91,5 см).

⁴ Мисмор – мех.

⁵ Кавсар – чашмае дар бихишт.

⁶ Тақвир – иззат, эҳтиром.

⁷ Мутанаффис – нафаскашанда.

⁸ Миҳан – меҳнат.

мумкин не, аммо даст диҳад, дасти савол пеши касе дароз нанамояд ва ҳочати худро ба Худо супорад, ки он биноест ва азобест азим, ки ҳар гоҳ бесабронро рӯ медиҳад, дасти дарюзагарӣ¹ ба ҳузури ҷаҳонӣ дароз менамояд ва гавҳари обрӯро бе об месозанд.

Дар шуҷоат одамӣ ҳарчанд чун Рустам шавад,
Мешавад чун Зол очиз дар набарди эҳтиёҷ.

Муносиб, ки дар он вақт по ба домани қаноат дар-кашад ва пайи рӯзӣ пеши муҳолифон обрӯи худ нарезад.

Пур кун зи оби дидаи гирён сабӯи хеш,
Яъне марез бар лаби ҷӯ обрӯи хеш.
Ҳаргиз ғаме зи косаи ҳолӣ намехӯрем,
Наргисифат задем гиреҳ бар гулӯи хеш.

Ки дар тангдастию фалокат зи аҳли давлат таманно мурувват намудан, хок дар дидаи умед анбоштан аст ва ба хангоми ғурбат ва саромади² усрат³ аз аҳли рӯзгор чашми беҳбудӣ доштан, дар оташи ҳасрат ва ҳирмон⁴ сӯхтан.

Ба вақти тангдастӣ ошно бегона мегардад,
Суруҳӣ⁵ чун шавад ҳолӣ, ҷудо паймона мегардад.

Агар чораи ҳолат аз гулгунаи илму ҳунар хушҷамол аст ва ганҷинаи сина аз нукуди фунуну ҳурфат⁶ молмомол, пас ба хона пушт ба девор нишастан, дар ранҷу миҳан мубтало гаштан аст ва ҳамчун пастҳимматон дар ҷоҳи ҳорӣ ва парешонӣ афтодан. Лозим аст, ки аз кулбаи эҳсон

¹ Дарюза – гадоӣ.

² Саромад – сардафтар.

³ Усрат – машаққат, рӯзи саҳт.

⁴ Ҳирмон – ноумедӣ.

⁵ Суруҳӣ – зарфи шароб.

⁶ Ҳурфат – касб, пеша.

рахт берун кашӣ ва азму чазми сафар намой, то шаби
сияхбахтӣ аз сахари мурод мубаддал шавад ва хуршеди
мақосид аз уфуқи ғайб тулӯъ намояд.

Сафар мураббии мард аст ё ҳусули зафар,
Сафар хазинаи мол асту устои хунар.
Ба шаҳри хеш касе қадри кас намедонад,
Гухар ба батни садаф, қадри ӯ бувад камтар.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Ҳар ки бинои мулку давлат бар зулм ниҳод ва шеваи
ҷабру ситам ихтиёр намуд, анқариб мулкаш завол ёбад ва
давлаташ интиқол¹, шери найистон чун даҳан ба хунхо-
рагии бечорагон олуи гардонид, бедареғ аз дами теғ оби
мамот² чашид.

Шавад золим зи зулми худ хароб оҳиста-оҳиста,
Равад чун дашна³ қассоб об оҳиста-оҳиста.

Мард касест, ки зердастон наёзорад ва равнаки
бозори давлат ва тобиши офтоби ҳашматро эътибор нест,
ки он дар чашм задан косид⁴ мегардад ва ин ҳангоми
нақбати ниқоб ихтифо⁵ бар рух меандозад.

Даврони бақо чу боди саҳро бигзашт,
Талхиву хушиву зишту зебо бигзашт.
Пиндошт ситамгар, ки ҷафо бар мо кард,
Бар гардани ӯ бимонду бар мо бигзашт.

¹ Интиқол – кӯчидан, иваз шудан.

² Мамот – марг.

³ Дашна – теғ, корд.

⁴ Косид – беривоч, беравнак.

⁵ Ихтифо – пушида, пинҳон.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Хуррам касест, ки косаи дилаш моллом аз зарри
накуист ва дукони табъаш машхун¹ аз матои дилчӯ,
чашмаш аз сурмаи ҳаё пурнуру димоғаш аз ҳаёлот хуш,
ахлоқи маъмури² вафодорӣ яктои замона ва ба ошноӣ
бемислу ягона, аз макру фиреб муъсир³, овози дағобозӣ⁴ ва
ҳаё ройи⁵ мубарро⁶ хусни сулук дарбори ўст ва сармои
иззату тавқир⁷ дар чайбу канор.

Ҳар ки дар ў сирати неку бувад,
Одаме аз одамиён ў бувад.
Некии мардум на накурӯйӣ аст,
Хӯйи неку мояи⁸ некуйӣ аст.

...дар ҳаёт баҳамчашмон сурхрӯйӣ ҳосил намудан аст
ва баъди марг мисоли оҳуи мушк нофа⁹ ёдгорӣ гузоштан.

Ёд дорӣ, ба вақти зодани ту
Ҳама хандон буданду ту гирён?
Ончунон зӣ, ки баъди мурдани ту
Ҳама гирён шаванду ту хандон.

¹ Машхун – пур.

² Маъмур – пур, мутеъ.

³ Муъсир – камбағал.

⁴ Дағобозӣ – макру ҳила.

⁵ Рой – фикр, андеша.

⁶ Мубарро – пок, соф.

⁷ Тавқир – эҳтиром.

⁸ Моя – асос.

⁹ Нофа – халтачаи мушк, ки аз нофи оҳу ҳосил мешавад, гӯё макони
он Хутан (Чин) будааст; маводди хушбӯй.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Бе талаб бар дари касон гардидан хурмату обрӯи хеш
рехтан аст ва даст бар дари дигарон бе ичозат бурдан
сарриштаи иззат ва тавқир гум кардану мучиби силӣ
хӯрдан аст.

Бе талаб, зинҳор бар хони касон меҳмон машав,
Гавҳари беқимати санги таҳи дандон машав.

Набинӣ, ки то гул дар гулзор ба иштиёқи¹ таллоқ² лаб
накушояд, зинҳор андалеб³ таманнои висолаш дар дил
наёрад ва то ниҳол дар бӯстони сабад меваҳои гуногун
пешкаш насозад, касе бар ағсонаш⁴ панҷаи хоҳиш дароз
накунад.

Ишқ аввал дар дили маъшук пайдо мешавад,
То насӯзад шамъ, кай парвона шайдо мешавад.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Ҳар фарди башарро лозим аст, ки ба суҳбати
донишварони равшанзамир ва хунармандони пуртадбир
зонуи адаб таҳ намояд ва аз омезиши ҷоҳилони хаффош-
табиат⁵ иҷтиноб⁶ варзад, ки мулоқоти хирадмандон ҳамчу
мушқу анбар аст. Суҳбати сафехон⁷ чун мичмари⁸ пур аз
ахгар⁹, аз он тараф сарсарӣ ҳам биёяд, бӯи хушаш бар дӯш

¹ Иштиёқ – шавқ, орзу.

² Таллоқ – чудой.

³ Андалеб – булбул.

⁴ Ағсон – шох, навда.

⁵ Хаффош – кӯршапарак.

⁶ Иҷтиноб – парҳез.

⁷ Сафех – аблах, нодон.

⁸ Мичмар – зарфи уд ва испанддудкунӣ.

⁹ Ахгар – оташпора.

гирифта, дилу димоғро нофаи Хутан созад ва сахнаи табъро чамани чаман ва агар аз ин тараф насиме ҳам бивазад, ба мучоварати¹ бад чун барқи хотиф² хирмани офиятро³ бисӯзад ва шуълаи ғам дар дил барафрӯзад ва агар бар оинаи хаёл партави рафоқати чуҳҳол⁴ бияфтад, ранги нокомӣ тираву тор намояд ва хокистари номуродӣ бар фарқ афсонад.

Об чун дар равған уфтад, нола хезад аз чароғ,
Сухбати ноҷинс бошад самраи⁵ озорҳо.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Ин панҷ уюбро⁶ дастури амали хеш набояд сохт ва нарди рағбати инон бар бисоти рӯзгор набояд бохт.

Аввал: киморбозӣ, ки ин рахнаандози кохи имон аст ва ғоратгари кишвари иззату ҷон;

Рочаналро савдояш⁷ дар сар уфтод, охир шунидӣ, ки ба чашм задан салтанат аз даст бидод. Хама ашғолро⁸ андозаест, аммо ин берун аз имкон ва дигар баҳори уюбро соҳиле аст, лекин ин Қулзуме⁹ аст нопадоканор, ки киштии авқот дар чормавчай¹⁰ тӯфонаш андохта, матои дину дунёро ғарқи фано сохт. Агар ба мисли «Ганчи Қорун»¹¹ ба даст ояд ва неъматӣ рубъи маскун¹ муяссар

¹ Мучоварат – ҳамнишинӣ, наздикӣ, ҳамсоғӣ.

² Хотиф – дурахшанда.

³ Офият – осудаҳолӣ, амонӣ.

⁴ Чуҳҳол – чамъи чоҳил.

⁵ Самра – самар, ҳосил.

⁶ Уюб – чамъи айб.

⁷ Савдо – номи амрозест аз ахлоқи чоргона ва номи мизоҷ (Роча лақаби шоҳони Ҳинд).

⁸ Ашғол – чамъи шуғл.

⁹ Қулзум – баҳр; баҳри Аҳмар (Сурх).

¹⁰ Чормавҷ – маҷозан чор дарё.

¹¹ Қорун – соҳиби ганчи бисёре, ки сарваташ барбод рафтааст.

гардад, назри як бозиш мешавад ва даст аз бозичаи дуом чун панчаи чанор холӣ мемонад, иштиёқаш ба ранги иштиҳои оташи сӯзанда гоҳе сурати интифо² напазирад ва пои шавқаш мисли оби равони дарёи аз сайр мондагӣ напазирад.

Хуш дор аз ин қиморбозӣ!
Бигрез зи қалби корсозӣ!
Бадтар ба ҷаҳон аз ин бало нест!
Дар анҷуманаш ба ҷуз дағо нест!

Дувум: шикорбозӣ, ки гулуи чонварон аз корди бераҳмӣ буридан ва таклифи³ эшон ҳамчун таклифи худ нашумурдан баид⁴ аз инсоф аст.

Саъдӣ гӯяд: Зери поят гар надонӣ ҳоли мӯр,
Ҷамчу ҳоли туст зери пои пил.

Агар дар пои инсон хоре бихалад ва ё мӯри безӯр вар ҷисм бигазад, чи ҳолати торе мешавад ва чи гуна ранг мутағайир мегардад, чи ҷое, ки ҳайвонотро ба дашнаи бераҳмӣ мазбух⁵ сохтан ва ба бедарде рӯҳи онҳо аз тан баровардан.

Шунидаам, ки ба заббоҳ⁶ гӯсфанде гуфт
Дар он замон, ки гулуяш ба теғ мебурид.
Мазои ҳар хасу хоре, ки хӯрдаам, дидам,
Ҷар он ки паҳлуи чарбаш хӯрад, ҷӣ хоҳад дид?

¹ Рубӣ маскун – чоряки кураи Змин, ки мувофиқи ақидаи пешиниён аз чор як ҳиссаи Зминро хушкӣ ташкил медиҳад ва ҳамин қисми Замирно рубӣ маскун (чоряки аҳолинишин) номидаанд.

² Интифо – хомӯшӣ.

³ Таклиф – азоб.

⁴ Баид – дур.

⁵ Мазбух – сар буридан.

⁶ Заббоҳ – қассоб, забҳкунанда.

Мааҳозо¹, то ҳадди имкон дар тасдеи² чонварон накушад ва нақши эзорсон³ ӯ сон⁴ бар сахфаи хотир накашад.

Фирдавсӣ:

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки чон дораду чони ширин х(в) аш аст!
Сиёҳ андарун бошаду сангдил,
Ки хоҳад, ки мӯре шавад тангдил.

Ҳофиз фармуда:

Мабош дар пайи озору ҳар чи хоҳӣ, кун!
Ки дар тариқати⁵ мо ғайр аз ин гуноҳе нест.

Севум: Шаробхорӣ. Ҳар ки хаёли шавқи майнӯшӣ дар сар медорад ва авқоти ҳаёти мустаор⁶ бад-ин шуғл сарф мекунад, умуроти⁷ дунёро абтар⁸ месозад ва ба раҳгузариҳои охират хорҳои надомат меандозад, неъматҳои номутаноҳӣ⁹ бар ӯ ҳаром аст, лаънати ҳар аҳли мазоҳиб¹⁰ ба рӯяш мустадом¹¹ чоми дилаш аз бодаи беҳушӣ маъмур¹² ва дар беҳаёиву тардоманӣ ба олам машхур.

Ақли солим зи майи ноб¹³ наояд берун,
Киштии коғазӣ аз об наояд берун.

¹ Мааҳозо – бо ҳамин, ҳамин тарик....

² Тасдеъ – ташвиш.

³ Эзоросон – мачозан камар бастан.

⁴ Сон – тавр, гуна.

⁵ Тарикат – роҳу равиш, мазҳаб.

⁶ Мустаор – муваққатӣ.

⁷ Умурот – чамъи амр.

⁸ Абтар – бефоида, беҳуда.

⁹ Номутаноҳӣ – беинтиҳо, бепоён.

¹⁰ Мазоҳиб – чамъи мазҳаб.

¹¹ Мустадом – ҳамеша, доимо.

¹² Маъмур – пур.

¹³ Ноб – соф, холис.

Чаҳорум: Зинокорӣ. Зинокорӣ, ҳаёти бесаботро дар афъоли бад зоеъ кардан ва густохона¹ бар корҳои ношоиста ва умуроти нобоиста² камари вақоҳат³ бастан хилофи ақл аст. Касе, ки ҳайвуннафс дар мизмори⁴ зинокорӣ маҳмез⁵ кунад ва ҷамозаи⁶ табиат дар тариқи бадкорӣ тез, дар чорсуи гетӣ⁷ ангуштнамо ба беҳамиятӣ⁸ шавад ва дар сафар тӯшаи шармсори барад. Агар гули харзахра зебу зинати бӯстон буда, боғбон ба даманидани насрину настаран⁹ машаққат набурдӣ ва агар хористони бадафъоли¹⁰ самари нек ниҳодӣ, касе дар гулистони ҷаҳон навбоваи некаъмоли нанишондӣ.

Саъдӣ: Ки шаҳват оташ аст, аз вай бипарҳез,
Ба худ – бар оташи дӯзах макун тез.
Дар он оташ надорӣ тоқати сӯз,
Ба сабр обе бар ин оташ зан имрӯз.

Панҷум: Дуздӣ. Ҳар ки бар ин кори накуҳида¹¹ табиати худро ғабб¹² гардонад ва рӯзӣ аз чунин пешаи ноқиса пайдо менамояд, чеҳраи ҳолро ба охир аз ашки надомат мешӯяд ва шерозаи нусхаи ҷамъияту хотири хеш мунташир месозад. Ҳама олам дар шаб ба истироҳат

¹ Густох – бешарм, беҳаё.

² Нобоиста – нобоб, нолоиқ.

³ Вақоҳат – бешармӣ, беҳаёӣ.

⁴ Мизмор – майдон.

⁵ Маҳмез – пошна.

⁶ Ҷамоза – тезрафтор.

⁷ Гетӣ – дунё.

⁸ Беҳамият – беномус, беорият.

⁹ Насрину настаран – хулул, хӯч.

¹⁰ Бадафъол – бадфёъл.

¹¹ Накуҳида – таън.

¹² Ғабб – рӯз дар миён, ё ҳафтае як рӯз ба дуздӣ одат кардан.

масруфу \bar{u} ҳамчу буми шум ба талоши маош машгуф¹. Ҷар кас ба бистари роҳату айш дар амну амон ва \bar{u} ба сазои ҷисмонӣ пайи ғораи ақос² ва адонӣ³ дар меҳнати зиндон. Агар боре истехсоли бечояш ошкор шавад ва муктасабаи⁴ ҷоизаш падидор, пешкаши ришватситонон мегардад ва ранги сияҳбахтон кафи афсӯсу ҳасрат мемолад. Гоҳе пояш силки⁵ занҷири мусалсал⁶ асту гоҳе гулуяшро тавқи лаънат ҳамоил. Ҷар фарди башар аз суҳбаташ нуфур асту аз мулоқоташ кофур⁷, пас аз ин кори ношоиста иҷтиноб набудан бачо

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Бар мулоқоти соҳибғараз эътимод надорад ва хилташро⁸ ба ҳеҷ вақт дар ҳисоб нашуморад, ки чун бармуроди хеш дастрас ёбад, аз анису⁹ мувохот³ рӯ бартобад.

Чун ғараз омад, ҳунар пӯшида шуд,
Сад ҳичоб³ аз дил ба рӯйи дида шуд.

¹ Машгуф – саргарм.

² Ақос – канораҳои дурдаст.

³ Адонӣ – ҷамъи адно; хору забун.

⁴ Муктасаб – ба даст оварда шуда.

⁵ Силк – банд.

⁶ Мусалсал – пайвасти пай дар пай.

⁷ Кофур – нобовар.

⁸ Хилт – ахлоқи ҳукмрон аз ахлоқи ҷоргона: хун, сафро, савдо, балғам дар вучуди одам.

⁹ Анис – рафиқ.

³ Мувохот – дӯстӣ ва бардарӣ

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Агар дар талаби коре вақте пеш ояд ва ба манзили хусули мақсуд мушкилӣ рӯ намояд, наъл дар оташ нашавад ва аз роҳи душворгузар собитқадаме бар нагардад.

Гар фалак кори туро барҳам занад, аз чо марав!
Чомаро хайёт⁴ созад қатъ баҳри дӯхтан.

Басо авқот аз гардиши сипехри⁵ бемехр найрангҳои гуногун ва шуъбадаҳои⁶ буқаламун⁷ сар мекашад ва ба сони Юсуф аз аҳвони⁸ шаётини даҳр гарди малол бар домани ҳол менишинад ва бӯи пероҳани маром ба машом намерасад. Агар дар он замон замона оби шӯри номуродӣ ба коми чон чаконад ва ҳазорон доғҳои таколиф⁹ бар чигар ниҳад, рутбу-ул-лисон ба шукргузори будан бехтар аст ва тиразабон ба сипосдорӣ¹.

Дар биёбон чун зи шавқи Каъба хоҳӣ зад қадам,
Сарзанишҳо гар кунад хори мағелон, ғам махӯр!

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Асбоби истиқомати² салтанат ва аркони³ пойдории мамлакат чаҳор ҳастанд:

⁴ Хайёт - дӯзанда

⁵ Сипехр – маҷозан замон.

⁶ Шуъбада – найрангбозӣ.

⁷ Буқаламун – маҷозан рангоранг.

⁸ Аҳвони - бародарон

⁹ Таколиф – азоб, ҷабр

¹ Сипосдорӣ – миннатдорӣ.

² Истиқомат – пойдорӣ, барқарорӣ.

³ Аркон – ҷамъи рукн, сутун.

Аввал: дурандешӣ, пеш аз пеш омадани воқеот биандешад ва аз тааммуқи¹ назар нишебу фарози маомилот бубинад.

Илочи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард,
Дареғ суд надорад, чу рафт кор аз даст.

Дувум: истиқлол, ки баъдаш сурати интиқол² набандад ва пой иқомат³ аз чодаи иродат налағжад.
Ба устувории андеша кӯш дар тадбир,
Ки аз тараддуд васвос сад халал зояд.
Субот⁴ рой намояд, хаёл кори дуруст,
Дар оби чунбон сурат дуруст нанамояд.

Севум: дурусттадбир, ки аз роҳи савоб ҷониби тақсир моил нагардад ва аз нохуни тафаккур гиреҳи корҳои сарбаста бикшояд.

Ба тадбир Рустам даромад ба банд,
Ки Исфандёраш начаст аз каманд.

Чаҳорум: шамшери тез, ки дар хунрезии аъдо шӯрангез бошад, дар маъракаи ҷидолу⁵ қаттол қиёматхез.

Нашавад нафси омма қобили хайр,
Гарна шамшер подшо бошад.

¹ Тааммуқ – чуқур.

² Интиқол – кӯчидан, иваз шудан.

³ Иқомат – истиқомат, манзил.

⁴ Субот – устуворӣ.

⁵ Ҷидол – низоъ.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Созу сомони ҷаҳон зар асту зебу зиннати инсон зар, аз заркори олам фуруғ¹ мебояд... ва аҳли қалам шабро ба рӯз меорад, душмани ҷон ба ғамгусорӣ гирояд² ва сангдил аз дуруштӣ боз ояд.

Зар бар сари фӯлод ниҳӣ, нарм шавад.

Алҳақ, зар мучиби истиқомати давлат асту боиси таъзиму такрими бани навъи инсон, зариаи³ зарқи⁴ коинот⁵ асту василаи осоишу оромӣ, айбро кимиёсту амрози тақсирро даво.

Эй зар, ту Худо най, валекин ба Худо,
Саттори уюбу қозиюлҳочотӣ⁶.

Касе, ки дасташ аз зар холист, агар чи аз дудмони⁷ олий бошад, насабу ҳасабаш касе наменурсад ва бар шунидани ҳолу табораш гӯш намедихад.

Имрӯз хулқи хеш ба симу ба зар кунанд,
Бе зар агар бародар, з-ӯ ҳам ҳазар кунанд.
Зардор гарчи нодон, гӯянд: оқил аст,
Безар агар чи доно, мислаш ба хар кунанд.

Зардор агар бимирад, хешону ғайр гирианд,
Безар агар бимирад, кам чашм тар кунанд.

¹ Фуруғ – ривоч.

² Гироидан – майл, рағбат.

³ Зариа – восита.

⁴ Зарқ – фиреб.

⁵ Коинот – бошандагон, мавҷудот.

⁶ Қозиюлҳочот – ҳочатбарор.

⁷ Дудмон – хонадон, қабила.

Зардорро ба маҷлис ҷое диҳанд бар сар,
Безар агар биёяд, ҷо тангтар кунанд.

Лозим аст, ки дасту бозуи ҳиммат кушода, ганҷ ба
даст орад ва дар таҳсили мол ҳадди ҳалолро нигоҳ дорад.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Шоҳе, ки содалавҳону қачтабъонро қору бори
мамлакат тафвиз¹ намояд, подшоҳ асту ҳукумат аз даст
бидиҳад.

Қитъаи Саъдӣ: Надихад хушманди равшанрой²,
Бо фурумоя қорҳои хатир³.
Бурёбоф гарчи бофанда аст,
Набарандаш ба қоргоҳи ҳарир.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Риояти ҳаққи дӯстон нақардан ва аз эшон чашми
манфиат доштан ҷунун аст, ки дар замин тухм наафшон-
дану умедвори зироат мондан.

Қасе дар анҷуман шамъе наярӯхт,
Нишони равшаниро қай тавон ёфт?

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Ҳар ки бар рӯят абвоби қарам ва эҳсон бикшод, аз
ганҷи беранҷи хеш ба ту насибе бидод, зинҳор қардан аз
тоаташ напечӣ ва дил аз ҳаёлотӣ инқиёдаш⁴ натоҷӣ. Агар
аҳёнан ӯ чеҳраи ҳолат аз ноҳуни мазаррат бихрошад ва

¹ Тафвиз – супоридан.

² Равшанрой – равшанфикр.

³ Хатир – қорҳои бузург.

⁴ Инқиёд – итоат.

чашми дилат ба ғубори кудурат¹ мукаддар² созад, то ҳам ангушти ҳакамаш³ бар чашми эҷоб⁴ наниҳӣ ва забон ба гилаву шиквааш накушоӣ, ки побанди салосили⁵ минна-таш ҳастӣ, намакхӯри хони эҳсонаш.

Куфри неъмат мекунад ризқи ҳалолои худ ҳаром,
Тифл аз пистон газидан мекунад хун ширро.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Забти⁶ ин панҷ хасоили намакхӯрони хони подшо-хиро зарурист ва мулозимони зилли⁷ олиҳиро лозимӣ:

Аввал: шуълаи хашмро аз оби таҳаммул фурӯ нишон-дан ва хористони ғазабро бо ахғари бурдборӣ⁸ сӯхтан.

Таҳаммул кунад, ҳар киро ақл ҳаст,
На ақле, ки хашмаш кунад зери даст.
Таҳаммул чу захрат намояд дуруст,
Вале шахд гардад, чу дар табъ руст.

Дувум: аз ҳасади абноӣ⁹ чинс синаро мусаффо дош-тану лавҳи¹⁰ дилро аз нукуши буғз поку муарро¹¹.

Кина бари сина, ки бинҳод рахт?
Дил шавадаш аз пайи озор сахт.

¹ Кудурат – дилтангӣ, хафагӣ.

² Мукаддар – тира, сиёҳ.

³ Ҳакам – миёнарав.

⁴ Эҷоб – қабул.

⁵ Салосил – силсилаҳо.

⁶ Забт – худдорӣ.

⁷ Зил (л) – химоя.

⁸ Бурдборӣ – сабру тоқат.

⁹ Абно – ҳамчинсон; одамони дар як дарачаву вазъият.

¹⁰ Лавҳ – сармашқ, маҷозан дафтар.

¹¹ Муарро – ҳоли, поку озод.

Севум: мохтоби табиатро аз хусуфи¹ тамаъ торик нагардонидан ва хуршеди дилро аз кусуфи² ҳавову ҳавас бе нур насохтан.

Ҳарисро накунад неъматӣ ду олам сер,
Ҳамеша оташи сӯзанда иштиҳо дорад.

Чаҳорум: дар худуси³ ҳодисаи ҷонгузо⁴ изтироб намудан, шадиди⁵ масоиб⁶ пайи ҳиммат аз кӯи истиқлол⁷ берун наниҳодан.

Калиди таваккул гар ояд ба даст,
Дари ганҷи иқбол битвон кушуд.
Ба ҷавғони сидқ андар ин арсагоҳ,
Зи майдон тавон гӯӣ давлат рабуд.

Панҷум: ба ҳар кор дурустиву андозаро нигоҳ доштан ва дар роҳи харҷ аз ҳадди дахл берун нагузоштан.

Ҷаҳон мегузорад ба хушхорагӣ,
Ба андоза дорад тағборагӣ.
На базле, ки тӯфон барорад зи мол,
На бухле, ки саҳтӣ дарорад ба ҳол.

¹ Хусуф – моҳгирӣ; ин ҷо ба маънои торикӣ.

² Кусуф – офтобгирӣ, дар ин ҷо ба маънои хирагӣ.

³ Худус – пайдоиш; рӯй додан.

⁴ Ҷонгузо – ҷоннок.

⁵ Шадид – ҷамъи саҳтӣ.

⁶ Масоиб – мусибатҳо.

⁷ Истиқлол – бекарорӣ.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Дар маҷлиси бузургон ва маҳфили ҳасби¹ лаёқату ҳасбияти худ нишастан боиси донишмандисту ҳифзи маротиби дигарон доштан мучиби хирадмандӣ. Беандеша ҳамчун девонагон суҳан гуфтан фарқи хичолат пеш афтодан асту бе маҳал лаб аз табассум ошно гардонидан чашм бар пушти пой надомат дӯхтан.

Лоиқи маҳфил набошад, ҳар ки хандад бемаҳал,
Кафш чун дандон намояд, мешавад аз пой дур.

Ҳар ки бо касе ба такаллум машғуф² бошад ва ба суҳангӯӣ масруф, ло калом каломаш қатъ накунад ва дар гуфтугӯяш дахл надихад.

Суҳанро сар аст, эй хирадманду бун.³
Маёвар суҳан дар миёни суҳун.

Чун тақрираш⁴ ба ихтимом⁵ расад ва силсилаи ақвояш ба анҷомҳо фил⁶ замири⁷ хеш макри кам аз беш ба ширинзабонӣ бар забон овардан бехтар аст ва аз саргӯшӣ ошкоро гуфтан хуштар.

Дар маҷолис ҳарфи саргӯшӣ⁸ задан бо якдигар,
Дар замини синаҳо тухми нифоқ афкандан аст.

¹ Ҳасб – кадр; ҳасбият – андоза, миқдор.

² Машғуф – мафтун.

³ Бун – поён, охир.

⁴ Тақрир – суҳан.

⁵ Ихтимом – анҷом, охир.

⁶ Фил – филҳол, дарҳол.

⁷ Замир – фикру хаёлҳои пинҳонӣ.

⁸ Саргӯшӣ – ба гӯши ҳамдигар пичир-пичир гап задан.

Аз айбҷӯйӣ ва дурӯғгӯйӣ забонро ошно намудан ва аз гайбату бухтон дили сомеъин¹ шодон кардан ва аз гулгунаи истехзаи ӯ тамасхур ранги орази табиат афрӯхтан ва ҳаракати дасту бозу ва чашму абру хилофи таҳзиб ба кор бурдан шамъи шармандагӣ дар базм равшан сохтан асту дуди парешонхотирӣ ба димоғ печонидан, реш аз бозуи ано² мул масун³ дорад ва гӯшу биниву даҳан аз ангушти маъмун⁴.

Агар зарурати қазо⁵ ҳавоичи⁶ зарурӣ афтад, ба тариқе аз маҳфил берун рафта фориг шавад, ки бори хотири анчуман нагардад ва бар дили ҳозирин гарон нагузарад, либоси пӯшидани аз олоиши ҷисмонӣ мусаффо дорад ва ҳештанро аз такаббуру нахват мубарро. Сармоия фаҳри обо ва аҷдод нафурӯшад, дар санову ситоиши худ нақӯшад.

Санои худ ба худ гуфтан намезебад туро, Соиб,
Чу зан пистони худ молад, ҳузузи⁷ нафс кай ёбад?

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Баландҳиммат дасти тавачҷуҳ ба нафъи махлуқот баркушояд ва ба ҳеҷ вақт аз касе мутавакқеи⁸ ёри набошад. Агар ба ӯ ҳаводиси рӯзгор пойи тавсани⁹ ҳимматашро аз ин роҳ билағжонад, зимоми шикеб¹⁰ ва истибор¹¹ аз даст

¹ Сомеин – шунавандагон.

² Ано – ранҷ, заҳмат.

³ Масун – эмин, амон.

⁴ Маъмун – дар амон.

⁵ Қазо – иҷро.

⁶ Ҳавоич – эҳтиёҷ, ҳочат.

⁷ Ҳузуз – баҳра, лаззат.

⁸ Мутавакқеъ – умедворӣ.

⁹ Тавсан – шӯҳӣ, саркашӣ.

¹⁰ Шикеб – сабр, тоқат.

¹¹ Истибор – сабр, таҳаммул.

намедихад, умеди беҳӣ ва беҳрӯзӣ аз хӯшачинони дунявӣ бар намедорад.

Офтоби ҷаҳонтобро хосияте аст, ки бар зарраи бемиқдор партаве андозад ва аз ӯ хоҳиши ивазу бадал наёрад. Дарахти сандалро одатест, ки аз хушбӯии хеш тамоми оламиён муаттар созад ва таманнои истимдод¹ ғайре хотираш ҷо напазирад.

Аҳли ҳимматро набошад така бар бозуи кас,
Хаймаи афлок² бе ҷӯбу таноб истодааст.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Бо ҳар кас маросими пояшиносӣ ба ҷой овардану бисоти буқаламун меҳмондорӣ биёростан шеваи хирадмандон асту тариқай ҳунарпарварон. Агар бахт бедор асту иқбол ёвар, то тавонӣ, дили аҳли ҷаҳон аз талаттуфу³ мадор хуш дор, ҳин-ул-васеъ⁴ ба зӯру бозуи ҳиммати хеш муродоти маҳлуқот барор, ки оби дарё аз серобӣ кому даҳони ташнагон танзил⁵ напазирад ва давлати илму ҳунар аз бахшоишу файзрасонии дигарон камӣ нагирад.

Нест, мумкин нашавад дахл зи резиш афзун,
Дона дар хок яке сад шавад аз афшондан.

Аммо боз ин вақт ба даст наёяд, ки мулку давлат даст ба даст биравад ба байни ҳафт кишвар⁶. Мафтуҳаро⁷ Сикандар ҷӣ сохт ва ҷӣ гуна «Ҷиҳил ганҷ»-ро Қорун ба ҳасрату нокомӣ гузошт?

¹ Истимдод – ёрӣ, мададталабӣ.

² Афлок – ҷ. фалак.

³ Талаттуф – лутф.

⁴ Ҳин-ул-васеъ – инак васеъ.

⁵ Танзил – суд, фоида.

⁶ Ҳафт кишвар – ҳафт иқлим.

⁷ Мафтуҳа – фатҳ.

Дарёб кунун, ки неъматат ҳаст ба даст,
К-ин неъмату мулк меравад даст ба даст.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Пайдоиши инсони заиф-ул-баниён аз катраи нопок асту анчомаш хок. Дар ҳамчунин фурӯмоягӣ, худро аз нахват Фиръавни сонӣ сохтану бизоати такаббуру руунати¹ дарбор бастан аз донишмандӣ баид аст. Аз бодаи такаббур чехра арғувонӣ² намудан кӯтоҳии ақл, аз моҳтоби нодонӣ тор-тор гардонидан аст ва ба чашми чаҳониён тан ба ҳақорат³ супурдан.

Зи нахват ғарқи дарё гашта Фиръавн,
Шуд аз кибру манӣ Намруд бе авн⁴.
Такаббур бин чӣ бо Шаддод карда,
Такаббурҳо дар абру бод карда.

МЕБОЯД ПИСАНДИД:

Маълум шуд зи чунбиши набзам, ки як нафас
Дар дасти ихтиёр набошад инони умр.
Ҳар дам ба ранги шишаи соат нигоҳ кун,
Ғофил мабош аз сафари корвони умр!

Ғунча, ки аз насими мушкбори баҳор ба сахни гулзор
гул-гул шукуфт, дар чашм задан самуми⁵ хазон қабои⁶
ҳаёташ дарид ва гавҳаре, ки аз абри найсон⁷ дар пушти

¹ Руунат – калонгирӣ.

² Арғувонӣ – маҷозан сурх.

³ Ҳақорат – хорӣ.

⁴ Авн – ёрӣ, мадагорӣ.

⁵ Самум – гармсел.

⁶ Қабо – либоси мардона.

⁷ Найсон – баҳорӣ.

садаф¹ пайдо гашт, санги ҳаводиси рӯзгор сурмасо гардонид. Ҳамчунин, агар шайдое иттифоқан шоҳиди таманноро дар оғӯши мурод чилвагар ёфт, ба фаври чархи ситамгари фитнапардоз санги тафриқа² барандохт.

Дирӯз пайи гулоб мегардидам,
Пажмурда гуле ба рӯи оташ дидам.
Гуфтам, ки чӣ кардӣ, ки туро месӯзанд?
Гуфто, ки дар ин чаман даме хандидам.

Рангу бӯйи гулзори рӯзгор гоҳе беранг намомонад,
балки ҳар лаҳза ва ҳар дам ранг ба рӯй мешиканад.

Филҷумла, касеро дар ин ҷаҳон суботу оромӣ нест ва
ҳеҷ мутанаффасро аз гардиши чархи качрафтор осоиш не.

Як тан дар ин замона бе доғи мотаме нест,
Кардем сайри олам аз моҳ то ба моҳӣ.

Басо навниҳолони чамани рангин, мизоҷони гулшан,
ки дар ин бӯстони хаёл боду шамол рангу обе бар рӯйи кор
оварда буданд, ба даме аз сур-сури тунд баргу бор рехта,
сарфи хазон шуданд ва басе шаҳрӯрони рӯйи замин ва
точдорони пуртамкин³ аз ҳафт кишвар хирочу боч
мегирифтанд, ба ламҳа⁴ аз нозураи⁵ қору бори мамлакат
ақди мавонӣ⁶ гусиста, зери замин пинҳон гаштанд.

Чунон хирмани умрашон шуд ба бод,
Ки ҳаргиз касе з-он нишоне надод.

¹ Садаф – чилди гавҳар.

² Тафриқа – пароканда.

³ Тамкин – виқдор, бовикор.

⁴ Ламҳа – лаҳза, дам.

⁵ Нозура – соҳиби зироат, боғ.

⁶ Мавонӣ – монетаҳо.

Алҳосил, дар ин сурат дилро ба бозихои рӯзгори талаввуншиор¹ масруф сохтан ва умри азизро ба таҳсили симу зар мубтало доштан дар киштзори рӯзгору охираат хор коштан асту номаи аъмолро сиёҳ намудан.

Эй дил, ту дар ин ҷаҳон чаро беҳабарӣ?
Ҳар субҳу масо² дар талаби симу зарӣ.
Ҳамроҳи ту з-ин ҷаҳон ҳамин як кафан аст,
Он ҳам ба гумонам, ки барӣ ё набарӣ.

Ин аст, ки дилро дар ишқи шоҳиди ҳақиқӣ мубтало гардонидану аз тааллуқоти³ коинот мубарро.

Ҷаҳон, эй бародар, намонад ба кас!
Дил андар Ҷаҳонофарин банду бас.
Макун тақя бар мулки дунёву пушт!
Ки бисёр чун ту бипарварду кушт.

Лиҳозо,⁴ инсонро дар ҳама ҳолат ибодати маъбуд воҷиб асту ба ҳар ламҳа ва лаҳза шукр муносиб.

Ғофил зи эҳтиёти нафас як нафас мабош!
Шоҳид ҳамин нафас, нафаси вопасин⁵ бувад.

Хотимат-ул-китоб

¹ Талаввун – нопойдор.

² Масо (ъ) – бегоҳ.

³ Тааллуқот – алоқа.

⁴ Лиҳозо – бинобар ин, бо ин сабаб.

⁵ Вопасин – охирин.

ГИЁСУДДИН ИБНИ ЭШОН МИРЗИЁУДДИН

Мавқеи иҷтимоӣ ва ҷараёни зиндагии Гиёсуддин ибни Эшон Мирзиёуддин ҳанӯз пурра муайян нагардидааст. Тадқиқоти илмии ояндаро интизор аст. Аз «Одоб-ул-мубин» ном асараш ошкор гардид, ки муаллиф форсабони зодаи Мовароуннаҳр буда, дар миёнаҳои асри XIX зиндагиаш ҷараён доштааст. Мавлуд номаълум ва ғавташ 1868-уми мелодист. Вай мударриси мадрасае ва фарди бофарҳангу ҳаммаслаки пешқадами маорифчиён будааст.

«Одоб-ул-мубин» асари таълиму тарбиявист, ки мувофиқ ба шароити талаботи даври замонаш таълиф ёфтааст. Асар соли 1246-уми ҳичрии шамсӣ, мутобиқи соли 1867-уми мелодӣ, ба риштаи назм шадда шудааст. Ӯ дар баёни «Сабаби назми китоб» хотирнишон кардааст, ки чандин дастурҳои таълимдиҳию таълим барои толибилмону устодон ба забони арабӣ мавҷуд аст, аммо ба форсӣ не, аз ин сабаб бо назм ба форсӣ чунин дастур таълиф намудам. Муаллиф онро «Назми одоб» номида, ҳамчун воситаи таълим барои толибилмон ва таълимдиҳандагон пешниҳод кардааст.

Ин асар бори охирин дар соли 1326 (1908)-ум дар матбааи Порсеви шаҳри Тошканд, бо эҳтимоми Сирочиддин Маҳдуми Сидқӣ ба таърифи расида, аз чунин мавзӯҳо иборат аст:

Мадҳу ситоиши анъанавӣ, дар баёни сабаби таълифи китоб, дастури ахлоқии умумӣ-тадриси хонандагони кулли синну сол, танқиди барномаҳои мадорису макотиб, дастури қоидаҳои таълимдиҳию таълимгирӣ, хотимаи китоб ва анҷоми китоб. Омӯзиши асар барои таълиму тарбия муфид аст.

НАЗМИ ТАЪЛИМ БАРОИ ТОЛИБИЛМОН «ОДОБ-УЛ-МУБИН» (НАЗМИ ОДОБ)

«Гуфтам ба хирад, ки соҳиби ирфонӣ,
Бинмой роҳи начотам аз нодонӣ,
Гуфто: мактаб, мактаб, мактаб,
Бояд хонӣ, хонӣ, хонӣ».

Аҷзии Самарқандӣ

Дар баёни сабаби назми «Одоб-ул-мубин»

Ҳамду наъту лақаб чу гашт тамом,
Фа ана ашрау ли зикри маром¹.
Мақсади илм сахт ақсоест²
Матлаби насл, балки аълоест.
Ҳамаи илм, хоҳ сағиру кабир,
Ҳаст машрут³ бо шурути⁴ касир⁵.
Гар бидихемат ин ки ҳар машрут,
Мумтанеъ⁶ бошадаш бидуни шурут.
Бас ба толиби илм воҷиб гӯ,
Шартхоро кунанд чустучӯ.
Шартхоро агар ба чо оранд,
Шоҳиди илм дар канор оранд.
В-арна раҳ гум кунанд мақсадро,
Рафтани бераҳист айни хато.
Дар кутубҳо ҳамин баён карда,
Он шурути тарик оварда,

¹ «Фа ана ашрау ли зикри маром» – мисраи арабӣ; – пас ман шуруъ мекунам ба зикри маром (муроду мақсад).

² Ақсо – дур, маҷ. азоб.

³ Машрут – одат, лозим.

⁴ Шурут – ҷамъи шарт.

⁵ Касир – зиёд.

⁶ Мумтанеъ – манъ.

Лек онҳо ба санъати арабист,
З-он зулол аксар он ташналабист.
Мубтадиро¹ ба фаҳм кам ояд,
Орази чуд ба Ҳар ки нанмояд.
З-ин сабаб бехунар Ғиёсуддин,
Ибни Эшон Мир Зиёуддин.
Бо вучуди ташаттути² аҳвол,
Бо ҳучуми такосири³ ашғол,⁴
Бо вучуди камии истеъдод,
Бе ҳунармандиву дили ношод,
Кардам онро ба форсӣ таъбир,
Ёд гиранд то сагиру кабир.
Назм кардам, ки то шавад осон,
Ҳифзи ӯ бар чомеи одамиён.
Ману ҳайҳот, назму насри сухан,
Беҳтар он буд забон кашам ба даҳан.
Лек бо ин умед кӯшидам,
Хуни дил субҳу шом нӯшидам,
Ба дуое зи баъди ман гоҳ-гоҳ,
Ёдам оранд холисаллилоҳ.
Дар ҳазору дувисту чилу шаш,
Парда бардошт аз рух ин маҳваш,
«Назми одоб» сохтам номаш,
Соз, ё Раб, ба хайр анҷомаш.
Ҳар касеро, ки орзуи улум,
Шарбати зиндагӣ зи чӯи улум,
«Назми одоб» ёри худ созад,
Рӯзу шаб дар канори худ созад.

¹ Мубтадӣ – навомӯз.

² Ташатгут – парешонӣ.

³ Такосир – чамъи таксир, шикастаниҳо.

⁴ Ашғол – чамъи шуғл, машғулиятҳо ба коре.

Боз дониستاني тариқи шурут,
Васл бояд ба шоҳиди маршрут.
Эй касоне, ки ин сухан бинед,
Самаре аз дарахти ӯ чинед,
Гар ба ин розҳо, ки сайр кунед,
Нозимашро дуои хайр кунед!

Дар такво¹

...Як раҳе созу рав дар ин мақом,
Гар ту инсонӣ, пой каш зи ҳаром.
Ин чӣ расвогияст кори ту
Мехӯрӣ, ҳар чи пеш орӣ ту?
Менатарсӣ, ки ё ҳалолу ҳаром,
Аз чӣ пайдо шудааст асли таом...

Дар сидк

З-он яке сидк дар ҳама аҳвол,
Ростӣ кардан аст дар ҳар ҳол.
Рост гӯ, рост бошу рост нишин,
Рост чӯ, рост бину рост гузин.
Якдилу якчиҳат шаву якрӯ,
Холӣ з-ин раҳ бурун марав як сӯ...
Ростӣ нафъи дунявӣ дорад,
Инчунин нафъи ухравӣ² дорад.
Рост гардию рост монӣ пой,
Растагорӣ диҳанд дар ду сарой.
Рострав тир бар нишона равад,
Қаҷ равад, аз ҳадаф³ карона⁴ равад,

¹ Такво – парҳезгорӣ, покдоманӣ.

² Ухравӣ – охират.

³ Ҳадаф – нишона, мақсад.

⁴ Карона – канора.

Ростӣ соз, растагор шавӣ,
Рост шав, восили¹ нигор² шавӣ.
Дил чу қач шуд, ба хор шуд ҳампо,
Рост шав, эй ки дар ту ҳаст вафо..
Ростгӯ бош, мухташам гардӣ,
Қач агар гӯйӣ, қадракам гардӣ.
Бар сарат дар замон зи як кизбат³,
Борадат чанд ҳазор аз лаънат.

Дар сабр

Сабр бошад яке аз он авсоф,
Қард вочиб ба худ ҳама дил соф.
Ҳар киро сабр ҳаст, Ҳақ бо ўст,
Собиронро Худои дорад дўст.
Чун гуҳар сабр соз дар дили санг,
То шавӣ пурбаҳову зеборанг.
То нагардад зи сабр хунҳо хушк,
Нофи оху кучо, ки гардад мушк.
Сабр кун, то расӣ ба коми дил,
Сабр кун, то ҳал шавад мушқил.
Ибшару, ибшару ли ман сабара⁴,
Инна ман сабара фақад зафара.
Ҳар муроде, ки дер ояд боз,
Муждаат медиҳад ба умри дароз.
Марди сайёд сабр агар накунад,
Тири ӯ аз нишона дур равад.
Сабр агар хӯ кунӣ, бидон бешак,
Давлатат ояд андаку андак.

¹ Восил – муқарриббӣ Худо, васлшуда.

² Нигор – маҳбуб.

³ Кизб – дурӯғ.

⁴ «Ибшару, ибшару ли ман сабара» – мисраи арабӣ, ба маънии «башорат диҳед, башорат диҳед, барои касе, ки сабр қард». Инна ман сабра фақад зафара» – арабӣ: «Ҳамоно касе, ки сабр қард, пас зафар ёфт».

Анбиё бин, чӣ сабрхо карданд,
Лочарам, рутба бар фалак бурданд...

Дар одоб, ки обрӯи зиндагист

Яке аз васфхо бувад одоб,
Асриъу чониби ҳаййи-л-аҳбоб¹.
Адаб он шуд нигоҳдори даст,
Аз хисоле, ки нописанду бад аст.
Адаб ин, хешро ниғаҳ дорӣ,
Ҳурмати ҳар киро ба чо орӣ.
Адаб аст обрӯи инсонӣ,
Беадаб чист? – Уҷбу² ҳайвонӣ.
Беадаб шуд зи лутфи Ҳақ маҳрум,
Ло таҷолис мааху фа иннаху шум³.
Ҳар чӣ зулмоти ғам туро ояд,
Аз ҳама беадаб шудан зояд.
Бе адаб як қадам бимонд иблис⁴.
Бин, чӣ сон шуд лаини шуму ҳабис⁵.
Боадаб рафт сӯйи илийин⁶,
Беадаб шуд ба зери сифлийин⁷...
Боадаб меравӣ ба ҳар максуд,
Мешавад аз адиб Ҳақ хушнуд.
Аз адаб номи нек меёбӣ,
Аз ҳама сӯйи ӯ инон тобӣ.

¹ «Асриъу чониби ҳаййи-л-аҳбоб» – фикраи арабӣ бо маънии «Биштобед ба кӯйи ҳабибон».

² Уҷб – худписандӣ, мағрурӣ.

³ «Ло таҷолис мааху фа иннаху шум» – манишин бо беадаб, ки беадаб шум аст.

⁴ Иблис – шайтон.

⁵ Ҳабис – бадқирдор.

⁶ Илийин – баландӣ.

⁷ Сифлийин – пастихо.

Дар қаноат

... Ҳар ки қонеътар аст, ўст ганӣ¹,
Ман қанаа азза ман тамаа заллӣ².
Ҳирсу ранҷу қаноат омад ганҷ,
Хуб бишнос ганҷро аз ранҷ.
Қатраеро садаф қаноат кард,
Сина пур аз дурри бақимат кард.
Аз қаноат касе нашуд бе қон,
В-аз ҳарисӣ касе нашуд султон.
Томеъон³ дар ғаманду қонеъ шод,
Томеъон банда, қонеъон озод.
Чор байт аз Низомии Ганҷа,
Бишнаву хешро мадеҳ ранҷа:
«Наравӣ баҳри нон ба хони кас,
Ҳар чи бидҳад Худо, ҳамонат бас.
Нон, ки аз хони худ диҳӣ ба касон,
Беҳ, ки ҳалво хӯрӣ зи хони касон.
Ба қаноат касе, ки шод бувад,
То бувад, муҳташамниҳод бувад.
Он ки ў орзу кунад бешӣ,
Оқибат уфтад ба дарвешӣ».

Дар тавозуъ, ки сабаби рафъат⁴ аст

Шуд тавозуъ⁵ яке аз он авсоф,
Аз ҳама хубтар ба ғайри хилоф.
Аз тавозуъ шавӣ рафеъулқадр⁶,
Аз тавозуъ равӣ ба сафҳаи садр¹.

¹ Ганӣ – бой.

² «Ман қанаа азза ман тамаа заллӣ» – арабӣ: ҳар ки қаноат кард, иззат ёфт, ҳар ки тамаъ кард, хор гашт.

³ Томеъ – тамаъкор.

⁴ Рафъат – маҷозан бузургворӣ.

⁵ Тавозуъ – хоксорӣ, фурумоия.

⁶ Рафеъулқадр – баландқадр.

Мутакаббир шавад вазеъи² данӣ³,
Инчунин гуфт ҳазрати Маданӣ⁴
Мард бошӣ, манӣ зи хеш фикан,
Ҳамчу чифа⁵ ба зери хок бизан...
Сағ агар баҳри туъма дум чунбонд,
Оқиле кай варо тавозуъ хонд.

Дар хуф

Хуф бошад яке аз он авсоф,
Яъне, тарсидан аст, эй дилсоф...
Ту биёсуда ғофилу сармаст,
Ёд н-орӣ чиҳо, ки дар пеш аст.
Ёд соз даме, ки марг ояд,
Панҷа бар мурғи қонат бикшояд.
Мениҳандат ба зери хоки сиёҳ,
Хуспӣ бо сад ҳазор ҳасрату оҳ...

Дар хулқи неку

Яке з-он васфҳост хулқи ҳасан⁶,
Бандаро бо Худо кашад чу расан⁷.
Хулқи некуст қуввати имон⁸,
Хулқи бад куфрро бувад аъвон⁹.
Набувад дар чаҳон чустучӯ,
Ҳеч хубӣ ба тарзи хулқи наку.
Роҳбар бошадат ба сӯйи биҳишт,
Вой, бар он касе з-ӯст биҳишт.

¹ Садр – боло, пешгоҳи тахт.

² Вазеъ – бемартаба, паст.

³ Данӣ – нокас, ночинс.

⁴ Маданӣ – пайғамбар.

⁵ Чифа – ҳайвони мурда.

⁶ Ҳасан – ҳусн, зебо, неку.

⁷ Расан – таноб, арғамчин.

⁸ Имон – эътиқод.

⁹ Аъвон – чамъи авн; мададгорон, ёридиҳандагон.

Дар раҳм

Раҳм ҳам дон, ки васфи некуист,
Сабаби раҳмати Худовандист.
Гар бибахшой, бар ту бахшоянд,
Дари раҳмат ба рӯт бикшоянд.
Гар зи Ҳақ раҳмат орзу дорӣ,
Раҳм кун бар касони Ҳақ боре.
Гар зи худ дигарон кунӣ хушнуд,
Раҳм месозадат Худои вадуд¹.

Дар баёни ҳилм

Ҳилм ҳам ҳаст аз ҳамон авсоф,
Будаанд анбиё² бар он авсоф.
Ҳашми худ ҳар ки хурд чобуку чуст,

Бешак аз ҳашми Ҳақ халосӣ чуст.
Ҳар ки ғамгин кунад, ту шод бикун,
Ҳар ки бандат кунад, кушод бикун.

Бишнави ин се байт аз Ҷомӣ,
Қаддасаллоху сарраҳу-с-сомӣ³:
«Бурдборӣ хазинаи хирад аст,
Ҳар киро ҳилм нест, деу дад аст.

Ҳилм сармояи камол бувад,
Сабаби иззату ҷалол бувад.
Ҳилм шодифизои ҳар хичил аст,
Мӯмиёии ҳар шикастадил аст».

¹ Вадуд – дӯст, муҳиб.

² Анбиё – пайғамбарон.

³ «Қаддасаллоху сарраҳу-с-сомӣ» – Худованд сирри олии ўро муқаддас дорад.

Дар чуд

Чуду эҳсон ҳам аз камол бувад,
Маънии он атои мол бувад.
Соз эҳсон ба халқ мофиляд¹,
Бар яке ҳафтсад Худой диҳад.
Мо нақаса молик миналхайрот²,
Иннамаллоҳ юътиюлавзот³.
Ин сахо шохе аз дараhti биҳишт,
Бурд он чо зи даст ҳар ки биҳишт.
Мурд муҳсин⁴, намурд эҳсонаш,
Номи худ зинда мекунад чонош.
Зиндагӣ гӯйӣ, марги аҳли чуд,
Мурда он аст, к-ӯ сахош набуд.

Дар васфи нияти амал

Боби дигар баён кунам ният,
Он чи дар ният аст хосият.
Ҳиммат ин бувад, ки кулли китоб,
Илмҳои зарур дар ҳар боб.
Ҳамаро ҳифз мекунем, магар?
Мекунам хеш баҳри жарфи⁵ ҳунар.
Гар кунӣ ҳиммат инчунин шояд,
Баъзе аз илм ҳосилат ояд.
Тоирон⁶ ҳар тараф паранд ба бол,
Ту ба ҳиммат расӣ ба садри чамол.

¹ Мофиляд – он чи дар даст дорӣ.

² «Мо нақса молик миналхайрот» – ҳар чи кам шуд аз моли касе барои хайр.

³ «Иннамаллоҳ юътиюл-авзот» – ҳамон Худой бар ивазаш барояш медиҳад.

⁴ Муҳсин – эҳсонкунанда.

⁵ Жарф – амиқ, чуқур.

⁶ Тоир – паранда.

Дар авқоти саъй

Лозим аст ин ки ҳар даму соат,
Кунӣ такрору зикри ҳам фикрат.
Ба хусус ин ки шом то хӯфтан,
Пеш аз субҳ ҳам ба фикри сухан.
Ин ду вақт аст мубораку бофайз,
Соз такрор, оядат то файз.
Ҳар ки шаб нафс дар риёзат¹ кард,
Рӯз нафъаш бидиду роҳат кард.

Дар мазаммати коҳилӣ

Нафс агар дар риёзат, эй омил,
Саркашӣ созаду шавад коҳил.
Дафъи ӯ кун, ба фикри фазли улум,
Дар накӯии илму қадри фуҳум²
Ҳосилаш изи ду ҷаҳон будан,
Неккассози нокасон будан.
Илм он меваест, ҳар ки бихӯрд,
Абадан зинда гашт, ҳеч намурд.
Бе риёзат нагаштанаш ҳосил,
Мондани коҳилон аз ӯ чоҳил.
То ки шояд чунин тааммулҳо³,
Барад он коҳилӣ зи нафси дағо⁴.

¹ Риёзат – ранҷ, меҳнат.

² Фаҳум – ҷамъи фаҳм.

³ Тааммул – андеша, мулоҳиза.

⁴ Дағо – макр, хила.

Дар фазилати илм

Бишнава акнун баёни фазли илм,
Гӯши чон дор бар ман, эй зулилим¹.
Фазли илм аст баҳри бепоён,
Оварам қатрае аз ӯ ба баён,
Гуфт Ҳақ: Илм ҳар киро додам,
Хайри бисёр мардро додам.
Бар дили ҳар ки илм пайдо шуд,
Дарачоташ рафеъу² аъло шуд.
Шарофаташ лояъду вало юҳсост³,
Изи дунё шарофати уқбост.
Дар раҳаш пой кас ғубор шавад,
Мардро мухлисӣ зи нор⁴ шавад.
Ҳар ки созад ҳазор хатми калом,
Ҳам ҳазорон намози нафл⁵ тамом.
Ҳар ки бобе зи илм во бишнуд,
Даҳ ҳазор танга гӯй хайр намуд.
Дар роҳи илм сарфи як дирҳам
Беҳтар аз хайри як ҳазор дирам...
Ҳар гуноҳе, ки карда бошад пеш,
Ҳама мерезад, эй нақуандеш.
Ҳар ки дар маҷлиси фақоҳат⁶ ӯ,
Бинишинад даме ба ҳар ду зону,
Дар қиёмат ҳазор тавки нур,
Гарданаширо диҳад Худои ғафур.
Ҳар ки дар ҷустуҷӯйи илму адаб
Бигзаронид рӯзро бо шаб,
Қард он олим ончунон, гӯё
Тоати даҳҳазорсола адо...

¹ Зулилим – соҳибилм.

² Рафеъ – олай, баланд.

³ Лояъду вало-юҳсост – беададу беҳисоб аст.

⁴ Нор – шуълаи оташ, маҷозан дурахш.

⁵ Нафл – ибодате, ки вочиб набошад.

⁶ Фақоҳат – фақеҳ, фикҳшинос.

Гар бигӯям ҳазор сол мудом,
Нарасад садякаш ба ҳадди тамом.

Дар баёни ният

Боби дигар баён кунам ният,
Он чи дар ният аст хосият.
Гуфт пайғамбари ҳамидасифот:
Иннал амалу кона бинниёт¹.
Ҳар улуме, ки орӣ зи нафъ,
Ҳаст вочиби зина кардан рафъ².
Ҳар ки монад қадам ба роҳи талаб,
Бод мақсуди ӯ ризои Раб³.
Қасд созад, ки бегараз ба давом,
Мекунам бар нушури⁴ илм қиём.
Марази чаҳдро изола⁵ кунам,
Аз дили хешу аз ҳама одам...
Умр сарфи улуми нофеъ соз,
То ки дар ҳашр бошадат дамсоз.
Қасд кун, то кунам ба илм амал,
Бе амал илмро чӣ қадру маҳал?...
Ҳар ки донисту хонд, кор накард,
Гуфт Ҳақ: Шабехулҳимор⁶ он мард...
Ту агар илм хонӣ баҳри Худо,
Ҳам биёбӣ савоби лоюҳсо⁷.
Ҳам биёбӣ маносибу иззат,
Мулку молу чоҳу ҳам давлат.

¹ «Иннал амалу кона бинниёт» – дурустии ҳамаи амалҳо ба ростии ният аст.

² Рафъ – баргараф кардан.

³ Раб (б) – Худо.

⁴ Нушур – камар бастан, машғул шудан, зинда шудан.

⁵ Изола – дур, маҳв.

⁶ Шабехулҳимор – шабоҳат ба хар.

⁷ Лоюҳсо – бешумор.

Дар шикояти олимони беамал

Ин замонанд чанд аз уламо,
Номи худ карда олимони Худо.
Қоҳилонанд ҷумла қоҳталаб,
Уламо карда хешро ба лақаб.
Сифлаконанд сахт бепарво,
Ҳақ раҳо карда аз пайи дунё.
Субҳ хезанд то ба шоми сиёҳ,
Мераванд ба дари амиру сипоҳ.
Чунки бисёр рафтаанд он қо,
Ворид орад эшон зи кибру ҳаво.
Чунки таҳқири илм қуфр шумар,
Ҳоҳ илми худ аст, хоҳ дигар...
Ҳам бар он олимони фиксписанд,
Аз хушомад ба мадҳ мекӯшанд.
Мадҳи фосиқ ҳар он ки оғозад,
Арш ҷунбад, Худо ғазаб созад.
Ҳар чи он золимон суҳан гӯянд,
Аз кутуб тақвия¹ бар ӯ хонанд.
Ҳар ки бо золиме ионат² кард,
Зулми ӯро шарик шуд он мард.

Иҷтиноб аз шогирдии уламои беамал

Эй, агар будай зи аҳли тамиз,
Зинҳор аз ҷунин ҷамоа гурез!
Чунки суҳбат муассир³ аст ин қо,
Бас, мусоҳиб машав, ба ин уламо.
Гар ба шогирдияш қадам монӣ,
Пур сафеҳиву⁴ сахт нодонӣ.

¹ Тақвия – қувват додан.

² Ионат – ёрӣ, кумак.

³ Муассир – таъсиркунанда.

⁴ Сафеҳ – беақл, аблаҳ.

Нафасаш майли ту ба чоҳ орад,
Сухбаташ хӯи ту табоҳ¹ орад.
Он на устод, балки роҳзан аст,
Пайи ахлоқи халқ чоҳкан аст.
Гар бихоҳӣ, шавӣ зи аҳли амал,
Бари шогирдияш зи даст бихал.
По манеҳ, чуз ба пеши устоде,
Аз кудуроти² нафс озоде.
Суханаш буда мояи идрок,
Карда аз ҳама пеш хулқат пок.
Дили ту моили Худо гардад,
Аз ҳавову ҳавас чудо гардад.

Дар баёни он ки толибилм чӣ навъ зиндагонӣ кунад

Айюҳаттолибини³ илмталаб!
Авсалаллаҳ лакум илал матлаб⁴
Фаълиму золика антумул аҳбоб⁵,
Аввали фазли аъзамаш одоб.
Ҳам ба устоду ҳам ба илму китоб,
Бо шарикону бо ҳама туллоб⁶

Гар равӣ дар тариқи илми ниҳод,
Шарт бошад риояи устод.
Гар ба устод нест таъзимат,
Нафъ аз он илм нест дар дилат.
Ҳар ки нафъе зи илми хеш бидид,
Шуд зи таъзими устод падид.
Иззаташ илмро кунад вофир¹,

¹ Табоҳ – хароб.

² Кудурот – чамъи кудуррат, душманиҳо.

³ Айюҳаттолибин – эй толибилмон.

⁴ «Авсалаллаҳ лакум илал матлаб» – шуморо Худо ба матлаб расонад.

⁵ «Фаълиму золика антумул аҳбоб» – бас илмро бар толибон таълим диҳед.

⁶ Туллоб – чамъи толиб; талабкунанда.

Ҳар ки таҳқир кард, шуд кофир.
Ҳурмати ӯ зиёда кун, зи падар,
Хайр-ул-обо² гуфт Пайғамбар.
Пеши ӯ раҳ марав, таом магир,
Назди ӯ пур мағӯ, ба ном магир.
Дар сабақ пеши ӯ нишинӣ нек,
Қавсворӣ на дуру на наздик.
Ҳар кучо ҷойи ӯ, дар он маншин,
Хидмати ӯ ба ҷону дил бигзин,
Хидмати ӯ агарчи бошад дун,
Мебарад рутбаи ту то гардун.
Гар равӣ бар дараш зи баҳри сабақ,
Зинҳоре макун дарашро дақ³!
Сабр кун, то ки худ бурун ояд,
Сабр ҳар кори баста бикшояд.

Дар таъзими илму китоб

Низ таъзими илм созу китоб,
Рутбаи улви⁴ аз ин дарёб!
Иззати ҳар кадом аз ҷон кун,
З-ин сабаб илми худ фаровон кун!..
Гуфт шахсе ба Шамси Ҳалвонӣ:
– Ин қадар илм аз кучо донӣ?
Дар ҷавобаш бигуфт: Хаттеро
Нагрифтам било вузӯ асло.
Ҳам зи таъзими ӯст, эй ҳамроз!
Ҳошия аз китоб қат бисоз.
Чунки вақти муқобила кардан,
Кор ояд бо низоми сахан.

¹ Вофир – фаровон.

² «Хайр-ул-обо» – хайри падарон.

³ Дақ – кӯфтан.

⁴ Улвӣ – боло, баландӣ.

Дар азиз доштани шарикон

Низ тавқир¹ кун шариконро,
Ин бувад расму роҳ неконро.
Ҳамашон аз худат азиз бидор,
То биёбӣ саодати бисёр.

Дар тарғиби саъй, дар талаби илм

Ҳар ки таҳсили илм оғозад,
Лозим ояд, ки чаҳду чид созад.
Рӯзу шаб аз талаб наёсояд,
Саъй созад, чунонки мебояд.
Ҳар чиро кас талаб кунад аз ҷон,
Матлабаш медиҳад Худои чаҳон...
Соия Ҳақтаёол бар банда аст,
Ҳар ки ҷӯянда аст, ёбанда аст.

Толиб бояд ки ба ҳиммати олий бошад

Низ бояд зи ҳиммати олий,
На ки беғайративу бадҳолӣ.
Улви ҳиммат туро кашад боло,
Нардбонест бо мақоми уло.

Дар баёни сабаби коҳилӣ

Баъзе аз олимони донишманд,
Коҳилиро сабаб баён карданд.
Гоҳ гардад падида аз балғам,²
Пур шавад балғам аз рутубат ҳам.
ӯ шавад аз касири хӯрдани об,
ӯ зи пур хӯрдани таому шароб.

¹ Тавқир – иззату хурмат.

² Балғам – яке аз «ахлооти чоргона».

Бас чунин аст, агар хирад дорӣ,
Пеша кун зинҳор камхорӣ.
Покии зехну ҳам заковати¹ табъ,
Ҳиддати² фаҳму аклу ҷудати³ табъ.
Ҳам дилат моили Худо гаштан,
Ҳам ба авсофи авлиё гаштан.
Ҳама омад зи аклу⁴ нӯши кам,
Ин бувад васфи хуб, ё одам.
Пурхӯрӣ аҳли фаҳм напсандад,
Роҳи ҷараён магар ҳамебандад?
Дангу⁵ пурхобу ғофилат созад,
Ҳам гарончону⁶ коҳилат созад.
Ҳифзро кам кунад, шавӣ носӣ⁷,
Кам бихӯр зинҳор агар носӣ.
Худ зи пурхорагӣ ниғаҳ медор,
Ҳаст пурхор доимо пурхор.

Дар хилаи пурхӯрӣ

Ҳилаи пурхӯрӣ бихоҳӣ агар,
Зарари пурхӯрӣ ба ёд овар.
Риштаи пурхӯрӣ ба ёд орӣ,
Рӯй орӣ ба сӯйи камхӯрӣ.
Кундии зехн, сустии идрок,
Гаштани аклу фаҳм ночолок.
Чунки гуфтанд, мебарад батна⁸,
Ҳиддати зехну донишу фитна.

¹ Заковат – дониш, фаросат.

² Ҳиддат – тезӣ, шиддат.

³ Ҷудат – ба маънии роҳхо.

⁴ Акл – пурхӯр.

⁵ Данг – беҳуш, аблаҳ.

⁶ Гарон – вазнин.

⁷ Носӣ – фаромӯшхотир.

⁸ Батна – шикам, дарун; насл.

Камхӯрӣ фаҳмро сарех¹ кунад,
Рутбаи шахсро рафеъ кунад.
Шаҳвати фарҷ² ҳам қалил³ шавад,
Баданат низ кам алил⁴ шавад.
Ҳам шавӣ дар сиём⁵ бемехнат,
Ҳам сабуқборӣ мекуни тоат.

Ҳилаи дигари пур хӯрдан

Бувад ин ҳилае, ки пур хӯрдан,
Пеш сози таоми пурравған,
Пурии равған иштиҳо бандад,
Аз дигар туъма ақл напсандад.

Дар камкунандаҳои балғам

Ҳаст мисвок қотеи балғам,
Ҳам заковат диҳад фасоҳат⁶ ҳам,
Ҳам зи ҳар илатат шифо бошад,
Ҳам савоби фузун туро бошад,
Қай ва исҳол низ кам созад,
Ҳам мавиз ар хӯрӣ, адам⁷ созад,
Ҳам хӯрӣ нони хушк, кам гардад,
Лек аз ин ду зиёд махӯр беҳад,
Варна ташна шавӣ, чу нӯши об,
Боз пурбалғаму шавӣ пурҳоб.

¹ Сарех – равшан.

² Фарҷ – ба маънии суроҳ, таносул.

³ Қалил – кам.

⁴ Алил – бемор, касал.

⁵ Сиём – рӯза, рӯзадорӣ.

⁶ Фасоҳат – равшанбаёнӣ, бурросуханӣ.

⁷ Адам – нестӣ.

Дар шурӯи хондани сабақ

Низ дар ифтихо¹ камтар хон,
Як раҳе гӯй, ҳифз гардад он.
Ҳам бикун ҷаҳд баҳри фаҳмидан,
Хоҳ ба фикр, хоҳ ба пурсидан.
Ҷаҳд сози ба фаҳм аз дилу чон,
Мешавад дарсҳои саҳт осон.
Дарс кам хон, касир кун такрор,
Ин буд одоби олимони кибор.
Гуфтаанд олимони сабақ як ҳарф,
Лек такрори ӯ бикун то алф²...

Дар риёзат, ки тариқи васат³ бояд

Накашӣ он қадар риёзат ҳам,
Ки бигардӣ заифу қувват кам...
Гуфт: Фаҳри ҷаҳон – Расули Худо,
Ҳаст хайрулумур авсатҳо.⁴

Ва низ бояд, ки дар ҳар ҳангом ба фикр муколама созад

Бош бо ҳар кадом аз туллоб,
Бо муколамаву ба баҳсу ҷавоб.
Лек бо фикру бо тааммулҳо,
На ба шӯру шиобу бо ғавғо.
Ба ҷӣ бошад ғараз зи баҳсу ҷавоб,
Фаҳми маъниву ҳам зухури⁵ савоб.

¹ Ифтихо – шурӯъ, оғоз.

² Алф – ҳазор.

³ Васат – ҳадди эътидол.

⁴ Хайрулумур авсатҳо – хайри беҳтари амрҳо бо эътидол аст.

⁵ Зухур – зохиршавӣ, падида.

На сиёҳии дил ба чангу чидол,
На ки таҳсили хасм зи қилу қол.

Қабл аз калом тааммул лозим бояд

Низ ҳар гаҳ такаллум¹ оғозӣ,
То ба гуфтан тааммуле² созӣ,
Лоиқи гуфтан аст ё мондан,
Боби бигрифтан аст ё рондан.
Ки мабодо накарда фикри расо,
Сухане созиву равӣ ба хато.
Инчунин, ҳар сухан, ки дар ҳар боб
Мекунӣ, пештар ба фикр шитоб.
Дар ҳама ҳолу дар ҳама авқот,
Истифода бисоз аз ҳар зот.

Толиб бояд, ки бе тамаъ бошад

Низ бошад ба ҳиммати олий,
Биниҳанд аз тамаъ ба рух холӣ.
Тамаъ аз ҳар ки ҳаст, бошад зишт,
Дар кутубҳои муътабар бинвишт.
Тамаъ аз моли кас ҳаром бувад,
Ҷамарау³ дӯзах он чи чамъ кунад.
Толиб он чи ба даст ҳам дорад,
Накунад мумсикиву сарф орад.
Тамаъ аз ҳар ки ҳаст, омад зишт,
Ба хусус аҳли илми файсиришт.
Чунки олим агар тамаъгин шуд,
Сокин аз ҳақ, хушомадоин шуд.
Гар бувад бе тамаъ ба ҳақ гӯяд,
Хоҳ шириниву хоҳ талх бувад.

¹ Такаллум – сухангӯӣ.

² Тааммул – андеша, фикр.

³ Ҷамара – оташпора.

Гараз аз илм рост гуфтан буд,
На хушомад, на ҳақ нухуфтан буд.

Дар таъйини вақти саъй

Низ чаҳде бикун ба ҳар коре,
Хоҳ фикр асту хоҳ такроре.
Дар саҳаргоҳ соз, пеш аз субҳ,
Чунки он вақт хоб орад қубҳ¹.
Гар муродот орзу дорӣ,
Домани шаб зи даст магзорӣ.
Баракоте, ки дар саҳар ёбӣ,
Зи фуюзоти² Ҳақ асар ёбӣ...
Ҳар ки дар вақти субҳ хоб кунад,
Табақоти замин ҳаме ларзад...

Толиб бояд, ки вақти чавонӣ ғанимат донад

Ҳам ғанимат бидор вақти шоб³,
Рӯзу шаб сӯйи чидду чаҳд шитоб.
Дар чавонӣ, ки бошадат қувват,
Дар ҳавоссу⁴ ба зеҳн ҳам ба танат,
Ҳифз осонтар аст, ҳирси том,
Ғайратат бошаду қавиандом.
Кам-кам андом суст мегардад,
Узвҳо нодуруст мегардад.
Ҳифз кардан ба саъбу⁵ ҳавсала кам,
Кӯшишат суст, узв номаҳкам.

¹ Қубҳ – чамъи қабех; бадӣ, гаронӣ.

² Фуюзот – чамъи файз.

³ Шоб – чавонӣ.

⁴ Ҳавос – чамъи хосса; қувваҳои ҳис.

⁵ Саъб – зӯр, мушқил.

Дар ин ки ибтидо ба кадом дарс бояд кард?

Ҳам бикун ибтидо аз осонтар,
То ки аз фаҳми ӯ шавӣ бахабар.
Ту ки шояд зи фаҳми ӯ кам-кам,
Монӣ дар ҳар сабақ ба фаҳм қадам.
Рафта-рафта нигар Худои ачал,
Дарсҳои дақиқ созад ҳал.
Баъд аз ин ки бигзаранд сабақ,
Вирди худ соз ин ҳамида¹ насақ².
Гаҳ ба зикри тааммули бисёр,
Фаҳми ӯро ба худ кунӣ тайёр!

Толиб ҳар чи шунавад, мактуб созад

Баъди такрори беҳадду беъад³,
Фаҳми он дар китобаташ орад.
Чунки фаҳми он сухан шояд,
То ки аз зехн он бурун ояд.
Фаҳмҳои дақиқ чун сайд аст,
Ба саҳифа навиштаниш қайд аст.
Он қадар кун китобат, эй соид⁴!
Ки зарурат туро шавад коид⁵,
Аз зарурат берун китобатро
Накунӣ, ки мазарратест туро
Данг созад китобати бисёр,
Табъро мекунад калолату⁶ зор.

¹ Ҳамида – хуб, писандида.

² Насақ – тарзу равиш.

³ Беъад – кӯтоҳ.

⁴ Соид – ҷамъи сайд.

⁵ Коид – раҳбар.

⁶ Калолат – хастагӣ.

**Бояд ки агар ба балдае¹ равад, чанд вақт
таваккуф² дар дарсхонӣ кунад**

Гар ба як балда баҳри илм равед,
Як-ду маҳ зинҳор сабр кунед.
То ки доништа як муаллими нек,
Аҳли иқону³ орӣ аз ташкик⁴.
Афқаҳу аъламу амалпеша⁵,
Ба таломиз⁶ шафқатандеша.
Кору бораш ҳама худой, хос,
Рафта-рафта фузун шавад ихлос.
Ниҳӣ аз сидқи дил ба рӯзу шабон,
Рибқай⁷ тоқаташ ба гардани чон.
Варна ноозмуда ногоҳе,
Як касе бар мусаммие⁸ хоҳӣ,
Зохираш илму ботинаш оме.
Дар раҳи илму маърифат хоме.
Баъд донӣ, ки тарки ӯ орӣ,
То ки рӯ сӯйи дигаре орӣ.
Ранчад аз ту дили муаллими пеш,
З-ин сабаб илми ту нагардад беш.
Баракат дар ризои устод аст,
Ин сухан аз падар маро ёд аст.

¹ Балда – маҳалли аҳолинишин, кишвар.

² Таваккуф – таъхир.

³ Иқон – бовар, яқин.

⁴ Ташкик – шак, гумон.

⁵ «Афқаҳу аъламу амалпеша» – фикраи арабӣ; «донишманд он ки амалро пеша кунад».

⁶ Таломиз – чамъи талмиз; шогирдҳо.

⁷ Рибқа – ҳалқа, – расан (таноб).

⁸ Мусаммӣ – соҳибном.

**Бояд ки ба ҳар дарс шурӯъ намояд,
машварат бо устод кунад**

Ихтиёре агар ба дарс ниҳод,
Машварат кун нахуст бо устод,
Ҳар чи баҳри шурӯъ ӯ фармуд,
Бе таваккуф шурӯъ созаш зуд.
Чунки ӯро шуда маротибҳо,
Аз ту доништа зехну қувватҳо.
Гашта бо таҷриба варо маълум,
Бар ту нофеъ бувад, ки умми¹ улум.

**Дар он ки бар толиб шарик
мувофиқ лозим аст**

Ҳам ба таҳсил лоиқ аст шарик,
Марди донишвару мувофиқи нек,
Қобилу ҳақпарасту донишманд,
Қавлу феълаш ҳама намуда писанд.
Инчунин кас шарик агар ёбӣ,
Рӯй аз суҳбаташ набартобӣ.
Нашавӣ як даме зи саъй барӣ,
Ёфта аз фуюзи илм асаре.
Рӯзу шаб шав ба ӯ мутеу анис,
Пурғанимат шумор хайри ҷалис².
То зи таъсири суҳбаташ шояд,
Бар ту ҳам роҳи илм бикшояд...
Чунки суҳбат муассир аст ин ҷо,
Инчунин гуфт фаҳри ҳар ду саро.
На шарик муатталу³ бе саъй,
Бари таҳсил бе дилу бе саъй.
З-инчунин шахси ноқису нодон,

¹ Ум (м) – модар.

² Ҷалис – ҳамнишин, рафиқ.

³ Муаттал – бекор, дармонда.

Дур шав, рӯ зи суҳбаташ гардон.
Ё ки бисёр пурманаҳ бошад,
Ё ки бе хавф аз гунаҳ бошад.
Ҳашву¹ лағв² он чи бар даҳан ояд,
Пок нокарда қувва бикшояд.
Инчунин кас агар қарини ту шуд,
Зарари дунявию дини ту шуд...
Зарари ёри бад бад-ин бошад,
Войи, он кас, ки бақарин бошад!
Ёри бад бад бувад зи каждуму мор,
Чунки зинҳор зарар ба зохир дор.

Бояд ки дар вақти такрор сабақ меъёр созад

Вирд³ созад ба худ, ки дар такрор,
Баҳри ороми дил кунад меъёр
Олимон гуфтаанд меъёраш
Чунки биншаст баҳри такрораш.
Сабакеро, ки хондаӣ дар амс⁴,
Соз такрори ӯ ба ҳадди хамс⁵.
Сабақи қабл аз ӯ ба чор расон,
Рӯзи пешина то се бор расон.
З-ӯ муқаддамтараш бикун ду якӣ,
Пеш аз инҳо яке бикун ҳамагӣ.
Ҳам ба такрор саҳт чаҳд масоз,
Низ пуршаст ҳам макун овоз.
Шоҳлавлок⁶ тоҷи фаҳри Худо⁷,
Гуфт: «Хайр-ул-умур авсатҳо»⁸.

¹ Ҳашв – сухани барзиёд, гапи зиёдатӣ.

² Лағв – сафсата, ҳазён.

³ Вирд – такрори доимӣ.

⁴ Амс – дирӯз, рӯзи гузашта.

⁵ Хамс – панҷяк.

⁶ Шоҳлавлок – пайғамбар.

⁷ Худо – хидояту ростӣ.

⁸ «Хайр-ул-умур авсатҳо» – хайри бехтарини амрҳо бо эътидол аст.

Бояд ки илм нотамом монда, ба илми дигар нагзарад

Низ як илмро накарда тамом,
Нагзарад бо улуми дигар хом,
Бари илме, ки шуғл созад ӯ,
Бояд аввал аз ӯ шавад мамлу¹.
Ҳам аз ӯ қалби хеш пур созад.
Баъд аз он илми дигар оғозад,
Ки биёяд, ки дар мутолиа хоб,
Пош бар рӯю бар сари худ об.
То ки бе хобу бе калолати зехн,
Дар кутуб бингарӣ ба ҷудати² зехн.

Дар он ки бо устод чӣ равиш лозим аст?

Лозим омад ба он, ки шуд устод,
Аз тамаъ хешро кунад озод.
На зи молу на кори шогирдон,
На зиёфатбарори шогирдон.
Аҷри³ таълим гӯяме жарф аст,
Ба тамаъ сохтан талаф ҳайф аст.
Бе тамаъ баҳри Ҳақ кунад таълим,
Аҷри беҳад диҳад Ҳудои карим.
Ҳам ба шогирдҳо кунад шафқат,
Ҳамчу фарзанди худ кунад раҳмат.
Ҷаҳд созад, ки ҳар яки онҳо,
Ки шавад аз аозими⁴ уламо,
Ҳар замонаш насихат оғозад.
Роҳи олим шудан баён созад.
Ҳам бигӯяд тариқаи таҳсил

¹ Мамлу – пур, тамом.

² Ҷудат – фазилат.

³ Аҷр – музд.

⁴ Аозим – ҷамъи аъзам.

Ҳам расидан ба илм чист сабил?¹
Корҳои савоб, ё ки хато,
Пой то сар баён кунад ҳамаро.
Амри маъруфу наҳи мункаршон,²
Хуб созад, ки ўст писаршон.
Гарчи шогирди тусту ту пирӣ,
Ҳеч якро масоз таҳқире!
Куфр бошад, ҳар он ки кард далер,
Мутлақи аҳли илмро таҳқир.
Ҳам макун шатми³ ҳеч инсоне,
Хоҳ шогирд, ё дигар донӣ.
Нафси шикват⁴ навишт дуруст,
Шатми муъмин ба мисли қатли ўст.

**Толиб бояд ки ба сухани
кас дилсиёҳ нашавад**

Ҳар сухан бишнавад зи нокас кас,
Накунад дилсиёҳ худро бас.
Наситезад ба ў, насозад чанг,
Накунад хеш ҳамчу гургу паланг.
Ки каломи банолаёқати ў,
Қадри инро намекунонад фурӯ.
Қадри ў кай зиёда гашт аз он,
Раҳмати Ҳақ бар ин, гунаҳ бар он.

¹ Сабил – роҳу равиш, тариқ.

² Амри – маъруфу наҳи мункар – иҷрои фармудаи Ҳақтаоло ва аз наҳ кардаи он дур будан.

³ Шатм – зарбу лат, шаллоқ, дашном.

⁴ Шикват – шикоят, гила.

Дар тариқи таҳсил

Низ бошад, ки ҳар кучо бошад,
Як давоту¹ қалам варо бошад,
Қоғазе ҳам, ки гар суҳан ёбад,
Ба навиштан ба зудӣ биштобад.
Чунки илм аст сайди пурваҳшат²,
Гар нависӣ, фитоод дар домат.

Толиб бояд ки аз каломи лағв парҳез намояд

Низ аз ғайбату зи лағв суҳан
Мутаҳарриз³ шавӣ, ки ҷон дар тан.
Суҳани лағв дил сиёҳ кунад,
Софии зеҳно табоҳ кунад.
Ҳам кунад табъи мардро идун⁴,
Кам кунад рутбаи қабули суҳун.
Сахт гардад барӯ дили мардум,
Мешавад шафқат аз падар ҳам гум.
Баъд аз он ҷӯяд аз падар пулу мол,
ӯ зи бешафқатӣ кунад ихмол⁵.
Ин зи ихмоли ӯ ғамин нашавад,
Имтисоли⁶ авомираш⁷ накунад.
Пас шавад оқ⁸, вой бар ҳолаш,
Чун ба дунё шавад аҳволаш?

¹ Давот – сиёҳидон.

² Ваҳшат – гурезанда.

³ Мутаҳарриз – ҳазар.

⁴ Идун – инчунин.

⁵ Ихмол – бепарвой, сустӣ.

⁶ Имтисол – итоат.

⁷ Авомир – ҷамъи амр; амрҳо.

⁸ Оқ – аз итоати падар баромада.

Толиб дар вақти такрор чӣ тарз бошад?

Низ вақти муколама кардан,
Ҳам ба такрору вақти нашри сухан...
Низ бояд ки ҳар қучо бошад,
Як китоб аз қутуб¹ варо бошад.
Не, набошад ба хонаву бозор,
Соате аз муколама бекор.

Толиб бояд ки ҳамвора дуои хайр гирад

Ҳам зи пирони аҳли сидқу сафо,
Мӯйсафедони орифу доно,
Ҳам зи девонағони бесару по,
Жандапӯшону дӯстони Худо,
Ҳам зи устоду ҳам падар, модар,
Ҳам зи арбоби поку зи аҳли назар,
Зинҳор аз чунин ҷамоа дуо,
Биталаб доимо чи субҳу сабо.
Ба фақирони повусарурён,
Буда дар илм саргардон.
Гарчи бошанд бенавову фақир,
Манигаршон ба дидаи таҳқир.
Чунки бисёр кас ба зоҳирин,
Ботин аз нури Ҳақ сафоин,
Вой, агар ту бо чунин марде,
Сахт гуфтию дурушти овардӣ,
Дину дунёт меравад бар бод,
Риштаи ҷонат дар гулу афтод.
Эй басо кас ба як дуои саҳар
Рафта кадраш зи чарх болотар.
В-эй басо кас ба як дуои шом,
Дину дунё ба бод дода тамом.

¹ Кутуб – ҷамъи китоб.

Дар он ки қуввати муҳофизаро зиёда кунад

Гӯямат чанд чиз мучиби ҳифз,
Бар дили шахс ўст толиби ҳифз.
Сабаби аввалаш мудовамат¹ аст,
Қидду чаҳд асту ҳам мувозабат² аст.
Ҳам асал хӯрдан аст, ҳам мисвок,
Низ будан ба зиндагонии пок.
Низ кундур³ маъа⁴ шакар хӯрдан,
Ҳифзро пурқавӣ кунад безан⁵.
Ҳам дуо баргирифтан аз некон,
Ҳифзро мекунад дусад чандон.
Ҳам ба ҳар як наҳор бисту як,
Аз мавизе, ки сурхаст, хӯр, бешак.
Ҳифз пайдо кунад, ҳам аз касалот⁶
Бахшадат аз илал⁷ шафову начот.
Кам кунад балғаму рутубат ҳам,
Менамояд зиёда қувват ҳам,
Савм⁸ ҳам ҳифзро зиёда кунад,
Гиреҳи корҳо кушода кунад.

¹ Мудовамат – давомдихӣ.

² Мувозабат – паёпай, давомдихӣ.

³ Кундур – кундар (самғ), шилми дарахтест шабеҳ ба мастакӣ.

⁴ Маъа – бо.

⁵ Безан – бегумон.

⁶ Касалот – чамъи касал.

⁷ Илал – чамъи иллат.

⁸ Савм – рӯзадорӣ.

Дар он ки қуввати муҳофиза кам созад

Чист онҳо, ки ҳифз кам созад?
Ҳиддати зехнро адам созад,
Акли¹ кашнизу акли себи турш,
Аз таомоти шубҳадори хур (и) ш.
Хатти лавҳи кубур² хондан ҳам,
Аз қатори шугур гузаштан ҳам,
Ҳам назар сохтан сӯйи маслуб³,
Ҳифзро кам кунад, бувад нохуб.
Шона бо мушти⁴ дигаре кардан,
Ҳам гузаштан миёнаи ду зан.
Ҳам назар сохтан ба номаҳрам,
Кардан илқо⁵ ба масҷид оби фам⁶,
Туъма дар дег, ё чунуб хӯрдан,
Ғайбату кизб ба ҳар касе кардан,
Ё ки бе тасмия⁷ таом хӯрад,
Ё пайи ҳазлу бозӣ ёд диҳад,
Ҳифзро ин ҳама зиён дорад,
Ҳам ба сар фақру беинон⁸ дорад.
Ҳам маосист⁹ муҷиби нисён¹⁰,
Низ бисёрии ғаму эҳзон¹¹,
Иштиғоли¹² касир бо зийо,
Аз пайи ину он тараддудҳо.

¹ Акл – хӯрдан.

² Кубур – чамъи қабр, гӯр.

³ Маслуб – ҳасади ба дор овехташуда.

⁴ Мушт – шона.

⁵ Илқо – афкандан, андохтан.

⁶ Фам – даҳон.

⁷ Тасмия – бисмиллоҳ.

⁸ Беинон – бечилав.

⁹ Маосӣ – чамъи маъсият; гуноҳ.

¹⁰ Нисён – фаромӯшхотирӣ.

¹¹ Эҳзон – ғам, андух.

¹² Иштиғол – машғули коре будан.

Ҳар чи балғам зиёда месозад,
Дари нисён кушода месозад.
Низ илқои қамлаи¹ зинда
Бар замин ҳифзро кунад ганда.
Шуд ҳаҷомат² ҳам аз қафои сар,
Пастии зехнро иҷобатгар³...
Туршу талху чизҳо хӯрдан,
Ҳам ба устод бе адаб будан,
Ин ҳама ҳифзро қалил⁴ кунад,
Зехнро асқалу⁵ қалил⁶ кунад.

Дар баёни чолиби ризк

Бишнава акнун баёни чолиби⁷ ризк,
Низ асбобҳои солиби⁸ ризк...
Дигаре тарки хоб пеш аз субҳ,
Ин ҳама мебарад аз ӯ ҳар қубҳ.
Хӯ намудан ба хайру ҳам садақа,
Низ хуш ният асту бо рафқа⁹.
Субҳ аз хоб ҳам шудан бедор,
Баракатро биёварад бисёр.
Дар чамеи ниам¹⁰ диҳад баракат,
Бар сари кас биёварад раҳмат...
Рӯфтани рӯйи хонаву дару бом,
Шустани косаву табақ зи таом,

¹ Қамла – чунбандагон, шабуш.

² Ҳаҷомат – хункашӣ аз бадан.

³ Иҷобат – ҷавобгарӣ; қабул кардан.

⁴ Қалил – кам.

⁵ Асқал – вазнин.

⁶ Қалил – кунд.

⁷ Чолиб – фарорасӣ.

⁸ Солиб – инкоркунанда.

⁹ Рафқа – рафик, ҳамсафар.

¹⁰ Ниам – ҷамъи неъмат.

Ризқро пур кунад, ғано орад,
Оқил инҳо зи даст нагзорад...
Хомӯшӣ аз каломи беҳуда,
Ин ҳама ризқро кунад тӯда.

Дар асбоби¹ фақр²

...Ризқро хоби субҳ монёъ дон,
Низ дар хоб рафтани урён,
Хоби бисёр ҳам бувад монёъ,
Ориян³ бавл ҳам шавад монёъ.
Хӯрдани туъма дар чанобат ҳам,
Сабаби фақру ризқ созад кам.
Резаи ҳар таому резаи нон,
Гар нагирад, кунад ниҳодан он...
Хонарӯба зи хона нагирифтан,
Пеши пирон гуноҳ раҳ рафтан.
Хондани модару падар бо ном,
Ҳам китобат ба ақд⁴ дар ақлом⁵.
Ҳам ба ҳар чӯб кофтан дандон,
Ҳам вузӯ сохтан бар мирзвон⁶.
Тақя бар як тараф зи шаққи⁷ дар,
Дӯхтан ҳам либосро дар бар,
Рӯй бо остину бо доман
Пок макун, фақр, то шавад хирман!
Хонаи анкабут⁸ нагирифтан,
Фоқаву¹ фақр оварад безан...

¹ Асбоб – чамъи сабаб, сабабҳо.

² Фақр – фақирӣ, муҳтоҷӣ.

³ Ориян – доман бар зада, урён.

⁴ Ақд – банд.

⁵ Ақлом – чамъи қалам.

⁶ Мирзвон – ҳочатхона.

⁷ Шақ – шикоф, роғ.

⁸ Анкабут – тортанак.

Аз гадо нони реза бихридан,
Тарки тахмири² оина кардан,
Шатм кардан ба шатти ашкаста³,
Бухл кардан, каф аз карам баста...
Қоидан⁴ бастани дастораш⁵,
Қоиман⁶ пас кардани эзораш,
Бо нафас куштани чароғ бидон,
Бад дуо сохтан ба фарзандон,
Назди мурда таом ҳам хӯрдан,
Дар таги кафш ҳам назар кардан,
Об хӯрдан зи чурраи ованд⁷,
Нашунидан зи аҳли илмон панд,
Ҷониби ғадра ҳам ниғаҳ кардан,
Хоб дар вақти субҳғаҳ кардан,
Сохтан хӯй бо каломи дурӯғ,
Ҳам барад ризку ҳам зи рӯй фурӯғ.
Ҳурмати устод кам кардан,
Ҳам ба худ аз зиён ситам кардан,
Хор кардан туро шайи ақлом
Дасти ношуста хӯрдан аст таом.
Абавайн⁸ эҳтиром кам кардан,
Ҳам ба мардум салом кам кардан.
Дар даруни қидар⁹ таом махӯр!
Туъма дар роҳҳои ом махӯр!..
Бахусус он, ки кизбгӯй бувад,
Ризқи ӯ каму сардрӯй бувад.
Нохунатро магир бо дандон!

¹ Фоқа – фақр, фақирӣ, муҳтоҷӣ.

² Тахмир – сириштан.

³ Ашкаста – мазмуни мисраъ; дашном ва лат ба дидаи ашқбор.

⁴ Қоидан – нишаста.

⁵ Дастор салла.

⁶ Қоиман – росто.

⁷ Ованд – зарфи обгирӣ; кӯза, офтоба...

⁸ Абавайн – падару модар.

⁹ Қидар – дег.

Оварад муфлисиву ғам чандон!
Оби биниву низ оби даҳан,
Макун илқо ба мабраз¹, эй зулфан!²
Пӯшиши пираҳан зи ҷониби чап,
Халъ³ аз рост ҳам ба ғайри насаб
Ба ятимон изо⁴ расондан ҳам,
Мекунад бенавову ризқат кам.
Дар сарат на аммома⁵, на изор,
Вақти хуспиданат намон зинҳор.
Аз миёни ғанам⁶ убур⁷ макун!
Хешро бенавову ур⁸ макун!
Пӯсти байзаву⁹ пиёзу сир
Ҳар касе хор дошт гашт фақир!
Мондани зарфи об бе сарпӯш,
Фақро тӯда созад, эй мадхуш!
Асбаъи¹⁰ дастҳо зи якдигар,
Мағзарон, варна мешавӣ афқар¹¹!
Доштан хор зердастонро,
Тарки иззат худопарастонро,
Иззати ағниё¹² барои мол
Сулси¹³ динро барад зи рӯ вабол¹⁴.
Бахусус, аҳли илм кардан хор,
Фоқаву фақр оварад бисёр.

¹ Мабраз – ба маънии пойхона.

² Зулфан – соҳибхунар.

³ Халъ – баровардан.

⁴ Изо – азоб.

⁵ Аммома – салла.

⁶ Ғанам – гӯсфандон.

⁷ Убур – гузаштан.

⁸ Ур – урён.

⁹ Байза – тухм.

¹⁰ Асбаъ – ангуштон.

¹¹ Афқар – фақир, қашшоқ.

¹² Ағниё – ҷамъи ғани; бой.

¹³ Сулс – сеяк.

¹⁴ Вабол – сахттиву зарар.

Додани мол бар сафеҳу бадон,
Хайр бо чоҳилону беҳирадон,
Пой болои пой ҳам мондан,
Дар даруни хало¹ сухан кардан,
Шустани пой ҳам ба дасти рост,
Давлату ризқ мекунад камукошт.
Дасти ношуста хӯрдан аст таом,
Мекунад ӯ фитодаву ноком.
Бар яминат² магир оби даҳон,
То намонӣ ба зери фақр урён...
Ҳам бихӯрдан таом дар ғирбол,
Ҳам задан силлӣ бар рух аст вубол.
Ҳар касе рӯ ба рӯи шамсу қамар,
Авраташ во кунад, шавад афқар.
Ҳар ки хонда намози фаҷр³ бихуфт
Мешавад бо балову меҳнат чуфт.
Ҳар ки созад ситам ба ҳамсоя,
Мешавад бенавову бемоя⁴.

¹ Хало – халочо.

² Ямин – гувоҳӣ.

³ Фаҷр – бомдод.

⁴ Моя – кадр.

Дар хатми китоб ва анҷоми итоб

Эй бародар, ҳар он чи овардам,
Аз тафосил¹ мухтасар кардам.
Гар бубинӣ ба дидаи инсоф,
Аз ҳасадҳо дилат намояд соф.
Ҳама бошад каломи сидку савоб,
Ҳамаи ўст мутгаҳаз² зи китоб.
Ҳар ки аз сидқ ҳаст илмталаб,
Вирд созад ба худ ба рӯзу шаб,
Дар раҳи илм ҳар ки бо ин назм,
Аз барои амал намояд азм.
Он чи гуфтам, ба ў амал орад,
Дар раҳи илм пешво гардад.
Низ дар ин ҳадиқа³ сайр кунад,
Нозимашро⁴ дуои хайр кунад...
Ба туфайли ҳама бирез оин,
Раҳматат бар сари Ғиёсуддин!..

¹ Тафосил – чамъи тафсил; шарҳ.

² Мутгаҳаз – гирифтани.

³ Ҳадиқа – боғ.

⁴ Нозим – назмқунанда.

ПАНДНОМАИ НИСБАТИИ САЪДӢ

Ростӣ мучиби ризои Худост,
Кас надидем, ки гум шуд аз раҳи рост.
Саъдӣ

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ дар арсаи илму адаби классикии форсу тоҷик бузургтарин мураббӣ ва сарояндаи ахлоқи ҳамида дар дилҳо ҷой гирифтааст. Андешаву ақидаҳои вай саросар аз тарғиби хайрхоҳонаи назарияи тарбия ва гуманизмаш ҷаҳонгир аст.

Бо эҳтимоми Рӯҷӣ Ғуфрон Муллохочаҳон ибни Эшонхоҷаи Саҳҳоф, бо кӯшиши котиб Муҳаммад Шохимардон бинни Муллошоҳ Неъматуллоҳи Афзал дар соли 1327 (1909) дар Тошканд рисолаи манзумаи ахлоқие бо унвони «Каримо» ба таъб расонида, аз таснифоти «Бӯстон»-и алломаи кутби баландмартаба Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ ба қалам додаанд. Бори дувум Муллокамолхон ибни Муллоғуломхон, Қории Қаротошӣ, чи тавре ки дар гуфтори пеш ва хотимаи рисола ишора мекунад, гӯё ин рисолаи ахлоқиро барои толибилмони макотибу мадорис ба номи «Рисолаи маҷмӯи пандҳои Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (аз Бӯстон) соли 1332 (1913-1914) дар Тошканд ҷоп кардааст».

Матнҳо бо форсӣ-тоҷикӣ иншо шудаанд ва дар зери ҳар мисраи форсӣ тарҷумаи туркӣ ҷой дода шудааст. Бо забони туркӣ хаттот ва мутарҷими номӣ-шоири соҳибдевони зуллисонайн¹ Сирочиддин Маҳдум ибни Мулломирозоҳиди Охунд мутахаллис ба Сидқии Тошкан-

¹ Зуллисонайн – донандаи ду забон (форсӣ ва туркӣ).

дии Хандақликӣ (1884-1933) бо номи «Раҳимо» тарҷума кардааст.¹

Сирочиддин Махдум ба Хучанд ба номи Тошхоҷа Асирӣ (1864-1915) мактуб навишта, аз тарҷумай ин асар ўро огоҳ мекунад. Оид ба аҳаммияти тарҷумай ин рисола Тошхоҷа Асирӣ хурсанд шуда, ба забони ўзбекӣ қитъаи таърихи тарҷумаро навишта ба Сидқӣ мефиристад.²

Худи мутарҷим ҳам қитъаи таърихи ин рисоларо гуфтааст.³

Аз рисолаи манзум олими забоншинос шодравон Муллоҷон Фозилов 15 байт интихобан ба номи Саъдии Шерозӣ дар «Панду ҳикмат»-аш дохил кардааст.⁴

Наши рисола аз назари донишмандони аҳли илму адаби бузург гузаштааст, аммо дар айни замон дар ягон сарчашмаи илмию адабӣ, ё дар маълумотномае оид ба фаъолияти илмӣ ва адабии Саъдии Шерозӣ асари чудоғонае бо номи «Панднома» ё «Каримо» дар тақоӣ мо ба назар нарасид. Гумон аст, ки шояд котибе байтҳои назаррасро аз байни мавзӯҳои дохили бобҳои «Бўстон» интихоб карда, ин рисоларо тартиб дода бошад. Ба ин мақсад чопҳои зерини «Бўстон»-и Саъдии Шерозӣ аз назар гузаронида шуд:

1. С. Айнӣ, «Бўстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Ирфон» 1965.
2. И. Ализода ва А. Дехотӣ, Саъдии Шерозӣ (мунтахаби куллиёт), Сталинобод, 1956.

¹ Собрание Восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР, том VII, Ташкент, «Наука», 1964, стр. 185, 234, 324.

² а) Э. Шодиев, «Ўзбек – тожик адабий алоқалари тарихидан» (XIX – аср охири ва XX аср бошлари) Тошкент, 1973. б) С. Асадуллоев, «Тошхоҷа Асирии Хучандӣ» (Ашъори мунтахаб). Душанбе Адиб 1987, сах. 159.

³ Т – лит. О. А. Процева в Тошкент, 1332 ҳичрӣ.

⁴ М. Фозилов, «Панду ҳикмат», Душанбе 1963.

3. Бо эҳтимоми Абдулазим Қариб, «Бӯстон»-и Саъдӣ, чопи Техрон, 1346 ҳичрӣ.

4. Саъдии Шерозӣ, «Бӯстон», чопи «Навал Кишур» (Ҳиндустон), 1873 мелодӣ.

5. Чаноби оғои Муҳаммад Алӣ Фурӯғӣ, «Куллиёти Шайх Саъдӣ», Техрон, 1338 ҳичрии хуршедӣ.

Дар ҳама гуна чопҳо бидуни як байт дар боби «Дебоча» («Дар сабаби таълифи китоб») тазминшудаи Саъдӣ:

«Тавозуъ зи гарданфарозон накуст,
Гадо гар тавозуъ кунад, хӯйи ӯст»

ва байти:

«Машав, то тавон, аз саховат барӣ,
Ки гӯйи беҳӣ аз саховат барӣ»

дар назираи байти дигари «Бӯстон» дар «Боби эҳсон»:

«Машав то тавонӣ, зи заҳмат барӣ,
Ки раҳмат барандат, чу заҳмат барӣ»

иншошудаи матнҳои дигаре ба назар нарасид.

«Бӯстон»-и чопи Ҳиндустон аз чопҳои дигар бартарӣ дошта авлотар аст, зеро бобҳо вобаста ба мавзӯҳо ҷудо карда шуда, аз сарлавҳаҳо иборатанд.

Гумон меравад, ки таълифкунандаи ин рисолаи манзумаи ахлоқӣ ба мавзӯҳои бобҳои «Бӯстон» така карда, дар пайравии он назира баста, рисоларо аз «Таълифоти Саъдӣ» ба қалам додааст.

Бовар меояд, ки гӯяндаи матни рисола донишманди боистеъдоди баландтабъи соҳибзавқе, мухлиси ҳақиқии

эҷодиёти Шайх Саъдӣ буда, тамоми афкору ақида ва мазмуну ғояҳои ӯро пурра аз худ намуда, дар ҳамфикрӣ ин рисоларо таълиф намудааст.

Муаллифи рисоларо аниқ таъйин кардан душвор аст, тахмин гуфта метавонем, ки ин рисола шояд барои мактабҳои усули нав, барои таълиму тарбияи ахлоқии хонандагон таълиф ёфта бошад.

Мавзӯҳои рисола баъд аз боби анъанавӣ: дар мадҳи карам, сифати саховат, тавозуъ, адолат, қаноат, вафо, ростӣ, дар мазаммати бахилӣ, такаббур, зулм, хирс, қаззобӣ, дар фазилати илм, шукр, сабр ва дар охир муноҷот аст.

КАРИМО

Аз ҷавонон ба ҷаҳон номи наку мемонад,
Фасли гул мегузарад, лаззати бӯ мемонад,
Ин ҷаҳон косаи даврест ба номи ҳама кас,
Ҳама чиз мегузарад, дидаву рӯ мемонад.

Саъдӣ

Каримо¹, бибахшой бар ҳоли мо,
Ки ҳастем асири каманди² ҳаво³.
Надорем ғайр аз ту фарёдрас,
Туи осӣёнро хатобахшу бас.
Нигаҳ дор моро зи роҳи хато,
Хато даргузору савобам намо.

¹ Каримо – номи Худованд.

² Каманд – дом.

³ Ҳаво – орзу, ҳавас.

Дар мазаммати ҳоли худ

Чиҳил сол умри азизат гузашт,
Мизочи ту аз ҳоли тифлӣ нагашт.
Ҳама бо ҳавову ҳавас сохтӣ,
Даме бо масолех¹ напардохтӣ.
Мақун така бар умри нопойдор!
Мабош эмин аз бозии рӯзгор!

Дар мадҳи карам

Дило, ҳар ки бинҳод хони карам²,
Бишуд номдори чаҳони карам.
Карам номдори чаҳонат кунад,
Карам комгори³ замонат кунад.
Карам мояи шодмонӣ бувад,
Карам ҳосили зиндагонӣ бувад.
Варои карам дар чаҳон кор нест,
В-аз ин гармтар ҳеҷ бозор нест.
Дили оламӣ⁴ аз карам тоза дор,
Чаҳонро зи бахшиш пуровоза дор.
Ҳама вақт шав дар карам мустақим⁵,
Ки ҳаст офаринандаи чон Карим.

¹ Масолех – чамъи маслаҳат; кори хайру нек, бехбудӣ.

² Карам – саховат, ҳиммат, ҷавонмардӣ.

³ Комгор – хушбахт, саодатманд.

⁴ Оламӣ – оламиён, одамон.

⁵ Мустақим – рост, устувор.

Дар сифати саховат

Саховат кунад некбахт ихтиёр,
Ки мард аз саховат шавад бахтёр.
Ба лутфу саховат чаҳонгир бош,
Дар иқлими лутфу сахо мир бош.
Саховат бувад кори соҳибдилон,
Саховат бувад пешаи муқбилон¹.
Саховат миси айбро кимиёст,
Саховат ҳама дардхоро давост.
Машав, то тавон, аз саховат барӣ.
Ки гӯйӣ беҳӣ аз саховат барӣ.

Дар мазаммати бахилӣ

Агар чарх гардад ба коми бахил,
В-ар иқбол бошад ғуломи бахил.
В-агар дар кафаш ганчи Қорун бувад,
В-агар тобеаш рубъи маскун бувад,
Наярзад бахил он ки номаш барӣ,
В-агар рӯзгораш кунад чокарӣ²,
Макун илтифоте³ ба моли бахил!
Мабар номи молу манולי⁴ бахил,
Бахил ар бувад зоҳиди⁵ баҳру бар,
Биҳиште набошад ба ҳукми хабар.

¹ Муқбил – писандида.

² Чокарӣ – хизматгорӣ.

³ Илтифот – эҳтиром, лутф.

⁴ Манол – даромад аз ҳамаи соҳа.

⁵ Зоҳид – диндор, парҳезгор.

Бахил ар чи бошад тавонгар ба мол,
Ба хорӣ чу муфлис хӯрад гӯшмол.
Сахиён зи амвол¹ бар мехӯранд,
Бахилон ғами симу зар мехӯранд.

Дар сифати тавозуъ

Дило, гар тавозуъ кунӣ ихтиёр,
Шавад халқи дунё туро дӯстдор.
Тавозуъ зиёдат кунад чохро²,
Ки аз мехр³ партав бувад мохро.
Тавозуъ бувад мояи дӯстӣ,
Ки оӣ бувад пояи дӯстӣ.
Тавозуъ кунад мардро сарфароз,
Тавозуъ бувад сарваронро тароз⁴.
Тавозуъ кунад ҳар ки ҳаст одамӣ,
Назебад зи мардум ба чуз мардумӣ.
Тавозуъ кунад хушманду гузин,
Ниҳад шохи пурмева сар бар замин.
Тавозуъ бувад ҳурматфазои ту,
Кунад дар бихишти барин чои ту.
Тавозуъ калиди дари ҷаннат аст,
Сарафрозию чохро зиннат аст.
Касеро, ки одат тавозуъ бувад,
Зи чоҳу ҷалолаш⁵ таматтуъ⁶ бувад.
Касеро, ки гарданкашӣ дар сар аст,

¹ Амвол – ҷамъи мол; ҳосил.

² Чоҳ – мартаба, бузургӣ.

³ Мехр – офтоб.

⁴ Тароз – зебу ороиш, нақшу нигор.

⁵ Ҷалол – бузургӣ.

⁶ Таматтуъ – фоида.

Тавозуъ аз ӯ ёфтаг хуштар аст.
Тавозуъ азизат кунад дар чаҳон,
Гиромӣ шавӣ пеши дилҳо чу чон.
Тавозуъ мадор аз халоиқ дарег,
Ки гардан аз он баркашӣ ҳамчу теғ.
«Тавозуъ зи гарданфарозон накӯст,
Гадо гар тавозуъ кунад, хӯйи ӯст».

Дар мазаммати такаббур

Такаббур макун зинҳор, эй писар!
Ки рӯзе зи дасташ дароӣ ба сар.
Такаббур зи доно бувад нописанд,
Ғариб¹ ояд ин маънӣ аз хушманд.
Такаббур бувад одати чоҳилон,
Такаббур наёяд зи соҳибдилон.
Такаббур Азозилро² хор кард,
Ба зиндони лаънат гирифтор кард.
Касеро, ки хислат такаббур бувад,
Сараш пурғурур аз тасаввур бувад.
Такаббур бувад одати мудбарӣ,
Такаббур бувад асли бадгавҳарӣ.
Чу донӣ, такаббур чаро мекунӣ?
Хато мекуниву хато мекунӣ.

¹ Ғариб – ачиб.

² Азозил – номи шайтон, ки аз чаннат ронда шуд.

Дар фазилати илм

Бани одам аз илм ёбад камол,
На аз ҳашмату чоҳу молу манол.
Чу шамъ аз пайи илм бояд гудохт,
Ки бе илм натвон Худоро шинохт.
Хирадманд бошад талабгори илм,
Ки гарм аст пайваста бозори илм.
Касеро, ки шуд дар азал бахт ёр,
Талаб кардани илм кард ихтиёр.
Талаб кардани илм шуд бар ту фарз,
Дигар вочиб аст аз паяш қатъи арз¹.
Бирав, домани илм гир устувор!
Ки илмат расонад ба дорулқарор².
Маёмӯз чуз илм гар оқилӣ!
Ки бе илм будан бувад чоҳилӣ.
Туро илм дар дину дунё тамом,
Ки кори ту аз илм гирад низом.

Дар имтиноъ³ аз суҳбати чоҳилон

Дило, гар хирадмандиву хушёр,
Макун суҳбати чоҳилон ихтиёр!
Зи чоҳил гурезанда чун тир бош!
На омехта чун шакаршир бош.
Туро аждаҳо гар бувад ёри ғор⁴,
Аз он беҳ чоҳил бувад ғамгусор.

¹ Арз – бечогордӣ, сафар.

² Дорулқарор – номи бихишт.

³ Имтиноъ – худдорӣ.

⁴ Ёри ғор – нигар ба шарҳи он.

Агар хасми чони ту оқил бувад,
Бех аз дӯстдоре, ки чоҳил бувад.
Чу чоҳил касе дар чаҳон хор нест,
Ки нодонтар аз чоҳили кор нест.
Зи чоҳил наёяд чуз афъоли бад,
В-аз ӯ нашнавад кас чуз ақволи¹ бад.
Саранҷоми чоҳил чаҳаннам бувад,
Ки чоҳил наку оқибат кам бувад.
Сари чоҳилон бар сари дор бех,
Ки чоҳил ба хорӣ гирифтадор бех.
Зи чоҳил ҳазар кардан авло бувад,
К-аз ӯ нангу дунёву уқбо бувад.

Дар сифати адолат

Чу Эзид туро ин ҳама ком² дод,
Чаро бар наёрӣ саранҷом дод³?
Чу адл аст пирояи хусравӣ⁴
Чаро адлро надорӣ қавӣ?
Туро мамлакат пойдорӣ кунад,
Агар маъдалат⁵ дастёрӣ кунад.
Чу Нӯшервон адл кард ихтиёр,
Кунун номи неку аз-ӯ ёдгор.
Зи таъсири адл аст ороми мулк,
Ки аз адл ҳосил шавад коми мулк.
Чаҳонро ба инсоф обод дор,

¹ Ақвол – чамъи қавл.

² Ком – мурод.

³ Дод – инсофу адолат.

⁴ Пирояи хусравӣ – зебу зиннати шоҳӣ.

⁵ Маъдалат – адлу адолат, инсоф.

Дили аҳли инсофро шод дор.
Чаҳонро беҳ аз адл меъмор нест,
Ки болотар аз маъдалат кор нест.
Туро з-ин ба охир чӣ ҳосил бувад?
Ки номат шаҳаншоҳи одил бувад.
Агар хоҳӣ аз некбахтӣ нишон
Дари зулм бандӣ бар аҳли чаҳон
Риоят дарег аз раият мадор,
Муроди дили додхоҳон барор.

Дар мазаммати зулм

Харобӣ зи бедод бинад чаҳон,
Чу бӯстони хуррам зи боди хазон.
Мадех рухсати зулм дар ҳеч ҳол,
Ки хуршеди мулкат наёбад завол¹.
Касе, к-оташи зулм зад дар чаҳон,
Баровард аз аҳли олам фиғон.
Ситамкаш гар оҳе барорад зи дил.
Занад сӯзи ӯ шуъла дар обу гил.
Макун бар заифони бечора зӯр,
Бияндеш охир зи тангии гӯр!
Ба озори мазлум моил мабош,
Зи дуди дили халқ ғофил мабош.
Макун мардумозорӣ, эй тундрой!
Ки ногоҳ расад бар ту қаҳри Худой!
Ситам бар заифони мискин макун!
Ки золим ба дӯзах равад бесухун.

¹ Завол – поён, зиён.

Дар сифати қаноат

Дило, гар қаноат ба даст оварӣ,
Дар иқлими роҳат кунӣ сарварӣ.
Агар тангдастӣ, зи саҳтӣ манол,
Ки пеши хирадманд ҳеч аст мол.
Надорад хирадманд аз фақр ор,
Ки бошад Набиरो¹ зи фақр ифтихор.
Ғаниро зи симу зар ороиш аст,
Валекин фақир андар осоиш аст.
Ғанӣ гар набошӣ, макун изтироб,
Ки султон нахоҳад хироч аз хароб².
Қаноат ба ҳар ҳол авлотар аст,
Қаноат кунад, ҳар ки некахтар³ аст.
Зи нури қаноат барафрӯз чон.
Агар дорӣ аз некбахтӣ нишон.

Дар мазаммати хирс

Аё, мубтало гашта дар доми хирс,
Шуда масту лоақл аз чоми хирс.
Макун умр зоеъ ба таҳсили⁴ мол!
Ки ҳамнархи гавҳар набошад сафол.
Ҳар он кас, ки дар банди хирс уфтод,
Дихад хирмани зиндагонӣ ба бод.
Гирифтам,⁵ ки амволи Қорун турост,

¹ Набӣ – пайғамбар.

² Хароб – маҷозан камбағал.

³ Некахтар – некбахт.

⁴ Таҳсил – ба даст овардан.

⁵ Гирифтам – ба маънии «фарз кардам, ки».

Ҳама неъматӣ рубъи маскун турост.
Бихоҳӣ, ки шуд охир гирифтори хок,
Чу бечорагон бо дили дарднок.
Чаро мегудозӣ зи савдои зар?
Чаро мекашӣ бори меҳнат чу хар?
Чаро мекашӣ меҳнат аз баҳри мол?
Ки хоҳад шудан ногаҳон поймол.
Чунон додаӣ дил ба нақши дирам,
Ки ҳастӣ зи завқаш надими¹ надам²
Чунон ошиқи рӯи зар гаштаӣ,
Ки шӯридааҳволу саргаштаӣ.
Чунон гаштаӣ сайд баҳри шикор,
Ки ёдат наёмад зи рӯзи шумор³.
Мабодо дили он фурӯмоё шод,
Ки баҳри дунё диҳад ҳақ ба бод.
Макун хонаи зиндагонӣ хароб!
Ба селоби феъли баду носавоб.
Агар дур бошӣ зи фиску фучур,
Набошӣ зи гулзори Фирдавс⁴ дур.

Дар сифати вафо

Дило, дар вафо бош собитқадам,
Ки бе сикка⁵ роиҷ⁶ набошад дирам!
Зи роҳи вафо гар напечӣ инон,
Шавӣ дӯст андар дили душманон.

¹ Надим – ҳамнишин, рафик.

² Надам – пушаймонӣ, ҳасрат.

³ Рӯзи шумор – рӯзи қиёмат.

⁴ Фирдавс – номи боғи биҳишт.

⁵ Сикка – муҳр, тамға.

⁶ Роиҷ – раво, пешравӣ.

Магардон зи кӯи вафо рӯи дил,
Ки дар рӯи чонон набошӣ хичил!
Манеҳ пой берун зи роҳи вафо,
Ки аз дӯстон менаярзад ҷафо!
Буридан зи ёрон хилофи вафост!
Чудой зи аҳбоб¹ кардан хатост,
Бувад бевафой сиришти занон,
Маёмӯз кирдори зишти занон.

Дар фазилати шукр

Касеро, ки бошад дили ҳақшинос,
Нашояд, ки бандад забони сипос².
Нафас ҷуз ба зикри Худо бар маёр,
Ки вочиб бувад шукри Парвардгор.

Туро молу неъмат фазояд зи шукр,
Туро фатҳ аз дар дарояд зи шукр.
Агар шукри Ҳақ то ба рӯзи шумор,
Ки зорӣ набошад яке аз ҳазор.

Вале гуфтани шукр авлотар аст,
Ки исломро шукри ӯ зевар аст.
Гар аз шукри Эзид набандӣ забон.
Ба даст оварӣ давлати ҷовидон.

¹ Аҳбоб – чамъи ҳабиб; дӯстдор, маҳбуб.

² Сипос – шукр.

Дар фазилати сабр

Туро гар сабури¹ бувад дастёр,
Ба даст оварӣ давлати пойдор.
Сабури бувад кори пайгамбарон,
Напечанд 3-ин рӯй динпарварон,
Сабури кушояд дари коми чон,
Ки чуз собири² нест мифтохи³ он.
Сабури барорад муроди дилат,
Ки аз олимон ҳал шавад мушкилат.
Сабури калиди дари орзуст,
Кушояндаи кишвари орзуст.
Сабури ба ҳар ҳол авло бувад,
Ки дар зимни он чанд маъно бувад.
Сабури туро комгорӣ диҳад,
Зи ранчу бало растагорӣ диҳад.
Сабури кунӣ, гар туро дин бувад,
Ки таъчил кори шаётин бувад.

Дар сифати ростӣ

Дило, ростӣ гар кунӣ ихтиёр,
Шавад давлатат ҳамдаму бахтёр.
Напечад сар аз ростӣ хушманд,
Ки аз ростӣ ном гардад баланд.
Дам аз ростӣ гар занӣ субҳвор,
Зи торикии чаҳл гири канор.

¹ Сабури – сабр, тоқат.

² Собири – шикебой, сабр.

³ Мифтоҳ – калид.

Мазан дам ба чуз ростӣ зинҳор,
Ки дорад фазилат эмин баҳри ёр.
Беҳ аз ростӣ дар ҷаҳон кор нест,
Ки дар гулбуни¹ ростӣ хор нест.

Дар мазаммати каззобӣ

Касеро, кӣ норостӣ гашт кор,
Кучо рӯзи маҳшар шавад растагор.
Касеро, ки гардад забони дурӯғ,
Чароғи дилашро набояд фурӯғ.
Дурӯғ одамиро кунад шармсор.
Дурӯғ одамиро кунад бевиқор²
Зи каззоб гирад хирадманд ор.
Ки ўро наёрад касе дар шумор.
Дурӯғ, эй бародар, мағӯ зинҳор!
Ки козиб³ бувад хору беътибор.
Зи норостӣ нест коре батар,
К-аз ў гум шавад номи нек, эй писар!

¹ Гулбун – буттаи гули садбарг.

² Виқор – вазнинӣ.

³ Козиб – каззоб, дурӯғгӯй.

Дар мазаммати шайтон

Дило, ҳар ки маҳкуми шайтон бувад,
Шабу рӯз дар банди исён¹ бувад.
Касеро, ки шайтон бувад пешво,
Кучо бозгардад ба роҳи Худо.
Дило, азми исён макун зинҳор,
Ки фардо набошӣ зи Ҳақ шармсор.
Зи исён кунад ҳушманд эҳтироз,
Ки аз об бошад шакарро гудоз.
Кунад некбахт аз гунаҳ иҷтиноб,
Ки пинҳон шавад нури меҳр аз саҳоб².
Макун нафси аммораро пайравӣ!
Ки ногаҳ гирифтори дӯзах шавӣ.
Агар бар натобад зи исён дилат,
Бувад асфалуссофилин³ манзилат
Макун хонаи зиндагонӣ хароб!
Ба селоби феъли баду носавоб,
Агар дур бошӣ зи фиску фучур,
Набошӣ зи гулзори Фирдавс дур.

Нигаҳ кун бар ин гунбади зарнигор!
Ки сақфаш бувад бесутун барқарор.
Саропардаи чархи гарданда бин!
Дар ӯ шамъҳои фурӯзанда бин!
Яке посбону яке подшоҳ,
Яке додхоҳу яке тоҷоҳ,

¹ Исён – гуноҳ.

² Саҳоб – абр.

³ Асфалуссофилин – табақаи ҳафтумини дӯзах.

Яке шодмону яке дардманд,
Яке комрону яке мустаманд¹.
Яке бочдору яке точдор,
Яке сарфарозу яке хоксор.
Яке бар ҳасиру² яке бар сарир³,
Яке дар фалосу яке дар ҳарир⁴.
Яке бенавову яке молдор,
Яке номуроду яке комгор.
Яке дар ғанову яке дар ано⁵,
Якero бақову якero фано.
Яке тандурусту яке нотавон,
Яке солхӯрда яке навчавон.
Яке дар савобу яке дар хато.
Яке дар дуову яке дар вағо⁶.
Яке неққирдору неқъэтиқод,
Яке ғарқ дар баҳри фиску фасод.
Яке неқхулқу яке тундхӯй,
Яке бурдбору яке чангчӯй.
Яке дар танаъум⁷, яке дар азоб,
Яке дар машаққат, яке комёб.
Яке дар чаҳони чалолат амир,
Яке дар каманди⁸ ҳаводис асир.
Яке дар гулистони роҳат муқим,
Яке бо ғаму ранчу меҳнат надим.

¹ Мустаманд – очизу бечора.

² Ҳасир – бўрё.

³ Сарир – тахт.

⁴ Ҳарир – шохӣ.

⁵ Ано – ранҷ, захмат.

⁶ Вағо – ғавғо.

⁷ Танаъум – ба нозу неъмат парвардашуда.

⁸ Каманд – ҳалқа, дом.

Якero бурун рафта 3-андоза мол,
Яке дар ғами нону харчи аёл.
Яке чун гул аз хуррамӣ хандазан,
Якero дил озурдахотир ҳазан¹.
Яке баста аз баҳри тоат камар,
Яке дар гунаҳ бурда умре ба сар,
Якero шабу рӯз мусҳаф² ба даст,
Яке хуфта дар кунчи майхона маст.
Яке бар дари шаръ³ мисморвор⁴,
Яке дар раҳи куфр зуннордор⁵.
Яке муқбилу олиму хушёр,
Яке мудбиру чоҳилу шармсор.
Яке ғозиву⁶ чобуку паҳлавон,
Яке буздилу сусту тарсандачон,
Яке котиб, аҳли диёнатзамир,
Яке дуздботин, ки номаш дабир⁷.

Аз ин пас макун така бар рӯзгор!
Ки ногоҳ зи чонат барорад димор⁸.
Макун така бар лашкари беадад!
Ки шояд зи нусрат⁹ наёбӣ мадад!

¹ Ҳазан – ғам, ғусса.

² Мусҳаф – Қуръон.

³ Шаръ – қонунҳои шариат.

⁴ Мисмор – меҳ.

⁵ Зуннор – риштае, ки ғайри мусулмонон дар мамлакатҳои исломӣ ба миён мебастанд.

⁶ Ғозӣ – чанговар.

⁷ Дабир – мирзои ҳисобу китоб.

⁸ Димор – чазо, ҳалок, несту нобуд.

⁹ Нусрат – галаба, фатҳ.

Макун така бар мулку чоҳу ҳашам!
Ки пеш аз ту будасту баъд аз ту ҳам.
Макун бад, ки бад бинӣ аз ёри нек!
Намерӯяд аз тухми бад бори нек.
Басо подшоҳони султоннишон,
Басо паҳлавонони кишварситон,
Басо тундгурдони¹ лашкаршикан,
Басо шермардони шамшерзан,
Басо мохрӯёни шамшодқад,
Басо нозанинони хуршедқад,
Басо хубрӯёни навхоста,
Басо наварӯсони ороста,
Басо номдору басо комгор,
Басо сарвқаду басо гулъузор²,
Ки карданд пероҳани умр чок,
Кашиданд сар дар гиребони хок.
Чунон хирмани умрашон шуд ба бод,
Ки ҳаргиз касе з-он нишоне надод.
Манеҳ дил бар ин кохи хуррамҳаво!
Ки меборад аз осмонаш бало.
Манеҳ дил бар ин манзили чонситон!
Ки дар вай набинӣ диле шодмон.
Манеҳ дил бар ин куҳнадайри³ хароб!
Ки холӣ набошад зи ранчу азоб.
Саботе надорад ҷаҳон, эй писар!
Ба ғафлат мабар умр дар вай басар!
Манеҳ дил бар ин дайри нопойдор!
Зи Саъдӣ ҳамин як сухан ёд дор.

¹ Тундгурдон – паҳлавонони ҳашмгин, бадқаҳр.

² Гулъузор – гулруҳсор.

³ Дайр – киноя аз дунё.

СИРОЧИДДИН МАХДУМИ СИДҚӢ

Сирочиддин Махдум ибни Мулломирзоҳиди Охунд мутахаллис ба Сидқӣ шоири нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX буда, соли 1884-1885 дар мавзеи Хандақлиқи наздикии Тошканд таваллуд ёфтааст. Бино ба маълумоти А. Муродов (ходими илмии Институти ховаршиносии АИ Ўзбекистон, ки шахсан бо шоир шиносӣ доштааст), Сидқӣ соли 1933 вафот кардааст.

Сидқӣ маълумотро дар мадрасаи «Раҳматия»-и Тошканд гирифта, баробари омӯхтани илмҳои гуногуни замон, пеш аз ҳама завқи ӯро рангорангиву гуногунии хатнависӣ бедор кардааст. Вай ба хаттотӣ шавқу ҳавас пайдо карда, шогирди хаттотӣ машҳур – Муҳаммад Шохмуроди Тошкандӣ шудааст. Нозукиҳои санъати хатнависиро дар ин давра пурра омӯхта, дар чӯбу санг нақш бастану кандакорӣ кардани ҳуруфоти арабиرو аз худ намудааст.

Сирочиддин Махдуми Сидқӣ мутарҷим ва шоири зуллисонайн (донандаи забони форсиву туркӣ) буда, соҳибдевон аст.

Асарҳо аз эҷодиёти Сидқӣ инҳоянд:

7629/1*– Девони лирикӣ буда, ҳарфҳои охири радифи ғазалҳо тартиби алифборо нишон медиҳад.

7629/2*– «Иктисоб». Ин асар дар соли 1343-юми ҳиҷрӣ (1924-1925) дар шакли тарҷеъбанд таълиф ёфтааст. Асар дидактикӣ аст. Сидқӣ дар асар тамаъкорию чашм-гуруснагӣ ва пулпарастии қозиву эшонҳоро мазаммату сарзаниш карда, онҳоро барои меҳнати ҳалол кардану ҳӯрдани бори он даъват менамояд. Дар охири асар

муаллиф дар боби махсус аз ҳаёти худ муфассал нақл мекунад. Асарҳои зерин низ ба қалами ӯ тааллуқ доранд:

7629/3* – «Мизони шариат», «Базми ишрат», «Сипаргам», «Аҷоиб-ул-махлуқот», «Сад иршоди Мулло Сидқии Хандақликӣ», соли 1333-юми ҳиҷрӣ (1914-1915).

Сирочиддин Махдуми Сидқӣ асарҳои зиёди адабии забони форсиро ба туркӣ тарҷума кардааст. Вай аз ганҷинаи маънавиёт панду ҳикматҳои пурмазмуни пухтаву рехтаро интихоб намуда, рисолае бо номи «Қавохир-ул-панд» дар соли 1325 (1907) дар матбааи Тошканд нашр кунандааст.

ҚАВОҲИР-УЛ-ПАНД

Чун қаланфур тунд мабош

Мисли зардак рост бош!

Ҳамчу шалғам гирду ғун,

Андар замин ҳамвор бош!

Зардакии Ҳисорӣ

Илм аз ҳама давлат афзал аст.

Илм мучиби иззат аст.

Илми шайъ¹ беҳ аз ҷаҳли шайъ.

Ҳасабу² насаб бе илм ноқис³ аст.

Олим ҳар кучо, ки равад, иззат ва ҳурматаш кунанд.

Сармоия бузургӣ ақлу адаб аст, на аслу насаб.

Одамиро насаб ба ҳунар дуруст бояд кард, на ба падар.

Илми беамал чун муми беасал ҳеҷ лаззате надорад.

Ҳар чи надонӣ, аз пурсиданаш нанг мадор.

¹ Шайъ – чиз.

² Ҳасаб – қадру қимат.

³ Ноқис – нопурра, нуқсондор.

Беҳтарин сармояи одам адаб аст.
Беҳтарин атоё¹ насиҳат аст.
Бар дӯстон насиҳат фармудан бошад, бар некбахтон панд
шунидан.
Сухани бад забонро хароб менамояд.
Савганд хӯрдан маъюб аст.
Итоати модару падар вочиб аст.
Бар қавли бузургон амал зарур аст.
Айбҷӯйӣ ҳам аз айб аст.
Манфиати хеш ба мазаррати² дигарон хостан ҳамоқат³ аст.
Дар пайи изову⁴ таклифи⁵ касе набояд шуд.
Озор расондан натиҷаи некӣ надорад.
Дили касеро ранча масоз.
Кори имрӯзаро бар фардо набояд гузошт.
Маргро ҳар дам ҳозир дон.
Марги бо некномӣ беҳтар аст аз ҳаёти ба бадномӣ.
Карам ба ҳар ҳол писандида аст.
Адл боиси тараққии давлат аст.
Зулм бунёди салтанатро меканад.
Ҳар ки панди бузургон намешунавад, дар ҳалоки худ саъй
менамояд.
Нармӣ ва мулоимат мучиби иттиҳод ва маваддат⁶ аст.
Тавозуъ аз ҳама кас зебо менамояд ва аз аҳли давлат
зеботар.
Шукргузорӣ сабаби зиёдатии давлат аст.
Ҳар ки сабр ихтиёр кард, зуд ба мақсад расид.

¹ Атоё – чамъи атият, ато, бахшиш.

² Мазаррат – зарар.

³ Ҳамоқат – аблаҳӣ.

⁴ Изо – озор, азоб.

⁵ Таклиф – чабр, азобу кулфат.

⁶ Маваддат – дӯстӣ, муҳаббат.

Мадоро бо душман ҳам хуш аст.
Мусоҳибати китоб аз ҳама беҳтар аст.
Аз суҳбати нодон бодия¹ хуштар аст.
Дар суҳбати некон биншин.
Аз суҳбати бадон парҳез намо.
Аз суҳбати чоҳилон бипарҳез.
Суҳбати нодон вуболи² қон аст.
Суҳбати некон манфиати бағоят аст.
Суҳбати бадон зудтар асар кунад ва зарари он ба андак
замон ба зуҳур³ расад.
Ҳар ки бо бадон нишинад, некӣ набинад.
Ростбозӣ шиор кун.
Ростбозро дӯст бисёр аст.
Ростӣ муҷибӣ ризои омма аст.
Ростбозро коҳе зарар намерасад.
Ҳар қусуре⁴, ки кунӣ, қабул намо, мункир машав.
Мардуми бодӣнат назди ҳама кас азиз аст.
Хоин дар ҳама ҳол мардуд⁵ аст, Худо ва халқ аз ӯ
нохушнуд.
Дурӯғгӯ ҳамеша хор ва залил.
Ҳар ки ба дурӯғгӯӣ машхур шуд, агар рост ҳам гӯяд,
эътибор накунад.
Дар давлат ҳама дӯст мешавад.
Дар ифлос⁶ имтиҳони дӯстист.
Вақт чизест азиз-ул-вучуд, чун меравад, боз ба даст
намеояд.

¹ Бодия – сахро, биёбон.

² Вубол – гуноҳ.

³ Зуҳур – рӯйдихӣ, ошкоршавӣ.

⁴ Қусур – камбуд, гуноҳ.

⁵ Мардуд – лаънатшуда, рондашуда.

⁶ Ифлос – муфлисӣ, камбағалӣ.

Дар корҳо таъчил ва шитоб набояд кард.
Ҳар коре, ки кунӣ, ба машварати оқилон кун.
Агар бе таҳқиқ айби касеро эътибор кунӣ, ҳақ пӯшида
монад.
Бетааммул кор набояд кард.
Барои хӯриш таъйини вақт бояд кард.
Дар миёни калом суҳан кардан айб аст.
Аз суҳани беҳуда хомӯшӣ беҳтар аст.
Фикри бадан ва муҳофизати ҷон аз ҳама беҳтар.
Ҳар сирре, ки дорӣ, махфӣ беҳтар аст, зеро ки маҳрами
асрор¹ дар ҷаҳон камтар аст.
Ифшои сирри худ бо занон нодонист.
Самараи некӣ некӣ аст ва самараи бадӣ бадӣ аст.
Ҳар ки бад кунад, тамаи некӣ набояд дошт.
Душмани доно аз дӯсти нодон беҳтар аст.
Дӯстӣ бо мардуми доно некуст.
Аз душман ҳазар намудан авло аст.
Душманро ҳақир набояд шумурд.
Одамӣ бояд ки ҳиммат баланд дорад.
Азми дуруст аломати ғалаба ва нусрат аст.
Ҳиммат баланд дор в-аз таҳаммули² машаққат матарс.
Саховат беҳ аз ибодат.
Бахшидани гуноҳ беҳтарини хислатҳост.
Чун ҷаҳд кунӣ, дар вафои он ҷаҳд намо, то дӯсту
душманро бар ту эътимод бошад.
Афв аломати олиҳимматист.
Ҳамаро баробар доништан нишонаи риёст³.
Дурушті ва турушрӯӣ сабаби муҳолифат аст.

¹ Маҳрами асрор – маҳрами роз, ҳамроз, дӯсти самимӣ.

² Таҳаммул – сабру тоқат.

³ Риё – худро накукору хайрхоҳ нишон додан.

Худситой намудан барои афзунии иззат мучиби зиллат¹
мегардад.

Такаббур одамиро хору бемикдор месозад.

Ҳар чи бар худ напосандӣ, бар дигарон напосанд.

Ҳар ки дар асл бад аст, умеди некӣ набояд дошт.

Аҳмакро ситоиши² хеш хуш ояд.

Тифлонро ситоиши бечо намудан бадроҳӣ кардан аст.

На ҳар ки ба сурат некуст, сирати³ зебо дар ӯст.

Тамаъ бад аст ва аз зиёдаталабӣ асли сармоя ҳам аз даст
меравад.

Ҳар киро хушомад хуш омад, худро фаромӯш кунад.

¹ Зиллат – хорӣ, беиззатӣ.

² Ситоиш – таъриф, мадҳу сано.

³ Сират – асос, тинат, хулқу атвор.

ПАНДУ АНДАРЗҲОИ РАНГОРАНГ

Инсон дар ҳамон сурат саодатманд
мешавад, ки шаҳватро мутеи ақл кунад.

Абӯалӣ ибни Сино

Аз камхӯрӣ чу оҳу паррон,
Аз пурхӯрӣ чу моҳӣ таппон.

Аз камхӯрӣ чу оҳу мепаридам,
Аз пурхӯрӣ худро чу мурда дидам.

Айб аст бузург баркашидан худро,
Аз ҷумлаи халқ баргузидан худро.
Аз мардумаки¹ дида бибояд омӯхт
Дидан ҳама касрову надидан худро.

Аспро бо ҳар бибанданд ҳар дуру дар охуре,
Рангашон дигар нагардад, табъ дигаргун шавад.

Агар ба ҳаво равӣ, мағасе бошӣ,
Агар ба об равӣ, ҳасе бошӣ.

¹ Мардумак – гавҳарак.

Биной давлати хеш он касе хароб кунад,
Ки шом мехӯраду субҳгоҳ хоб кунад.

Аз «Ахлоқи Мухсинӣ»

Бетамизиҳои мардум аз сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.

Бедил

Хоби нӯшини¹ бомдоди раҳил²,
Пиёдаро боздорад аз сабил³.

Саъдӣ

Ҳар он ки ба хоби саҳарӣ дил бандад,
Аз кофари габри⁴ номусулмон бадтар аст.

Хоб кардан дар саҳаргоҳон нишони ғафлат аст,
Нокасеро тарбият кардан шикасти давлат аст.

Саъдӣ

Як пос бихоб – ду пос бедор бош.

¹ Нӯшин – ширин, гуворо.

² Раҳил – аз чое ба чое сафар кардан.

³ Сабил – роҳ.

⁴ Габр – оташпарасти, маҷусӣ.

Лафзи бадро бар забон рондан хатост,
Кофару муъмин ҳама халқи Худост.

Ҳурмати пирон намою аз чавонӣ бас манол,
Дон, ки пирон низ айёми чавонӣ дидаанд.

Чароғи ҳар ду олам олимонанд,
Ба маънӣ олимони шамъи ҷаҳонанд.

Нонро шикан бо ду даст,
Қадри онро макун паст.

Дунё самари маърифати инсон аст,
Ночӯрии он касофати шайтон аст.
Аз беҳирадон умеди некӣ маталаб,
Таъмири ҷаҳон кори хирадмандон аст.

Собир Зикирзодаи Шохонӣ

Сухандони хушгӯ баикбол бувад,
Сухан баҳри одам ҷару бол бувад.
Сухан тири сӯзон бувад дар чигар,
Сухан мардумонро бувад тоҷи сар.

Мирзо Акрами Файз

Бо модари хеш меҳрубон бош,
Омодаи хидматаш ба чон бош.

Бо чашми хирад нигар падарро,
Аз хидмати ӯ мапеч сарро.

Эраҷ Мирзо

Ботинро беҳтар аз зоҳир дор, ки зоҳир назаргоҳи халқ асту
ботин назаргоҳи Ҳақ.

Абдуллоҳи Ансорӣ

Даҳони пӯшида – ҳазор танга.

Ҳикмати халқ

Даҳ муштро ба худ гиру як мушт ба мардум мадеҳ.

Ганҷи халқ

Доноӣ камгапист, пургӯйӣ беҳирадист.

Ҳикмати халқ

Доно ба иморати ақл машғул аст, нодон ба иморати бадан.

Ҳикмати халқ

Корҳо рост кунад оқили комил ба сухан,
Ки ба сад лашкари чаррор муяссар нашавад.
«Ахлоқи Муҳсинӣ».

Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад,
Шахси бадгуфторро захри забонаш мекушад.

Одами кач чу каждум,
Заҳр диҳад ба мардум.

Одамиро одамият лозим аст,
Чӯби сандал бӯ надорад, ҳезум аст.
Аз «Амсолу ҳикам»

Сурататро чӣ кунам, гар ту надорӣ сират,
Кас ба як ҷав наҳарад сурати бемаъниро.

Тавонгарӣ на ба мол аст назди аҳли камол,
Ки мол толиби гӯр асту баъд аз он аъмол.
Саъдӣ

Факру кунчу хумул¹ роҳат дон,
Шухрату молу чоҳ офат дон.

Хар чӣ донад хӯрдани қанду набот,
Тӯрбаи каҳ бошаду кунчи работ².

Қадри зар заргар бидонад.
Халқ

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ?

Лохутӣ

Ҳаё бояд ки дорад одамизод,
Ки лаънат бар вучуди беҳаё бод!

Ҳар ки бо нодон нишинад, ҳамчу нодон дун³ шавад,
Бо хирадманде нишинад, ақли дил афзун шавад.

Ҳакимеро пурсиданд: – Аблахтарини аблаҳон кист?
Гуфт: – Он кас, ки дар як чо ду бор пеши по хӯрад.

¹ Хумул – гумномӣ.

² Работ – корвонсароӣ; ин чо ба маънии «тавила» (оғил).

³ Дун – паст, нокас, сифла, фурумоя.

Зиндаю човид монд, ҳар ки накуном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

Саъдӣ

Ин умр ба боди навбахорон монад,
Ин айш ба абри кӯҳсорон монад,
Зинҳор, чунон бизӣ, ки баъд аз мурдан
Ангушт газидане ба ёрон монад.

Аз «Китоб-ул-ғариб»

Қалам чӯбу сиёҳӣ обу одам хоку коғаз хас,
Ба ин асбоби нолоиқ чӣ гуна хат нависад кас?

НОМИ АШХОС

Алиакбари Деххудо - (1878-1956, Техрон) олим, нависанда, луғатнигору луғатшинос, ходими давлатию чамбиятии Эрон.

Абузарчамехр (Бузургмехр, Бузургчамехр)- вазири донишманди Нӯшервон дар давраи Сосониён.

Аҷзии Самарқандӣ - (1865-1927), шоир, нависанда, мутарчим ва педагоги машхури тоҷик.

Бархийё -номи падари Осаф.

Довуд- шоҳи дувуми давлати яҳудии Исроил тақрибан солҳои 950 то милад. Довуд гӯё ҳофизи уднавози моҳир будааст. Ривоятҳои динӣ Довудро пайғамбар медонад ва китоби «Забури»-ро ба ӯ нисбат медиҳанд.

Заҳҳок Заҳҳоки Морон- номи подшоҳи золим ва хунхор, писари Мардос ном чорводори араб дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ.

Зол – Золи Зар- писари Сом, яке аз қаҳрамонони «Шохнома»-и Фирдавсӣ, бо сабаби сафедмӯй таваллуд шуданаш падараш нафрат карда, ӯро ба Албурзкӯҳ партофт. Симурге ӯро бо хуни ҳайвонот калон карда, ба ӯ «Дастон» ном гузошт. Бозургонон аз ба воя расидани ӯ ба падараш хабар оварданд. Падар ӯро ба назди худ овард. Зол, падари Рустам.

Зардаки Ҳисорӣ - шоири асри XVI тоҷик.

Идрис - номи шахсест, ки мусулмонон вайро пайғамбар медонанд: киноя аз бихишт ҳам ҳаст. Хатнависӣ гуё дар замони ӯ пайдо шудааст.

Иброҳими Халил - номи пайғамбар аз бани Сом – падари Исмоил. Қурбонии ҳайвонот ва хатнаи кӯдакон аз ӯ боқӣ мондааст.

Исфандиёр - писари Гуштосп ном подшоҳи каёнӣ, ки Зардушт дар замони ӯ гузаштааст. Исфандиёр қаҳрамони «Шохнома» буда, дар ҷанг бо Рустам ба ҳалокат расонида шудааст.

Қорун - («сарвати Қорун», «Чиҳил ганчи Қорун») – шахси дунёдори хасис, ки гӯё ба ғазаби Худо гирифта шуда, ба дуои амакбачааш Мӯсо-пайғамбар бо тамоми сарваташ ба замин фуру рафтааст. Танҳо калидҳои ҳазинаи ӯро чиҳил хидматгор мекашонидаст.

Мавлавӣ (Мавлави Маънавӣ) - Ҷалолиддини Балхӣ – шоири файласуф ва мутасаввифи бузург (1207-1273). Муаллифи «Маснави маънавӣ» (Маснави шариф).

Намруд - подшоҳи бузурги афсонави бобулиён, ки ба рӯйи болҳои каргасон нишаста, дар ҳаво парвоз мекардааст ва дӯзах сохта даъвои худӣ кардааст ва оқибат ӯро пашшае ҳалок кардааст.

Осаф - номи вазири Сулаймон-пайғамбар, аз уламои бани Исроил. Вазири хирадманду ботадбир, кордону бомаърифате буда, корҳои давлатиро бо тартибу танзим оварда буд. Осаф дар адабиёти классикии араб ва форсу тоҷик яке аз образҳои бадеии маъмул, тимсоли доноиву ботадбири дар корҳои идораи давлат (вазират) мебошад.

Озар - номи падари Иброҳими пайғамбар, ки буттарош буд.

Рустам - қаҳрамони номӣ ва марказии «Шоҳнома», ки бо тадбири душман ба банд афтод.

Рочанал - яке аз шоҳони Ҳиндустон (Роча - лақаби подшоҳони Ҳиндустон).

Сулаймон - номи пайғамбаре, ки гӯё тамоми парандагон дар зери итоати нигини ӯ буданд.

Султон Санҷар - яке аз шоҳони сулолаи салҷуқӣ, ки солҳои 1097-1157 ҳукмронӣ кардааст.

Сикандар - Исқандари Мақдунӣ (Македонӣ)- писари Файлакус (Филиппи II), лашкаркаши бузурги Юнони қадим, ки дар солҳои 336-323 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст.

Файсоғурас – Пифагор- яке аз ҳукамои бузурги Юнони қадим (580-500 то милод).

Фаридун - номи яке аз подшоҳони қадимаи Эрон дар «Шохнома», ки ўро Коваи Оҳангар баъд аз барҳам додани салтанати Заҳҳок ба тахти подшоҳӣ нишонда буд.

Фиръавн - ба забони ибрӣ (яхудии қадим) лақаби Валид Бен Мусъаб, ҷойи таваллудаш дар қарияе аз атрофи Миср будааст. Чунон ки мегӯянд: аз бас дар сар боди ғурураш зӯр (хориси дарёдаркаш) буд, баъд аз дар Миср подшоҳ шуданаш, чун маънои луғавии фиръавн – тимсоҳ аст, ба ӯ Фиръавн ном додаанд. Подшоҳии ӯ дар замони Мӯсо-пайғамбар буда ва дар охири он умраш даъвои худой кардааст.

Хурмус - *худои* некӣ; номи подшоҳе, ки дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ тасвир ёфтааст (Хурмуз).

Ҳалоқухон - набераи Чингизхони муғул.

Чамшед (Чам) - яке аз подшоҳон, ки дар адабиёт чун рамзи тавоноӣ, хирадмандӣ ва соҳибтадбир истифода шудааст. Чамшед гӯё ба воситаи ҷоми худ ҳама оламо медидааст.

Чам – кӯтоҳшудаи «Чамшед». Иди «Наврӯз» аз ӯ мондааст.

Шаддод - номи подшоҳи афсонавӣ, ки гӯё чунон хорис ва золим буда, боғистони «Ирам»-ро дар Яман аз тиллову нуқра ва муқаллал бо ҷавохирот бино кардааст.

Юнус - номи пайғамбаре, ки гӯё ба шиками моҳӣ фуру рафта, боз зинда баромадааст.

Юсуф - *писари Яқуб*-пайғамбар, ки дар зебогӣ машҳур буд ва бародаронаш ўро аз ҳасад ба ҷох андохта, ба баҳонаи он, ки гӯё ўро гург хӯрдааст, куртаи порашудаашро ба хуни кабӯтар олула ба падараш расонидаанд.

НИШОНДОДИ ФЕХРАСТҲО

1. Ин дастхатҳо дар шуъбаи ганчинаи Шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон махфусанд:

2900/IV - Лукмони Ҳаким, «Сад панди судманд», соли 1231 (1816).

2501/V - Лукмони Ҳаким, «Сад панди судманди дилписанд», ҳозирқунандаи нашр Подшоҳхоҷа валади Раҳматуллоҳ, соли 1251 (1835).

4164/11 - ҳамчунин, соли 1268 (1851).

2479/V - ҳамчунин, соли 1278 (1862).

436/VI - ҳамчунин, соли китобаташ номаълум (асри XIX).

103/IV - «Насиҳатномаи Лукмони Ҳаким мар писари худ», асри XIX.

531/V - «Гуфт Лукмони Ҳаким писари худро», ношир Низомиддин Мири Арабӣ, соли 1303 (1886).

121/IV - «Аз насихатномаи Лукмони Ҳаким ба писараш», соли 1320 (1902).

2. 2900/XIV - «Зафарномаи Бузургмеҳр», 365 (976), 386 (997), 1215 (1800-1801).

2900/IX- «Насиҳатномаи Хоҷа Бузургмеҳри Ҳаким».

5389/111- ҳамчунин, соли 1231 (1816).

1404/111- ҳамчунин, асри XIX.

3377/11-ҳамчунин, нимаи асри XIX.

391/1-ҳамчунин, асри XIX.

3. «Панднома»-и Абдуллоҳи Ансорӣ дар ганчинаи дастнависҳои Институти Ховаршиносии АИ ФР, шаҳри Маскав махфус аст:

Бо унвони «Тухфат-ул-мулк»:

С 476-а (дар як чилд панҷ асар) ду рисолааш аз Ансорӣ, Навал Кишур, 1888 милодӣ.

б/чопи Техрон, соли 1301 (1883-1884).

в/чопи Кобул 1312 (1894-1895).

г/чопи Ҳинд 1011 (1602-1603), бо якҷоягии «Шавоҳид-ун-нубувват» ва «Бехрӯзу Баҳром».

д/бо эҳтимоми Алӣ Муҳаммад, соли 1189 (1775-1776).

е/Б. Куорич, соли 1880, Лондон.

С 1149-чопи Ҳирот, соли 1247 (1831-1832).

В 4486/2-бо ду варақ шеър ва дастнависи Ҷалолуддини Балхӣ

«Ҳадоиқ-ул-дақоиқ», наشري Осиёи Миёна.

Бо унвони «Тухфат-ул-вузаро»:

А 927 а/бо эҳтимоми Қавомуддин Муҳаммад, соли 1147 (1734-1735), Эрон.

б/соли 1174 (1760-1761), Эрон.

г/бо эҳтимоми Халил Исмоил ва Абдусаммад, соли 1148.

д (1735-1736), наشري номаълум.

В 260/278-соли 1209 (1794-1795), Эрон.

Бо унвони «Чиҳил боб»:

С 950/3 ҳамроҳии «Муноҷот»-и муаллиф, сол ва ҷойи нашр номаълум.

В 1001-2 (837 «е»)-барои хони Хӯқанд, тартибдиҳанда Мушриф, соли 1234 (1818-1819).

Нашри соли 1257 (1841-1842), Осиёи Миёна.

439 (572 С) мураттиб Аваз Муҳаммад ибни Мулло Рӯзӣ Муҳаммад Сӯфиатгор, соли 1284 (1867-1868) бо «Таърихи чаҳонкушо» дар як ҷилд, Осиёи Миёна.

Д 376/0V. 1537 моҳи сафари соли 1295 (феврал-март 1878), Эрон, бо эҳтимоми Муҳаммад Ҳасан.

№ 44, «Тухфат-ул-мулук» Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ, котиб ва соли китобат номаълум (дастнавис).

Маҷмӯаи «Панд»-ҳо, бо эҳтимоми Муҳаммад Шокири Қорӣ. Тошканд 1325 (1907), дар ин маҷмӯа «Тухфат-ул-

мулук»-и Ансорӣ ба Фаридаддини Аттор нисбат дода шудааст.

4. Сирочиддин Махдуми Сидқӣ:
7629/1, 2,3*– Собрание Восточных рукописей АН
Узбекской ССР, том VII, Ташкент, «Наука», 1964, стр.
185, 234, 324 (Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ, №
1023500).

МУНДАРИҶА

Сарсухан.....	3
Луқмони Ҳаким.....	6
Сад панди Луқмони Ҳаким бар фарзанди арҷманд.....	18
Аз «Панднома»-и тиббии Луқмон.....	23
Иқтибосҳо дар илочи амроз.....	25
Нӯшервони Одил ва Бузургмеҳри вазир.....	31
Саволҳои Нӯшервони Одил ва ҷавобҳои Бузургмеҳри вазир фоидабахш ба ҳар некуахтар.....	34
Аз «Панднома»-и ҳукамо.....	39
Абдуллоҳи Ансорӣ.....	41
«Тухфат-ул-мулук».....	43
Фаридаддини Аттор.....	50
Аз «Панднома».....	53
Мавлавӣ Муҳаммад Ҳусайн Толиби Пурӣ.....	85
Мебояд дид.....	88
Мебояд писандид.....	108
Ғиёсуддин ибни Эшон Мирзиёуддин.....	133
«Одоб-ул-мубин» (Назми адаб)	129
«Панднома»-и нисбатии Саъдӣ.....	166
Каримо.....	169
Сирочиддин Маҳдуми Сидқӣ.....	184
«Ҷавохир-ул-панд».....	185
Аз ҳикматҳои ҳиндӣ.....	190
Панду андарзҳои рангоранг.....	195
Номи ашхос.....	201
Нишондоди феҳрастҳо.....	204

АБДУСАЛОМ ШАРИФЗОДАИ ЛОЙОБӢ

КИМИӢИ ХИРАД

Муҳаррир	Манижа Назриева
Мусахҳех	Манижа Сафаралиева
Муҳаррири техникӣ	Қобилҷон Саъдуллоев
Тарроҳ	Иқбол Сатторов

Ба матбаа 21.04.2016 супорида шуд.
Ба чоп 27.07.2016 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x84 1/16. Коғази офсет. Чопи офсет. Чузъи
чопӣ 13,0 Адади нашр 44400 нусха.
Супориши № 68/2016

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел: 222-14-66, E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи
ҶДММ «Ҷамшед ва К» чоп шудааст